

Xayriddin
Sulton

Onamning.
yurti

Xayriddin Sultonov

ONAMNING YURTI

Hikoyalari

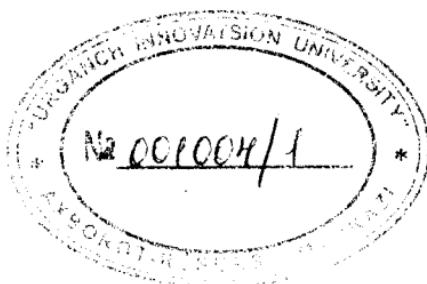
„Turon zamin“ nashriyoti
Toshkent – 2023

UO'K 821.512.133-32

KBK 84(50')6-44

S 96

Qo'lingizdagи to'plamga muallifning o'tgan asr 80-yillardа yozilgan hikoyalari kiritilgan. Bu asarlarda poklik va halollik yo'liда mashaqqatlar chekib kurashayotgan, e'tiqodida hamisha sobit ilg'or qahramonlarning murakkab hayoti tasvirlanadi, qalloblik, riyokorlik hamda xurofiy aqidalarning har qanday ko'rinishlari oxir-oqibatda kishini ma'naviy halokatga eltishi badiiy yo'sinda aks ettiriladi.

ISBN 978-9910-9448-2-6

© X. Sultonov

© „Turon zamin“ nashriyoti, 2023

RA'NO GULINING SUVI

Xurshid Davronga bag 'ishlayman

Qadrli kitobxon!

Bu badiiy lavhani “hujjatli hikoya” deb atamoqchiman. Lekin undagi barcha voqealarning yuz foiz haqiqat ekaniga kafolat berolmayman. Biroq, ayni paytda, har qanday badiiy to‘qimaning yoki qo‘polroq aytganda, har qanday uydirmaning ham yuz foiz yolg‘on ekaniga to‘la kafolat bermoq mushkul. Badiiy ijodda esa – boz ustiga... Bas, shunday ekan, gap yana o‘scha eski muammoga – ishontira bilish san’atiga kelib to‘xtaydi.

Demak, bu lavhaning rost nuqtalari – ya’ni ilmiy-badiiy adabiyotda bor gaplar: o‘lmas adibimiz Qodiriyning nondek tabarruk so‘zлari;

Mann degan rassomning Qodiriyl portretini yaratgani; bu hujjatli hikoyada sodir bo‘lajak voqealarga muallifning so‘nmas ishonchi.

Bu lavhaning to‘qima nuqtalari – ya’ni o‘scha davr va o‘scha sharoitda sodir bo‘lganini hech kim tasdiqlamagan va shuningdek, sodir bo‘lmaganini ham hech kim inkor etmagan nuqtalar:

rassomning aslo yozilmagan xotiralari;

bu borada muallifni kutajak tanbeh-e’tirozlar.

Bu hikoya Abdulla Qodiriydek buyuk so‘z san’atkoriga bo‘lgan cheksiz hayrat va ehtiromimning kamtarin ifodasi sifatida vujudga keldi. Mumtoz adibimizning o‘z so‘zлari bilan aytganda, “mana shuning daldasida havasimda jasorat etdim, havaskorlik orqasida kechadigan qusur va xatolardan cho‘chib o‘tirmadim”. Va shuning barobarida, men bir oddiy qalamkash bo‘lib, bu lavhadagi turfa insoniy kechinmalarga, gohi hazin, gohi nekbin yangragan ohanglariga, o‘talmagan burch iztirobiga sidqidildan ishongim keldi. Bu ishonchga sizning ham sherik bo‘lmog‘ingizdan umidvorman, aziz kitobxon.

Muallif

* * *

Rassom kundaligidan

12-sentabr, 198... y.

Chordoqdagi eski kitoblarim orasidan sarg‘aygan bir daftar topib oldim. Tasodifan. O‘ttizinchi yillarda Moskva-da “Narkompros” muhri bilan chiqarilgan karton muqovali qalin daftar. Gard-g‘uborlarini asta artib, ilk sahifasini ochishim bilanoq olis o‘tmish nafasi gup etib dimog‘imga urildi. Aslida, bu u qadar olis tarix emas, balki “yaqin o‘tmish” deyish to‘g‘riroq bo‘lar. Biroq, umri poyoniga yetib, kuzgi yaproqdek hilvirab qolgan yetmish ikki yashar chol uchun o‘ttiz yashar navqiron yigitlik davri olis o‘tmish bo‘lmay nima? Boshqa ta’rif yo‘q. Mana, uch kundirki, olis o‘tmisshimning yagona yodgori bo‘lmish bu sarg‘aygan daftarda-gi bir jumla ruhimni tinmay bezovta etmoqda. Tusi o‘chib ketgan binafsharang siyoh bilan bitilgan jumla: “Ra’no gu-lining suvi...” Tagida esa: “Abd. Qodiriy, 1934-yil, Toshkent”.

O, xudoyim! Bu xotiralarning barchasi naqadar olis! Va lekin, naqadar ko‘ngilga yaqin! Hatto iztirobi ham yorqin ularning...

Hamma-hammasi yodimda: qaynoq tuprog‘i undek bil-qillab yotgan xilvat bog‘ko‘chalar, chang bosgan aymoqi tok yaproqlari, ko‘hna Toshkentning “Samarqand darvoza” deb atalgan ertakdek uzun, tang-u tor mahallalari, ra’no gullar qiyg‘os ochilgan bog‘ o‘rtasidagi mo‘jaz shiy-pon...

Bularning barchasi ortidan esa o‘sha beorom kunlarda yangi Sharqdagi ulkan adabiyotlardan biriga asos solayotgan va buni o‘zi ham bilmagan donishmand va beozor, dilkash va behalovat, qudratli bir insonning tanish, nuroni siyoshi asta qalqib chiqadi. Shunda atrofdagi manzaralar xira tortib rangini yo‘qotadi, ohanglar tinadi...

O‘talmagan burch hissi vujudimni tag‘in eza boshlaydi. Xotiraning ipak qanotlari ohista silkina-silkina meni o‘tgan kunlarga eltid tashlaydi.

O‘tgan kunlarning o‘tli taassurotlari, jonbasta tafsilotlari qalbimga umid bag‘ishlaydi: ajab emaski...

Barcha-barchasini mufassal eslashga urinaman.

Ayniqsa, bir oqshom...

Bugungidek sokin kuz kechasi edi...

– Endi, aybga buyurmaysiz, birodar. Men xizmatingizga bajonidil tayyor edim, lekin, taassufki, hozir vaziyatim bunga imkon bermaydir, – dedi Qodiriy o‘ylanib va biroz jimlikdan so‘ng ilova qildi: – Qo‘limda ba’zi oshig‘ich yumushlarim bor, shularni bitirmasam bo‘lmas. Qolaversa, mening suratim uchun bunday tashvish-taraddud o‘rinsiz, deb sanayman.

Ular ochiq shiyponda, botib borayotgan quyoshning qir-miz yog‘dusi ohista so‘nayotgan ship-shiydam kuzgi bog‘da o‘tirishardi. Rassom bir umr oftob tegmagandek rangsiz, cho‘zinchoq, qushburun yuzini tez-tez siypab, oq jujun kam-zuli cho‘ntagiga qo‘l soldi, izlagan narsasi topilmadi shekilli, do‘ng peshanasi yana tirishdi:

– Tugabdi, sabil. – U bo‘sh sigareta qutisini g‘ijimlab, asabiy bosh chayqadi. – Eh, la’nati!

Qodiriy hamardona kulimsirab o‘rnidan turdi, shiyponning narigi burchidagi g‘ishtin tokchadan bir quti “Epoxa” sigaretasini olib, kuldon va gugurt bilan rassomning oldiga qo‘ydi:

– Marhamat,

Birgalashib cheka boshladilar. Rassom vazmin tovushda yana muddaoga o‘tdi:

– O‘rtoq Qodiriy, meni Tashkilot komitetidan maxsus topshiriq bilan huzuringizga yuborishgan. Portretingiz uzog‘i bilan bir oy ichida – O‘zbekiston Rassomlar soyuzi tashkil etilishiga bag‘ishlangan ko‘rgazma ochilgunga qadar bitishi kerak. Bu hisobot ko‘rgazmasi bo‘ladi, unda respublikadagi

atoqli mehnat va san'at arboblarining portretlari ham namoyish etilishi shart. Afsuski, men betob bo'lib... Muddat nihoyatda oz qoldi. Kecha Usta Mo'minni ko'rgan edim, u ham shoshiltiryapti.

– Usta Mo'min... Nikolayevmi?

– Ha, ha. Bizning boshlig'imiz u. Tanir ekansiz?

– Taniganda qandoq! – Qodiriy jilmayib qo'ydi. – Bir muddat "Mushtum" jurnalida birga ishlaganmiz. U hajviy suratlar chizar, men ularga so'z bitar edim. Nikolayev degan bir nomusulmonni Usta Mo'mindek musulmon qilgan "Mushtum" bo'ladi. Nechuk u sizga boshliq bo'lsin?

– Biz – Moskvadan kelgan o'n ikkita rassom hozir Usta Mo'min boshchiligidagi ishlayapmiz. U Tashkilot komitetining raisi-ku! Ham mahalliy sharoitni yaxshi biladi. Menga ham sizni u tavsiya qilgan edi. Xabaringiz bo'lsa kerak, bu maxsus topshiriq...

– Bilaman, qay bir kuni Rahmatjon¹ ham aytayotgan edi, – dedi Qodiriy.

– Shuning uchun, o'rtoq Qodiriy, sizdan iltimos, mening holatimni to'g'ri tushunsangiz. La'natni kasallik pand bermaganda...

– Nima kasallik u?

– E, arzimagan gap. Moskvada binoyidek edim, yo'lda shamollab...

– Endi tuzukmisiz?

– Rahmat. Faqat shu masala...

– Siz Moskvadan keldingizmi? – deb so'radi Qodiriy sigareta qoldig'ini kuldonga bosib o'chirarkan.

– Moskvadan. Siz u yerda bo'lgan ekansiz-a?

– Ha.

– Qachon?

---

¹ Rahmat Majidiy – O'zbekiston Yozuvchilari soyuzining tashkilotchilaridan biri.

- Birinchi marta – yigirma ikkinchi yili. Ikki yildan keyin yana borgan edim.
- O‘qishga-da? Bryusovga?¹
- Ha. Siz bularni qaydan bildiz?
- Biz hammasini bilamiz, – dedi rassom kulimsirab. – Siz haqingizda Usta Mo‘min bilan suhbatlashgan edik. Moskva-da qayerda yashagansiz?
- Novo-Lesnaya ko‘chasi, 2-uyda.
- Novo-Lesnaya? U yerda Turkiston Respublikasining Maorif uyi joylashgan edi shekilli?
- Shunday.
- Boqqa muzdek oqshom nafasi quyuldi. Shiypon ortidagi keksa yong‘oq tepasida charx urgan qushlar chug‘uri asta-sekin pasaya boshladi.
- Usta Mo‘minning sizga ixlosi zo‘r ekan. “O‘rtoq Qodiriy hali yosh, lekin uchta katta roman yozgan”, deydi.
- He-e, – deya Qodiriy bee’tibor kulib qo‘ya qoldi. – Gap sanoqdamni, birodar? Men bir yozuvchini bilaman. Har kuni o‘ttiz-qirq qog‘ozlab “asar” qoralaydi. Lekin yozganlari shu choqqa qadar hali biror yurakdan joy olgan emas, faqat qog‘oz betidan joy oladi, xolos. Ha-a, bu, Moskvada nima gaplar? Qanday yangi asarlar chiqdi?
- Hozir hammayoqda Sholoxovning yangi romani ovoza. “Ochilgan qo‘riq”.
- O‘qidim, – dedi Qodiriy. – G‘oyat ulug‘vor kitob bo‘libdi. Aleksey Tolstoy nima yozyapti?
- Tolstoy hali ham o‘sha katta kitobi – “Sarson-sargardonlikda”ni yozib yotibdi. Bu kitob cholni ancha sarson-sargardon qiladi shekilli.
- Nega unday deysiz? – dedi Qodiriy. – Tolstoy zabardast adib, bu ishning albatta uddasidan chiqar. Darvoqe, bultur bir

¹ O‘sha yillarda mavjud bo‘lgan Valeriy Bryusov nomidagi SSSR Davlat Jurnalistlar instituti.

suhbatimizda u Pyotr shoh haqida roman yozmak orzusini aytgandek edi, shu kitob hali chiqmadimi?

– Yo‘q, chiqmadi shekilli. Tolstoy bilan qayerda uch-rashgan edingiz?

– Shu yerda.

– U sizning uyingizga kelganmidi?

– Ha, – dedi Qodiriy va go‘yo allanarsa esiga tushgan kabi: – O‘zbekistonda ilgari ham bo‘lganmisiz? – deb so‘radi.

– Bundan to‘rt yil burun bo‘lganman. Samarqandda sal-kam besh oy yashaganman ham.

– Toshkentga ko‘pga keldingizmi?

Rassom kift uchirdi:

– Ochig‘i, bilmayman. Agar yoqib qolsa, qaytib ketmasligim ham mumkin. Men, umuman, yurtingizga maftun bo‘lib qoldim. Xuddi Majnun Layliga oshiq bo‘lgani kabi.

– Lekin Majnun Layli visoliga yetgan emas, – deb kului Qodiriy. – Ma’zur tuting, siz rusmi?

– Familiyamga qarab aytyapsizmi? To‘g‘ri, Mann – nemischa familiya. Bobolarimning bobolari Pyotr Birinchi zamonida Germaniyadan shoh saroyiga xizmatga taklif etilgan ekan. Shu tariqa men – Mannlar avlodining so‘nggi vakili, ruslashgan nemis yoki nemislashgan rus bo‘lib bu dunyoda tentirab yuribman.

– Nemis tilida so‘zlashni bilsangiz kerak?

– Oz-moz. Lekin men uni oilada emas, xususiy tarzda, o‘zimcha o‘rganmoqdaman. Bilasizmi, otam Birinchi jahon urushida rus armiyasining polkovnigi sifatida kayzerga qarsi jang qilgan. Onam esa saritsinlik rus ayoli edi. Shunday bo‘lgach...

– Ha, albatta, – Qodiriy ma’noli bosh irg‘adi.

Mann poygakdagi charm sumkasiga nazar tashladi.

– O‘rtoq Qodiriy, qanday qarorga kelganingizni bilmoq-chi edim.

– Endi... xo'sh... – Qodiriy bir zum o'ylanib qoldi. – Bo'lmasa, bunday qilsak, birodar: siz ham, men ham yumushdan qolmaylik. Siz shu yerga kelib ishlay olasizmi?

– O, albatta!

– Demak, fursatingiz bo'Iganda, shu yerga kelib turarsiz. Lekin men sizga har kuni ikki soatdan ortiq vaqt berolmayman. Nima deysiz?

– Ma'qul, o'rtoq Qodiriy. Unda, ertadan ish boshlashim mumkinmi?

– Ertagami? Ertaga qay kun ekan?

– Ertaga – o'n yettinchi oktabr, – dedi Mann va xiyol turib ta'kidladi. – O'n yettinchi oktabr, seshanba.

– Ha-a... Yo'q, ertaga boshholmas ekanmiz. Sababki, meni kunduzi bir kartinaning ko'rigiga taklif etishgan, va'da bergenman, bormasam uyat bo'lar.

– Qanday kartina? "Ravot qashqirlari"¹ emasmi?

– Ha.

– Bu filmning rassomi moskvalik bir yigit, mening tanishim. Boya meni ham ko'rikka taklif etgan edi.

– Borasizmi?

– Albatta. Buning ustiga, siz ham bo'lar ekansiz, Demak, ertaga "Kolizey"² da² ko'rishar ekanmiz-da?

– Nasib etsa. Siz qayerga qo'ngansiz?

– Biz butun brigada "Sharq" mehmonxonasida turibmiz.

– E, u "Kolizey"ga bir qadam-ku.

– Ha, yaqin ekan. Bo'pti, o'rtoq Qodiriy, bo'lmasa, men qayta qolay.

– Shoshmang, birodar. Shuncha joydan ovora bo'lib kelib, quruq ketasizmi? Agar... agar xohlasangiz, ishingiz"ni bugun boshlasangiz ham mayli edi.

– Rostdanmi, o'rtoq Qodiriy?

– Rostdan, rostdan, – dedi Qodiriy kulib.

---

¹ "Ravot qashqirlari" – dastlabki o'zbek filmlaridan.

² "Kolizey" – hozirgi Sverdlov nomidagi konsert zali.

* * *

– O‘rtoq Qodiriy, ijozat etsangiz, sizni biroz kuzatib qo‘ysam. “Kolizey”ning nimqorong‘i, dim zalidan so‘ng salqin shabada ufurib turgan sokin ko‘chada sof havodan ko‘krakni to‘ldirib nafas olish g‘oyat yoqimli edi. Qodiriy sigareta uchini barmoqlari bilan ezg‘ilar ekan:

– Ismimni tutib chaqiravering, birodar, – dedi. – Meni Abdulla desangiz kifoya. Nazarimda, yoshimizda u qadar katta tafovut yo‘qqa o‘xshaydi.

– Sizga shu ma’qul bo‘lsa...

– Kuzatib qo‘yishingizga moneligm yo‘q, lekin men tramvayga chiqmoqchi emasman, ozroq piyoda yursam, degan edim.

– Ayni muddao, – dedi rassom jonlanib. – Kuz oqshomida piyoda kezganga nima yetsin. Ketdikmi?

– Ixtiyorингиз, – dedi Qodiriy va yo‘l boshladи.

Ular Piyonbozorga chiqib, ro‘parada yam-yashil bo‘lib shovillab yotgan Romanov bog‘i yonidagi tosh yo‘ldan o‘tgach, Anhor yoqalab ohista O‘rda tomon ketdilar.

Ko‘chalarda odam siyrak. Aksar kechki sayrga chiqqan ko‘zoynakli, ozoda mo‘ysafidlar, bola yetaklagan kampirlar. Ahyon-ahyon olisdan o‘tib borayotgan ziyolinamo o‘tkinchilar atoqli adibni tanib, bosh irg‘ab salom beradilar, ayrimlari esa yaqin kelib, qo‘llarini ko‘krakka qo‘ygan ko‘yi ehtirom bilan ko‘rishadilar, bir muddat to‘xtab, so‘ng uzr aytgancha yo‘llarida davom etadilar.

Qodiriy havasmand yigit kezlari “Kolizey”ga – teatr truppasiga qatnaganida ro‘y bergan g‘aroyib bir hangomani ko‘zlari sho‘x chaqnagancha so‘zlab borardi: truppada birorta ham ayol yo‘q. Allaqaysi pyesada esa buzuq xotin roli bor. Bu rolni o‘ynagani hech qaysi “artist” rozi bo‘lmaydi. Nihoyat, ming ta’zim-tavallolardan so‘ng ko‘ngilchanroq bir yigitni aldab-avrab ko‘ndirishadi. Yigit rolni bir amallab o‘ynaydi-yu, el-yurt ichida kulgi bo‘lib, mazax-malomatga

qoladi, oxir-oqibat tug‘ilgan mahallasidan ko‘chib ketib qu-tuladi...

– Cho‘pchakka o‘xshaydi, lekin yaqin kunlar haqiqati bu, – dedi Qodiriy. – Ammo bizda hozir teatr ishida chinakam inqilob sodir bo‘layotir. Siz Uyg‘urni taniysizmi? Abrorni-chi? Afsus! Siz avvalo shularning suratlarini chizsangiz yara-shar edi. Yonayotgan yigitlar! Abror shu kunlar Hamletning izidan tushgan. Tasavvur qiling-a, Hamlet Xadrada, o‘zbek ti-lida iztirob bilan bo‘zlasa: “Doniyo – zindon! Butun dunyo – zindon!”

Rassom Qodiriyning so‘zlarini jimgina tinglab borarkan, uni zimdan sinchiklab kuzatar, o‘tli nigohidan, chehrasidagi sokin shiddatdan, tovushining tovlanishlaridan, xatti-harakatlari zamiridagi pinhon tuyg‘ular to‘qnashuvidan o‘ziga xos botiniy ma’no izlar edi.

“Qiyin, – deya e’tirof etdi u, – osudalik ostida yashirinib yotgan ruhiy qudratni, bu qudratning rangin ifodasini, kuylayotgan ko‘zlarini, manglaydagi tafakkur sehrini... Eh, mud-dati bunchalar tig‘iz bo‘lmasa!”

– Mana, O‘rdaning ko‘prigidan ham o‘tdik, – dedi Qodiriy va negadir kulib qo‘ydi, so‘ng rassom biror yanglish xayolga bormasin, degan andisha bilan izoh berdi: – Bizza “O‘rdaning ko‘prigidan o‘tgan”, degan bir gap bor, shu esimga tushib ketdi. Keling, shu yerda xiyol nafas rostlaylik. Suvni qarang, bu tabiatning qandog‘ ulug‘ ne’matiki, tikilgan sayin bahri dilingiz ochiladi. Chekamizmi?

Ko‘prik panjarasiga suyangan ko‘yi sigareta tutatdilar. Anhorning muzdekkini epkini tanlarni andak junjiktirar edi.

– Aytmadingiz, u qanday gap? – deb so‘radi rassom.

– “O‘rdaning ko‘prigi”mi? Qiziq gap. Ilgari shahar ikki qismga bo‘lingan: O‘rdaning ko‘prigidan yuqorida yevropaliklar istiqomat qilgan, barcha mahkamalar, chor idoralari ham yangi shaharda ish ko‘rgan. Ko‘prikning bu tomoni esa Eski shahar atalib, asosan musulmonlar tirikchilik qilganlar.

O'rdaning ko'prigi shaharning mazkur ikki qismi o'rtasida go'yo norasmiy bir chegara vazifasini o'tagan. Yangi shaharda ko'pgina ko'ngilochar dargohlar kundan kun shuhrat topib, asta-sekin ayrim eski shaharliklar diliga ham qutqu sola boshlagan. Puldor musulmon boyvachchalar shaharning makruh sanalgan bu qismidagi restoran-u tomoshabog'larga avvallari o'g'rinchcha, qorong'ilatib keladigan bo'lsalar, keyin-keyin, kuppa-kunduzi, oshkora ravishda O'rda ko'prigidan izvoshda kerilib o'tadigan, islovotxonalarga tanda qo'yib, may va qusuqqa yonboshlab yotadigan bo'lganlar. Shu bois, Eski shaharda biror suyuqyoq kimsa haqida so'z borgudek bo'lsa, "E, umi. O'rdaning ko'prigidan o'tgan!" deb eslar ekanlar.

Rassom hayratlanib kului.

– O'rdaning ko'prigi... Ajoyib! – dedi u. – Biz, demak, hozir axloq chegarasida turgan ekanmiz-da...

Qodiriyl indamay bosh tebratib qo'ydi. Ko'prikn titratib larzaga solgancha tramvay o'tdi.

– Chiqmaysizmi? – dedi Mann.

– Yo'q, piyoda ketaman, oyoqning chigilini yozib.

– Ha-a... Xo'sh, film yoqdimi, indamadingiz?

– Film... – Qodiriyl sukut saqlab, uzoq jum qoldi. – Chakki emas.

– Bugun "Pravda Vostoka" ham "Ko'rik oldidan" deb maqola beribdi, Jo'raboyev degan o'rtoqni.

– O'qidim, – dedi Qodiriyl va to'satdan rassomga o'girilib qaradi. – Xo'sh, ayting-chi, maqola sizga ma'qul bo'ldimi?

Rassom yelka qisdi.

– Nima desam ekan... Umuman, yomon yozilmagan.

– Yomon yozilgan, savodsizlik, ilmsizlik bilan yozilgan! – dedi Qodiriyl to'satdan uning so'zini kesib. – Kartinada yangi kuyov – Abdunabiboyga xotinlar isiriq solgan lavha esingizdamli? Jo'raboyev, "Jo'raboyev" bo'lsa ham, buni "To'g'ri emas" deb o'tadi. Holbuki, bu odatni o'zbek-

ning yetti yoshlik bolasi ham biladi. Jo‘raboyevning inkorini o‘qib: “Jo‘raboyev onasi bilan to‘yga bormagan ekan yoki otasidan yetim qolib, o‘zbekdan g‘ayri bir oilada tarbiyalangan ekan”, deb o‘yladim.

Rassom shamolda to‘zg‘igan sochlarini tuzatib, kulimsiradi:

– Endi... Bunday mayda narsaga e’tibor bermagan bo‘lishi ham mumkin.

– E, yo‘q, birodar, – deya Qodiriy qizishib bosh chayqadi. – San’atda mayda yoki katta narsa bo‘lishi mumkin emas. San’atda faqat rost yoki yolg‘on narsa bo‘lishi mumkin. Jo‘raboyev o‘zbek bo‘la turib, to‘yda kelin va kuyovga solinadigan isiriqni inkor qilib o‘tirishi uyatdir. Bilmagan narsasini bilaman da’vosida bo‘lib, ko‘pchilikni adashtirishi... bilmadim, tag‘in nimadir?

Andak so‘zsiz qoldilar. Oqshom qorong‘iligi quyuqlashib kelar, kunbotar ufqida qora bulut uyurlari to‘planmoqda edi. Mann labidagi cho‘pni tishlab, tag‘in xayolga cho‘mdi.

– Sizlarda kino butkul yangi san’at, – dedi u. – Biz russarda “Moskvani darrov qurib bo‘lmaydi”, degan gap bor. Mahoratga ham asta-sekin erishiladi. Ungacha esa Moskva, Odessa, hatto Fransiyadan tajribali kino san’atkorlarni jalbetib, filmlar yaratish lozim.

– Qaydam... – Qodiriy panjaraga kaftini bosdi. – Menga qolsa, o‘zbek davlat kinosini chin muvaffaqiyatga olib boradigan narsa mumkin qadar ssenariy yozuvchilarni o‘zbeklardan yetishtirish va hozircha bo‘lsa, yevropalik ssenaristlar yoniga o‘zbeklarni tirkab qo‘yish, artist va artistkalarni o‘zbeklardan tarbiyalashdir. Chunki o‘zbek turmushining mayda-chuydasigacha o‘zbek bolasi biladi. O‘zbek bo‘limgach, har qanday mutaxassisning ham afsona ko‘chasiga kirishi aniq va bu holda “O‘zbek kinosi”ning ma’nosi ham bo‘lmas...

Rassom bu gapni o‘ziga og‘ir oldi. Adibning gaplari u boshlagan ishga nisbatan ishonchsiz malomat, istehzoli

zamzama bilan to‘ladek tuyuldi... Shahar uzra butkul qo-rong‘ilik cho‘kkanda sovuqqina xayrlashib, O‘rdaning ko‘p-rigidan ikki tomonga qarab ketdilar.

Rassom kundaligidan

Shu tariqa har kuni Qodiriy huzuriga qatnay boshladim.

Ko‘nglimda o‘jar bir qat’iyat paydo bo‘lgan, ijodkorlik nafsoniyatim xiylagina lat yegan edi.

Rassomlik sha’nimni adibdan emas, avvalo o‘zimdan, o‘z shubha-gumonlarimdan himoya qilmog‘im lozim edi.

Hafta o‘tdi. Bu kun ham ishimiz unmadi. Kuz emasmi, osmon sahardan qovoq-tumshuq qilib xo‘mrayib oldi. Bu Qodiriyning ham ishi ko‘p ekan shekilli, ertalab salom-alikdan so‘ng xonasiga kirib ketganicha kun bo‘yi chiqmadi. Bekorchilikdan zerikib, bir-ikki eskiznamo rasmlar chizdim. Ayniyning jurnalda chiqqan fotosuratiga qarab, moybo‘yoqda suratini ishlashga urinib ketdim. Men kayfiyat bandasi edim. Negadir birdan g‘ash tortib, dilgirlik yuragimni kemira boshladi. Ijozat so‘rab, Qodiriyning huzuriga kirdim. U odadagidek, sandal uzra muk tushib ishlamoqda edi. Kulimsirab: “Keling”, dedi-da, imo bilan o‘tirishga joy ko‘rsatib, qog‘ozdan ko‘z uzmay yozishda davom etdi. Uning ayni paytdagi holatini kuzatib o‘tirish g‘oyat maroqli edi. Quyuq, payvasta qoshlari mardona chimirilgan, mahkam qimtilgan lablari burchida botiniy shiddat... Ehtimol, adibning xuddi mana shu vaziyatini tasvirga olmoq kerakdir? Lahzaning umri... Bu yuk lahza abadiyati... Zimmangdagи mushkulot ko‘p og‘ir, birodar!

Qodiriy xayolidagi fikrni qog‘ozga tushirib bo‘ldi chamasi, qalamni qo‘yib, devorga horg‘in suyandi. Uzun barmoqlari bilan chehrasidagi charchoqni sidirib olmoqchidek, bodom qovoqlarinn ohista siladi, qiziq bir gap esiga tushgan kabi jilmayib qo‘ydi.

– Kasbingizga havasim keladi, birodar. Har qanday ta’rif-u tavsifni ham to’rtta chiziq bilan yaqqol suratini tortib qo‘ya qolasiz, – deb kulimsiradi u.

– Bu gapingiz menga: “Birovning xotini birovga qiz ko‘rinarmish”, degan maqolinglarni eslatdi, – deya men ham jilmaydim.

Qodiriy yayrab kului. Chamasi, yevropalik tilidan aytilgan bu gap o‘zgacha bir joziba kasb etib, unga nash’a qilgan edi.

– Yo‘q, nima desangiz ham rassomlik – misli yo‘q san’at, – dedi u jiddiy. – Ba’zan o‘zim yaqqol sezib, his etib turgan turfa holatlar, kechinmalar tasvirida shu qadar qiynalaman! O‘zimga o‘zim dunyodagi eng ojiz, noshud kimsa kabi ko‘rinib ketgan bunday kezlar qalamni sindirib o‘rnimdan turib ketgim keladi. So‘ng: “Qani endi, menda rassomlik iqtidori bo‘lsa-yu...” deb orzu qilaman...

Qodiriyning bu iqrorini keyinchalik “Mehrobdan chayon” sahifalarida qayta-qayta o‘qidim. O‘qigan sayin hayratim oshar edi. “Men rassom emasman, – deb yozadi Qodiriy o‘sha o‘tli taassuf bilan. – Agar menda shu san’at bo‘lganda edi, so‘z bilan bildirab o‘tirmas, shu o‘rinda sizga Ra’nuning rasmini tortib ko‘rsatib qo‘yardim, faqat menga ra’no gulining suvigina ko‘proq kerak bo‘lar edi...”

Ra’no gulining suvi... Bu ibora yorqin, nozik ma’nosи, ajoyib ohangi bilan meni o‘yga toldirgan edi.

Endi o‘ylab qarasam, Qodiriy bu go‘zal obraz orqali asl san’atning tom mohiyati – haqiqiy iste’dod samarasi bo‘lib tug‘ilajak asarga o‘lmas shukuh ato etguvchi sirli, sehrli jozibani – san’atkor inson umr bo‘yi o‘rtanib izlaydigan o‘sha mislsiz, ilohiy mo‘jizani nazarda tutgan ekan.

Lekin bularning barchasini ra’no gulining mastonavor bo‘ylaridan hushini yo‘qotgudek sarxush bo‘lgan odamgina anglashi mumkin, xolos. Ra’no guli... Uning o‘xhashi yo‘q tarovati, rangi, tusi, so‘nmas jozibasini qanday tasvirlamoq

mumkin? Bilmadim. Har holda, shuni aniq bilamanki, jon rishtasidek nozik bu gulni tasvir etishga men hech qachon jur'at qilolgan emasman; bo'yoqlar – xira, mo'yqalam – dag'al, imkon – imkonsiz...

Ruhimni tinimsiz bezovta qilayotgan bu jumla o'sha kundarda ana shu hayajon ta'sirida bitilgan edi. Qizig'i shundaki, oradan uch kun o'tib, Qodiriyni ham benihoya gangigan, qattiq hayajon og'ushida ko'rghan edi... Rassom asabiylashmoqda edi.

Ikki haftadirki, u molbert oldida besamar jonhalak. Ilhomning oniy shiddatidan o'nlab eskizlar, qoralama nusxalar bunyodga keldi, ertasiyoq ichki bir norizolik hissi isyon ko'tarib, ularni o'sha oniy shiddat bilan rad etdi. Holbuki, tasvir g'oyat bekam-u ko'stga o'xshardi: horg'in xayol soya tashlagan bug'doyrang yuz, keng, porloq manglay, beozor dard aks etgan o'ychan ko'zlar, ajib yorug'lik tanosibi...

Ammo rassom, uning ishidan ham zarurroq, qadriiroq mashg'ulotidan voz kechib, qarshisida soatlab sabr-toqat bilan jimgina o'tiradigan dilkash, zakiy bu odamning siyراتи hamon o'z nigohidan pinhon qolayotganini dildan anglar, anglagan sari tutqich bermas ruhning erkin ulug'vorligi yuragida alamlı armon uyg'otar edi.

Bu safar Qodiriylar ham allanechuk bezovta edi.

Ibratomuz bardoshi, sokin saboti bilan rassomga doimo ruhiy madad berguvchi adibni bunday faromush holatda ko'rib, u xiyol taajjublandi.

– Parishon ko'rinasiz? – deb so'radi xolstdan ko'z umeay. – Biror gap bo'ldimi?

– Yo'q, hech gap... – Qodiriylar vaziyatini buzmagan ko'yi asta qo'zg'alib qo'ydi. – Faqat... bir tush ko'rdim. Betoqatligrim boisi shundan bo'lsa ajab emas.

– Tush?

O'n to'rt-o'n besh yoshlardagi qoracha bola – adibning o'g'li Habibullo choy olib chiqdi, bir burchakka borib

sharpasiz cho‘kdi-da, rassomning ishini qiziqish bilan kuzata boshladi.

– Ajabtovur bir tush. Bilasizmi, tushimda kimni ko‘rib-man?

Rassom bir zum harakatdan to‘xtadi:

– Xo‘sh?

– Lev Tolstoyni, – dedi Qodiriy ohista. – Adog‘i yo‘q bir yalanglikda yolg‘iz o‘zi o‘tirgan emish. Yam-yashil yalanglik, xuddi Ko‘kterakning dalasiga o‘xshaydi. Egnida – oq bo‘z ko‘ylak, qovoqlari uyilgan. To‘satdan menga qarab: “Sen ikkita sigir boq, sog‘ib sutini ich, har oy bir ju‘z asar yoz”, dedi. O‘ngimdagidek aniq-taniq eshitdim... Uyg‘onib ketdim, xayolim chalkashdi. O‘y surib yotib tongga yaqin ko‘zim ilinibdi. Yana haligi tush. Uzoq suhbatlashib o‘tirib-miz. Men muttasil “Hojimurod” haqida so‘rar emishman... Mann adibning ilhom yog‘dusi bilan daf’atan yorishgan hayajonli chehrasidan nigohini uzolmay qolgan edi.

– G‘aroyib tush, – dedi u. – Men ta’birchi emasman, bu xil narsalarga andak shubha bilan qarayman, lekin, negadir, buning siz uchun xayrli bo‘lishiga ishongim kelayotir.

– Qaydam, – deya Qodiriy xayolga toldi.

– Siz tuzuk ekansiz. Agar mening tushimga Leonardo da Vinci kirganida edi, hozir yerdagi birorta banda bilan gap-lashib o‘tirmagan bo‘lardim, – dedi Mann iljayib.

Qodiriy miyig‘ida kuldi, xayolchan, tolg‘in jiddiyat yana darhol chehrasiga qaytdi.

– G‘ariblarning g‘aribliklarini ko‘p adiblar yetishib bo‘lmas mahorat bilan tasvir etib bergenlar, – dedi u, o‘ziga o‘zi so‘zlagandek. – Ammo, barchaning nazarida butkul farog‘at va baxtga botgan kabi ko‘rinuvchi, jamiyatning porloq gullari sanalmish kimsalarning g‘aribliklarini hech kim Tolstoy-chalik qudratli kuch, o‘tli ehtiros bilan ochib bergen emas. “Urush va tinchlik”da bir sahna bor, qachonki o‘qib qolsam, benihoya mutaassir bo‘laman, yuraklarim ezilib ketadi.

Yodingizzadir, qari graf Bezuxov jon berolmay talvasada. Boris ismli yigit esa sipohiy qismga xizmatga kirmoqchi-yu, biroq ot bilan harbiy anjom sotib olgani mablag'i yo'q. Shunda keksa, qashshoq onasi o'g'lini allaqaysi gulgun bazmdan chaqirib olib, o'lim to'shagida ajal g'arg'arasi tutib yotgan qariya Graf huzuriga – sadaqa undirgani jo'naydi. Yo'l bo'yi kampir aravada o'ksib-o'ksib yig'lab boradi, navqiron, bahodir yigitga esa mushtipar onasini yupatgani ikki og'iz so'z qahat, o'zining ham ko'ngli buzilib ich-ichidan qaro qismatini qarg'ab yig'laydi... Keyin, hayajonlari tinib, birdan qo'rquvgaga tushadilar. Grafning qabul etmasligidan, muruvvat qilmasligidan, oqibat, Borisning xizmatga kirolmay qolishidan ham emas, yo'q, yo'q, bu mulohazalar ularning xayol ko'chasiga ham kelmaydi, aksincha, haligi yig'i tovushlarimizni aravakash eshitmadimikan, degan hadikdan qo'rqedilar. Ular tilanchilik qilgani bormoqdalar, holbuki, o'zları tilanchilariga saxovat bilan xayr-ehson ulashadilar, axir, nasl-nasabli, tag-taxtli odamlar ekanliklarini har lahza o'zgalarga anglatib turmoqlari kerak, boz ustiga, "knyaz" degan ohanjama unvonlari ham bor! ularning bu qadar zabun va xor ekanliklari va lekin, buni hammadan, hatto o'zlaridan ham yashirmoqqa mahkum ekanliklari, odamizod farzandining qismati ba'zan shunchalar og'ir, shunchalar ayanch kechishi har qanday yurakda ham taassuf uyg'otmaydimi?

"Topdim! – deya xitob qildi rassom xayolan. – Topdim! Izlaganim xuddi shu holat emassi? Aynan o'zi! Faqat shoshilmoq kerak, faqat ulgursam bas!" Mo'yqalam xolst uzra shitob bilan harakatlana boshladi.

– "Hojimurod" kabi mardona, xolis kitobni men hali hech qayda o'qiganim yo'q, – deya davom etdi Qodiriy. – O'lmasam, bir kun shunga o'xshagan biror narsa yozaman. Bu o'lkada jasorat bobida Hojimuroddan hargiz qolishmaydigan ne-ne sheri mardlar o'tgan axir! Ajalga omon berib, loaqlar Namoz o'g'ri tarixini yozishga ulgursam edi!

– Namoz o‘g‘ri? – Rassom taajjublanib boshini ko‘tardi.

– Yo‘q, u o‘g‘ri emas edi – erk o‘g‘rilari unga “o‘g‘ri” deb tavqi la’nat osdilar. Oh, hali bu el, bu xalqning ne buyuk farzandlari tarix to‘zonlariga ko‘milib yotibdi! Namoz o‘tyurak isyonchi edi, neki mazlumga yot bo‘lsa, neki yo‘qsulning ko‘zini yoshga to‘ldirsa, bariga alanga qo‘ygan edi. U haqda to‘qilgan qayg‘uli qo‘schaqlar hali-hanuz yurt orasida tildan dilga o‘tib yuradir: “Namozdayin bir zo‘r o‘tdi jahonda!” Eh-h!..

Adib xo‘rsindi, ko‘zlarini xiyol yumib, boshini orqaga tashladi, olamni unutgandek sukutga ketdi.

Bir payt qaydandir – olis-olislardan kelayotgandek elas-elas tovushlar qulog‘iga chalindi, ko‘zlarini ohista ochib, ro‘parasida horg‘in jilmayib turgan rassomni ko‘rdi.

– Charchadingiz shekilli, buguncha bas, – dedi rassom.

Adib birdan qizarib, xijolatga tushdi:

– Uzr, birodar, aslida men sizni toliqtirib qo‘ydim...

Mann bir so‘z demay bosh chayqadi, moviy ko‘zları min-natdor boqar edi.

Rassom kundaligidan

Yangilik: men Qodiriy xonadonida yashayapman. Ikki kun burun u qayta-qayta uzr aytib, agar munosib ko‘rsam, uning uyiga ko‘chib kelib, ishni shu yerda davom ettirishimni so‘radi. Chamasi, mening har kuni shaharning u boshidan bu boshiga o‘nlab chaqirim bosib, piyoda kelib-ketishimga achingan. Bu gapning shunchaki takalluf emas, balki o‘zbek-lar diyoriga xos oddiy odamgarchilik taqozosi ekanini anglaganimdan so‘ng, rad etishga botinolmay, minnatdorchilik bildirib, rozi bo‘ldim. Ehtimol, adibning siyrati oilaviy muhitda yanada bo‘rtibroq namoyon bo‘lar?

Menga kungay tomondagi yorug‘ xonalardan birini ajratib berdilar. Ish, qiyinchilik bilan bo‘lsa-da, asta-sekin olg‘a

siljiyapti. Lekin bari bir hali ham ko‘ngil to‘lgudek darajada emas.

Xonadon a’zolarining o‘zaro suhbatlarida mening familiyam negadir juda ko‘p zikr etiladi. Deyarli har ikki gapning birida. Dastlabki kuni nihoyatda hayron qoldim: nahotki beto‘xtov men haqimda so‘zlashayotgan bo‘lsalar? Hayratimni sezgan Qodiriy kulib izoh berdi: mening familiyam Toshkent shevasida birinchi shaxs egalik olmoshini bildirar ekan...

— ...yozganing o‘zingni yig‘latib-kuldirmasa, o‘zgani yig‘latmas-kuldirmas...

Kuzning so‘nggi kunlari bo‘lsa-da, choshgoh chog‘i quyosh ayovsiz qizdirar, biroq naqshinkor ayvonning pastki qavati xiylagina salqin edi. To‘garak stol atrofida uch kishi ruhsiz o‘tirardi. Nafis chinni piyolalardagi choy allaqachon sovib qolgan. Dasturxon ustida ikki buklangan gazeta, Gogolning allaqaysi tomi, bir shingil qora rayhon...

Qodiriy favqulodda tashvishmand edi, chehrasida betoqat asabiyat zuhur etardi.

— Men bu gapni ijodimning imoni deb bildim. Neki yozgan bo‘lsam, barchasini shu imon bilan yozdim. Men Sharq ozodligini, uning mazlum proletariat saodatini faqat leninizm tufayli vujudga chiqishiga ishongan bir kishiman. Bu gapni qo‘rqib emas, balki vijdonim, imonim tazyiqi ostida so‘zlayman. To‘rda hanuz churq etmay o‘tirgan rangpar, ko‘zlari osuda chaqnagan qotma kishi – Qodiriy uni “Do‘stim, shoir”, deb tanishtirgan edi – ohista tilga kirdi:

— Men sizga o‘zimga ishongan kabi ishonaman. Koshki edi sizni bilmasam! Lekin, mana bu... – U gazetaga ishora qildi.

— Mening haqimda kim nima desa desin, – dedi Qodiriy titrab, – lekin men Marks va Leninning haroratli shogirdiman! Chunki men Lenindan ruh olib, Marksdan ilhomlandim.

Fayzsiz bog‘lar uzra qorni sog‘ingan qarg‘alar qag‘illay boshladи. Etak tomonda xazon shitirladi. Rassom dasturxon

popugini himargancha Gogolning tomidan ko‘z uzmay o‘ti-rardi.

Davradan allaqachon fayz ketgan edi. Shoир piyoladagi choyni bir ho‘plab bo‘shatdi-da, xayrлашиб o‘rnidan qo‘zg‘aldi. Kuzatib qo‘yishga chiqqan Qodiriy hayal o‘tmay qaytib kirdi. U harchand o‘zini tutishga urinsa-da, vujudidagi parishon bezovtalik hanuz arimagani sezilib turardi.

Buni payqagan Mann kaftini uning bilagiga qo‘yib, ohista dedi:

– Ko‘p tashvish qilavermang, hammasi joyida bo‘ladi.

– A?.. E, yo‘q, – dedi Qodiriy, keyin, bir lahzadan so‘ng o‘rtanib shivirladi:

– Lekin... alam qiladi, birodar! Boylar, ulamolar, cho‘ntakchi xoin va o‘g‘rilar, umuman, O‘zbekiston teskarichilariга qarshi matbuot maydonida hayot-mamot jangi e’lon qilib, o‘ziga qarshi har bir burchakdan teskarichi dushmanlar qatorlashtirgan bir kishi, sho‘rolar hukumatining ayni gullagan kezida ziyonli, deb topilsa!..

– Bu bir anglashilmovchilik bo‘lsa kerak, – dedi rassom.

– Kim bilsin... – Qodiriy ko‘ksini to‘ldirib, og‘ir so‘lish oldi, sigareta yondirdi. – Mayli... Xo‘sш, davom ettiramizmi yoki?

– Menimcha, bugunga kifoya qilar. Keyin, men shaharga tushmoqchi edim.

– Hozirmi?

– Ha. Tashkilot byurosida ozroq ishim bor.

– Usta Mo‘minni ko‘rsangiz, salom deng. Lekin oqshom albatta qaytib keling, uch-to‘rtta mehmon aytganman.

– Nima, biror munosabat?

– Yo‘q, shunchaki hangoma, – dedi Qodiriy. – Bir-ikki shoир, yozuvchi o‘rtoqlar yo‘qlab kelishmoqchi edi. Mash-shoqlar ham bo‘ladi. Tunov kuni Sharq musiqasi haqida so‘zlashganimizda, bir maqom tinglasam, degan edingiz.

– Ha, ha, yodimda. Albatta kelaman! – dedi Mann.

Rassom, vaqt yarim kechaga yaqinlashganda xiylagina sarxush, biroq qattiq xijil kayfiyatda qaytdi. Darvozaxona yo‘lagidan kirgan zamoni shosha-pisha Qodiriydan qayta-qayta uzr so‘ramoqqa tushdi:

– Juda-a xunuk ish bo‘ldi, iqrorman... Lekin, tushunasizmi, hech qo‘yishmadi. Vitka Yelizarovning tug‘ilgan kuni ekan, brigadamizdag...

– Hech bokisi yo‘q, – dedi Qodiriy kulimsirab va uni hovli o‘rtasidagi shiyponga boshladi.

– Bazo‘-o‘r sirg‘alib chiqdim. “Va’da berib qo‘yganman”, desam hamki... Gir atrofida ra’nogullar lov-lov yongan shiypon ustunlarida katta-katta fonuslar yorqin porlab turar, shaftolilar tagiga jildirab suv oqayotgan hovuz betida yulduzlarning titroq aksi ohista mavj urar edi.

– Mehmonlar ham ketib bo‘lishgandir? – dedi rassom engashib, qo‘lini chayarkan. – Eh, attang! – U orqasiga o‘girilib, shiypon o‘rtasidagi uzun xontaxtaga qaradi-yu, “Iye!” deb yubordi va yalt etib Qodiriyga boqdi, bir lahma o‘tgach, yana hovuzga engashdi, suvga cho‘kkan yulduzlar bezovta qalqib borayotgan mavjlarga tikilib, jim qoldi.

Dasturxon ustida – so‘lqildoq shirmoy nonlar, tillodek tovlangan husayni uzumlar, astoydil hafsala bilan karjlangan obinovvot qovunlar, mo‘jaz piyolalarda turli-tuman qiyomlar muntazir, ularning birortasiga qo‘l tekkizilmagan edi!.. Orada kechgan besh-o‘n daqiqa rassomga abadiyatdek uzun tuyldi. Tungi bog‘lar ma’yus xo‘rsinardi.

– Turing, birodar, – dedi Qodiriy uning tirsagidan tutib. – Qani, yuqoriga marhamat qiling. Mana, choy ichib turing, men hozir...

Manning kayfidan asar ham qolmadi.

Ko‘p o‘tmay, Qodiriy ichkaridan chinni lagan ko‘tarib chiqdi.

– Taomga marhamat qilsinlar, – dedi u laganni xontaxtaga qo‘yar ekan. – Jigar kabob qildirgan edim...

So‘ng siniqqina jilmayib qo‘ydi.

Rassom kundaligidan

Indinga ko'rgazma ochiladi. Men esa hamon ustaxonada, molbertdag'i tugallanmagan portret qarshisida asabiy va tund o'tiribman.

Bo'ljadi.

Ha, afsus va nadomat bilan tan olmoq kerakki, gazetalar-da ta'riflangan "mohir mo'yqalam ustasi Mann" bu safar bu-yurtmani eplay olmadi... Qodiriyning uyidan ko'chib kelgan nimga uch kun bo'ldi. Xayrlashar chog'imiz u portretga uzoq razm soldi-da, beozor tabassum bilan: "O'zingizga ma'qul bo'lsa, mening e'tirozim yo'q", dedi.

Hamma gap ana shu "o'zim"da-da!

Axir, uning siy়mosi bu tasvirdan qanchalar baland, qanchalar yorqin! Nega bunday bo'ldi? Bor imkonimni sarflagan edim-ku?

Bilamanki, Qodiriyning nazokati, sharqona andishasi menga ko'nglidagi bahoni ro'yirost aytishiga hech qachon yo'l qo'ymaydi.

Biroq... "har qanday mutaxassisning ham afsona ko'chasi-ga kirishi aniq". Faqat mana shunga chidab bo'lmaydi.

Nahotki, afsona ko'chasidan chiqishning iloji yo'q?

Iqror bo'lmog'im kerakki, kechgan shu muddat mobaynida men bu odamga kutilmagan bir mehr bilan qattiq bog'lanib qolgan ekanman. Undagi botiniy qudrat mening jur'atimi-ni cheklab qo'ygan ekan.

Indinga ko'rgazma ochiladi, men esa yo'q yerdagi sabab-bahonalar bilan o'zimni aldamoqchi bo'lib o'tiribman...

Men, xudoga shukrki, yomon rassom emasman, lekin obraz tasvirga sig'masa, nima qilay, axir?!

...O'shanda bari bir ixtiyorimga qo'yishmadi: ko'rgazma g'oyat mas'uliyatlari ruhda o'tkazilmoqda edi – Qodiriyning men chizgan portreti ham namoyish etiladigan bo'ldi.

Javobimni eshitgan Usta Mo'min buyurtmani olib ketgani ustaxonaga o'zi keldi. "Surat bor, siyrat yo'q", dedi u

portretga qarab, lekin nochor, ayanchli e'tirozlarimga qulog ham solib o'tirmay portretni olib ketdi.

Men ko'rgazmaga bormadim.

Ikki haftadan so'ng Moskvaga otlandim. Jo'nar ekanman, ko'nglimdagi niyat qat'iy qarorga aylanib ulgurgan edi: men "afsona ko'chasi"dan albatta chiqib olaman! Qodiriyning mukammal portretini qachondir albatta yarataman! Og'ringan nafsoniyatim haqqi, izzattalablik haqqi emas, azbaroyi bu ajoyib insonga bo'lgan hurmatim, hayratim tufayli!

Bu suratdagi har bir bo'yoq, har bir chizgi tuproqdek xoksor, quyoshdek muloyim bu inson ruhida tinimsiz guvlagan g'alayonlarni kuylab turgusidir! Ketur chog'i uni yo'qlab borib, ra'nogullar atriga cho'mgan hovlisidan topa olmadim – adib safarda ekan. Kichik o'g'ilchasiga rangli qalamlar sovg'a qilib qaytdim.

U paytlar men yosh edim, g'o'r edim, Moskvaga, uyga qaytar ekanman, o'ylagan narsalarimning barchasi ro'yobga chiqadi, deb o'ylar edim.

Biroq, afsuski, oljanob niyatlarimning niyatligicha qolishini o'shanda xayolimga ham keltirmagan ekanman.

Dastlab menga jur'at yetishmadi. Jur'at yetishganda esa, o'sha o'tli ishtiyoqdan negadir nom-nishon qolmagan edi.

Lekin nega endi sarg'aygan daftardagi shu bирgina jumla qalbimni bu qadar bezovta qilayotir? Eh-he, ozmo'ncha vaqt o'tib ketdimi, axir!

Ammo beozor va so'nmas bir nigoh "afsona ko'chasi"da adashib-ulоqqan chog'larimda meni hamisha ta'qib etib keldi, to hanuz u meni ta'qib etadi, o'sha, o'talmagan burch iztirobi ba'zan esimga tushganda o'zimni o'zimga nomunosib sezaman. O'sha zakiy zotning ovozini, quyoshdek jozibasini, dilkash suhabatlarini sog'inaman, loaqal xayolan o'tgan kunlarga qaytgim keladi. Biroq, endi umrning nihoyasida turibman: barmoqlarim titraydi, manzaralarning barchasi yakrang... Yurakda esa – faqat ishtiyoq, imkonsiz ishtiyoq... Balki, har qalay, urinib ko'rарman?

CHAYLADAGI TO'RT ERKAK

Ular ikki haftadan buyon yaydoq Yayılma dalalarida kartoshka kavlashardi.

Oqshom havo ochiq edi, yotib qolishga qaror qildilar. Yer cho'kib, tars-tars yorilib ketgan taqir do'nglikda pastak qamish chayla omonat qo'nqaytirilgan. Tepasiga brezent tortilgan chayla yonida o'choq; tezak uyumi, dastasi siniq ketmon, egar-to'qim, jag'i yirtiq bir poy etik, solyarka to'ldirilgan vino shishalari, no'shipiyoz, tarvuz po'choqlari sochilib yotibdi. Qozon ustidagi qog'oz qopning bir uchi kuygan, qorni pachoq oq bidon og'ziga qurum bosgan qop-qora chovgum to'nkarib qo'yilgan.

Chayladan sariq qalami shim kiygan kallasi katta, pakana, g'o'labir yigit kosa ko'tarib tashqariga chiqdi. Ivisrib o'choqqa o't qaladi-da, chelak olib pastga – Xonariqqa tushib ketdi.

Ho'l tezak tutay-tutay qizigach, gurillab yondi.

Qosh qoraydi. Kunbotarda bir muddat cho'g'day yalig'langan shafaq asta-sekin so'ndi. Olovning yugurik qizg'ish tillari atrofga sapchib, lip-lip soya tashlay boshladи. Birpasda qorong'ilik cho'kkан do'nglik etagidagi kartoshka-zordan kimdir xirillab baqirdi:

– Ho', To'lavoy! Bugun pishadimi?!

Uchoq tepasiga engashgancha "jaz-biz" qilayotgan yigit kapgirni qozon ustiga ko'ndalang qo'yib qichqirdi:

– Kelinglar-ov! "Kartopelniy puyre" gatop!

Kartoshkasi kavlanib, shudgor ochilib qolgan paykaldan oldinma-keyin sudralib uchta ko'lanka o'choq boshiga chiqib keldi. Gavdasi tiqmachoqdek, cho'yanday qop-qora Nabi salmoqlanib qadam tashlar, o'rtada qop orqalagan Student, eng orqada qo'llarini beliga qo'ygan ko'yi yerga engashgancha daroz qaddini bukib Asom buva kelar edi.

– Hormanglar endi! – dedi To'lavoy tutundan achishgan ko'zlarini ishqalab.

– Salomat... Uh... – Asom buva bora solib egarga o‘tir-di-da, qamish devorga suyandi. – Qiztalоq ish charchatdi-yov odamni.

Student qopni chaylaga qo‘yib chiqqach, shosha-pisha ko‘k paxtaligini yechdi, atrofdagilarning hay-haylaganiga qaramay, bidondan bir cho‘mich suv olib ichdi.

– Qag‘g‘! Qag‘g‘! Qag‘g‘!..

O‘ttiz odim chamasi nari tepalikdagi beso‘naqay qaqqay-gan temir simyog‘ochda qator tizilgan uch-to‘rt qarg‘a bir-biriga gal bermay qag‘illardи.

– Ho‘, miyang qaynamay o‘ll! – deya o‘shqirdi Nabi o‘sha tarafga xo‘mrayib.

Asom buva tashvishlanib osmonga tikildi:

– Havoga bulut chiqyapti. Yana bir baloni boshlamasa go‘rga edi...

– Va-a, onasini emsin, bu yil karchikani kavlolmay qor tagida qolib ketarkanmiz-da, – dedi To‘lavoy burnini tortib. – Parvo qilmang, Asom buva, sho‘tda qishlaymiz-qo‘yamiz. Ko‘klamda qazib olarmiz.

– Bu yil qiyg‘irakdan avval kuz tushdi, a, Asom buva? – Nabi bidon ustiga og‘ir cho‘kdi.

Asom buva og‘zidagi nosni tuflab, mujmal javob qildi:

– Xudoyimdan ham aylanay... Ja qahriga olordi-ku. Kunora yomg‘ir-a, e, tavba! Munaqada tirikchilik bo‘ladimi?

– Paxtani aytинг, paxtani! – To‘lavoy qozonning qop-qog‘ini yopib, o‘rnidan turdi. – Bu yil planniyam to‘ldirol-masa kerak.

Indamay sigaret chekib o‘tirgan Student tanglayini taqil-latib, so‘z qotdi:

– Paxta bo‘ladi-yu, terilmay qolarmidi?

– Bajara olarmikan-a? – deb so‘radi Nabi uning og‘ziga tikilib. – Bu... tinmay yog‘aversayam-a?

– Ha, texnikani nima deyapsiz?

– Hm, texnika emish... Shudgorning atalasi chiqib yotib-di-yu! Qani, “zangori kemang” joyidan qo‘zg‘alsin-chi!

– Nima bo‘pti? Odam qaysi texnikadan kam?

– Toza boshlaring og‘rimagan-da, – Asom buvaning tajangligi tutdi. – Og‘ir-yengili sanlarga tushdimi? Ekkalar tervolar bir balo qilib. Karchikangni o‘ylasalaring-chi... Ko‘klamda bu hojim raisga aytdim: “Hoy, Mir Tolib xalting o‘g‘li, bu yer halqob, bo‘lmaydi karchikaga”, dedim. Qayoqda!

– O‘rda-qirda, dehqonga qiyin bo‘ldi-da, bu yil, – deya salmoqlab xulosa chiqardi To‘lavoy. – Qani, kiringlar, ovqatni suzaman.

Nabi ichkariga kirdi-da, qorong‘ida timirskilanib burchakdagi o‘ninchи chiroqni topib yoqdi. Chaylaning ichi g‘irashira yorishdi. To‘rga yig‘ilgan o‘rin-ko‘rpa ustidagi choyshabda tepaga osilgan xalta-xultalarning soyasi paydo bo‘ldi. Poygakda, idish-tovoq qalashgan burchakda kerosinka miltillar, uning zaif shu’lasnida qamish devorning shox-shabbalari orasiga qistirib qo‘yilgan uch-to‘rtta mog‘orlagan non, pichoq, gazeta parchasi oqarib ko‘rinar edi.

– Voy, jonom-ey! – Asom buva dog‘ bosgan, isliqi namat chetiga o‘tirib uh tortdi. – Charchabman.

Choy damlayotgan Student unga achinish bilan tikildi.

– Sattor akam kelgan ekan-ku, bir-ikki kun qarashvorgin, demabsiz-da? – dedi u sekin.

Sattor – Asom buvaning yagona farzandi. Mototsikl bilan bir bolani bosib ketib, ikki yilga hukm qilingan, allaqayerda jazo muddatini o‘tamoqda edi.

Nabi uzala tushib yonboshlaganicha non kavshab iljaydi:

– Be, Sattorga ish desang, labiga uchuq toshadi-ku. Ishga terisi yupqaroqmi, a, Asom buva?

Cholning cho‘zinchoq, sarg‘ish yuzi qizarib, ko‘k ko‘zlarri chaqchaydi:

– Sattorqul bizni kuydirvordi-ku... Yakka o‘g‘il, ko‘ngliga qarab... Ichkilikni orqasida... Mana, san yuribsan-ku azbaroyi dodangni qiymaganingdan, – deb Studentga yuzlandi u. – Bu xomqayish, ikkitaning otasi-yu, odamga tariqcha achinmaydi... Mayli, ishqilib, omon bo‘lsin.

Jimlik cho‘kdi. Chaylaning tepasida nimadir shitirladi.

– Hali yosh-da, esi kirib qolar, – deya o‘zicha yupatdi Nabi.

– O‘zi shu: boy bolasi o‘n beshida bosh bo‘ladi, kambag‘alning o‘g‘li o‘ttizdayam yosh bo‘ladi. – Asom buva so‘kina-so‘kina etigini yechdi. – Qani, hey, choyingdan quy.

Katta sopol laganda bug‘i chiqib turgan kartoshka qovurdoq ko‘tarib To‘lavoy kirdi.

– Boplab tashladim, “kartopelniy puyreni. Qani endi, bunga yarimta bo‘lsa! – dedi u ko‘zлari qisilib.

– Oh-oh... – Nabi og‘zining tanobini qochirib irshaydi.

Hazil-huzul bilan ovqatlana boshladilar.

– Ashulani qo‘ysalaring-chi, – deb qoldi bir payt Nabi. Student o‘rnidan turdi-da, burchakka suyab qo‘yilgan qop us-tidagi kichkina tranzistorning qulog‘ini buradi. Qitir-qitir tovush chiqarayotgan tembr to‘lqinlari orasidan ayol kishining past ovozi eshitildi:

“...o‘tar kechasi Isroil bosqinchilari yana Iordaniya chegarasiga hujum qildilar. Kuchli artilleriya otishmasi oqibatida...”

Lagandan qo‘l tortib, diqqat bilan quloq solib turgan Asom buva g‘ijinib bosh chayqadi.

– Tavba, xunasalarни urushdan boshqa dardi-kasali yo‘qmi, a? Odamlar bug‘doy ekib, paxta ekib, dehqonchilik qilsa, bu qiztalolqlarning dehqonchiligi urushmi, deyman-da!

– E, nima deyapsiz, Asom buva, bular o‘likning yog‘ini sotib pul topadi, ha! Odamning soddasi siz bilan biz, yuribmiz-da ketmonga laqillab... – deya gapini ma’qulladi To‘lavoy og‘zini to‘ldirib.

Asom buva qo'lini kir sochiqqa artib, choy ho'pladi: "Dunyodayam yurt ko'p ekan-da. Har otlari borki, aytaman desang tiling qavarib ketadi. Yerdanio deydimiyey, Qo'yti-kan deydimi-ey..."

Student kulib yubormaslik uchun labini mahkam qimtidi: "Qo'yti-kan... Vatikan degani shekilli".

– Bu... o'shalar ham o'zimizning Zarkat, So'qoqqa o'x-shagan joylar bo'lsa kerak, – deya kipriginis pirpiratib, tus-molladi Nabi.

– Buyam rayonmi, oblastmi, bir narsa-da, a, Mirsobit? – deb Studentga yuzlandi To'lavoy. – Bizga qaraydimi?

– Yo'q, – deya bosh chayqadi Mirsobit ichki bir nadomat bilan.

– Ha, yemaysanmi? – deb so'radi Nabi uning qo'l arta-yotganini ko'rib. – E, olsang-chi.

– To'ydim. Bilasiz-ku, biz pulga ovqatlanaverib, chimxo'r bo'lib qolganmiz, he-he...

– Qilichak ekansiz, Mirsobit, yemadingiz-ku? – dedi To'lavoy kavshangancha. – Ja, ustudentlarga qiyin ekan-a, hammasiyam shunaqa non yemasmi?

– O'qish osomni sanga? – deb uh tortdi Asom buva. – Be-chora ustudentlar yuraverar ekan-da, rangi sarg'ayib...

Mirsobitning g'ashi keldi:

– Siz aytgan studentlarning davri o'tib ketgan, hozirgilar do'ppisi tushib ketsa, pul berib oldiradi.

"Endi dilrabo qo'shiqlar, yoqimli kuylar tinglab dam oling, aziz do'stlar", deb e'lon qildi diktor.

– Hozir "ko'rpacha"ni beradi, mana ko'rasizlar! – dedi ko'zlarini o'ynatib komil ishonch bilan To'lavoy.

Ikki-uch daqiqadan so'ng chiyildoq ayol ovozi betayin naqoratda aylana boshladi: "Soldik ko'rpacha... ko'rpacha... ko'rpacha!"

Hamma kulib yubordi.

– Biz ham salkam avliyo! – To'lavoy soxta g'ururlanib, boshini ko'tardi.

- Bularniyam topgan dastmoyasi nuqlu ashula ekan-da! – Asom buva qalampir chaynagan kabi aftini bujmaytirdi.
- Nima balo, Asom buva, nervinniymisiz?
- Buni eshitaversang san ham nervinniy bo‘p qolasan. Qiztaloqlar, hatto ob-havoni rost aytmaydi-yu!..

Chol qo‘l siltab, inqillagancha o‘rnidan turdi-da, tahorat olgani tashqari chiqdi. To‘lavoy erinibgina idish-tovoqni yig‘ishtirishga tushdi.

- Qani, yotamizmi? – deb so‘radi Nabi tish kavlarkan. – Darrov-a? – Mirsobit qoshini norozi chimirdi. – Hali erta. Oshqozon kasal shundan-da.

Nabi sap-sariq tishlarini ko‘rsatgancha og‘zini katta ochib esnadi:

- Odam charchadi-ku, – dedi, – ha... san toshkanlik...

Mirsobit indamay iljaydi.

U ko‘ngli erib, beixtiyor Toshkentni, neon chiroqlar shu‘lasiga cho‘milgan xayolkash xiyobonlarni, institutning beg‘am kulgi to‘ldirgan nimqorong‘i yo‘laklarini... esladi va Diloromni sog‘inganini, uni judayam ko‘rgisi kelayotganini his etdi.

“Dilorom meni shu ahvolda uchratsa... – deb o‘yladi u ust-boshiga nazar solib. – Tanirmikan? Juda qizig‘-a... dunyoning allaqayerida bir umr shunday tirikchilik qiladigan odamlar borligini hatto tasavvur ham etolmasa kerak”. U tashqariga chiqdi, muzdek havodan entikib-entikib simirdi. Qora sovuq tushgan, izg‘irin izillarydi. Yulduzlarni yutib yuborgan osmon qop-qora.

Asom buva yelkasiga chopon tashlab pastdan chiqib kelarkan, allanarsaga qoqilib ketdi-da, to‘ng‘illab so‘kindi: “E, onangni...”

Chaylaga kirgach, chol fe‘li aynib yana ming‘illadi:

- Xah, o‘zbekning ko‘rgan kuni qursin! Eshakday ishlab-ishlab dunyonи to‘playdi-da, qay go‘rdagi balo-battarlarga

sovuradi. Uy solaman, to'y qilaman... ishqilib, o'lguncha tal-vasa-da...

— Jahonda zap yashashni biladigan odamlar bor, — dedi Nabi muzlab yotgan ko'rpa qatiga sho'ng'ib. — U, bizda, o'zi... Hozir birovga yuz so'm bersang ham shu yerda ux-lamas!

Chiroqni o'chirishdi. Anchadan keyin Asom buva:

— Ho', To'lavoy! Xaladelnik bo'p ketdi-ku kapa o'lgor, — deb tag'in g'ingshidi. — Hech oyog'im isimayapti. Anavi eshikning o'rniga bir narsa tutsang-chi!

— Nima tutaman?

Yon-atrofdan guvillab sovuq kirardi, To'lavoy paypas-lab, bir burchakdan uvada sholcha parchasini topdi-da, eshik o'rniga tutarkan:

— Chimildiqlar muborak! — deya hiringlab kuldi.

...Chaylaning ichi baribir isimadi — to'rt tomondan g'u-
rillab sovuq urardi.

— Qotib qolamizmi, nima balo? — Asom buva o'rnidan tu-
rib o'tirdi. — Padariga la'nat...

— Juda qiziqsiz-ey, Asom buva, — Nabi pixillab gap qo'shi-
di, — sizga nima azob o'zi, agaratga kelib? Yotmaysizmi, qo-
rinni silab...

— Ha, yotasan-a, yotasan... Ikkita nonni birov beradimi,
a? Ishlamay bo'psan!

— Ishdan odam o'lмаган.

— To'g'ri, lekin... Tirikchilik. Kelmasang — yana bo'l-
maydi. O'zingdan qolar gap yo'q: Sattorqulni uylantirganim-
da uch ming qarz bo'lganman, mingi hali shundoq turibdi.
Dam ol, deb aytishga oson. Boshingga tushmaguncha gapi-
raverasan-da!

Chol javrab-javrab, nihoyat, jim qoldi...

Ertalab To'lavoy "chimildiq"ning bir chetini ko'tarib
tashqariga qaradi-da, ko'zini ishqalab:

— Voy-bo'! Mu-u-uz! — deb yubordi.

Mirsobit ko‘rpadan bosh chiqarib, sekin mo‘raladi-yu dil-dirab ketdi: hammayoq qor.

“Olam yam-yashil!” – deb o‘yladi u qachonlardir o‘qigan bir hikoyaning nomini eslab.

Asom buva joynamoz ustida o‘tirardi.

– Ish o‘ldi, – dedi yoniga qayrilib, – karchika muzlab qoladi endi. Kechagi o‘ttiz qopni bekor qoplagan ekanmiz-da...

– Voy, onangni, havo ochiq edi-ku... – To‘lavoy dir-dir titrab kiyina boshladi.

– Man kechasi eshikka chiqqanimda qor endi mushuk izi bo‘lgan edi. – Chol o‘rnidan qo‘zg‘aldi. – Azonga tomon yog‘ibdi-da.

Keyin pishillab uxlab yotgan Nabining yelkasiga turtib:

– Ey, Karim afandining nevarasi, turmaysanmi? – dedi. – Xuddi dodangga o‘xshaysan-a!

– Dodasi nima qilgan? – deya so‘radi Mirsobit qiziqsinib.

– E, dodasi juda bir sodda, yuvosh-qochag‘on odam bo‘lgan. Karim afandi laqabi... Bir zamonda bozorga karchika oborib sotgan ekan. Sotibdi-da, o‘ttiz kilochasi qolganda o‘tmabdi. Qopdagi karchikani ustiga pulni solib uyga jo‘nabdi. Yo‘lda birov: “Sotasanmi?” desa: “Sotaman”, debdi. “Qancha?” “Ha, falon pul”. “Ma, falon pul. Qopingniyam beraqol?” desa, “Ha, olaver!” debdi. Shunaqa qilib, karchikadan ham, puldan ham ayrilgan ekan.

Mirsobit yayrab kului: “O, odamning anoyisi!”

– Turlaring, ho‘v ballar, “kartopelniy puyreng” ko‘ngilni ozdirib yubordi, – dedi Asom buva tashqariga chiqarkan. – Choy-poy qaynatinglar amallab.

Izg‘irin aralash shitirlatib yog‘ayotgan quruq qor yuz-ko‘zga ignadek sanchiladi. Kartoshkazor o‘rtasida taxlab qo‘yilgan qoplar qorayib ko‘rinadi. Qora qarg‘alar charx urib, shodon qag‘illaydi. Chayla oldidagi sovuq qaqqhatib ketgan ikki-uch tup makkajo‘xorining yalang‘och poyasi egilib qolgan.

- Asom buva kavushiga qor to‘lib, ichkariga qaytib kirdi.
Choydan keyin chol “ketaman”ga tushdi.
- Endi uch kunsiz bir ish bo‘lmaydi, – dedi etigini kiyarkan. – Ketdik. Chaylani bo‘ri yemaydi.
- Karchika-chi?
- Nima qilardi karchikaga? Turar...
- Yaxlab qoladi, Asom buva. – Piyoladagi choyga non to‘g‘rayotgan To‘lavoy yalt etib unga qaradi. – Biror ilojini qilish kerak.
- Nima qilardik? Yo mashina, yo traktor topilmasa... Bo‘lgandayam hozir shudgorga kirish o‘limdan qiyin. Bu boqibeg‘am brigadirdan ham darak yo‘q.
- Ko‘rpalarni oborib yopsak-chi? – Jonsarak bo‘lib qolgan Student hammaga bir-bir tikildi.
- Nabi bosh chayqadi:
- Tagi zax, bo‘lmaydi. Chaylaga olib chiqib, ustini yopsak – xayr...
- O‘ylab gapiryapsanmi? – deb to‘ng‘illadi Asom buva olayib. – Bir kilometrdan opchiqib bo‘ladimi? Ichaging uzi-lib ketar!
- Bir ilojini topish kerak-ku, axir! – To‘lavoyning ham tajangligi tutdi.
- E, o‘t tushib ketmaydimi manga desa kolxozning kar-chikasiga! – deya o‘shqirdi chol bo‘g‘ilib. – O‘lamanmi endi! Oyog‘im sinib ketay deyapti, jonim o‘zimga kerak... Ket-maysanlarmi? Bilganingni qillaring!..
- U shartta o‘rnidan turdi-da, choponiga o‘ralib, chayladan chiqdi. Biroz bukchaygan daroz gavdasi oppoq adirlar ortida xiyol o‘tmay g‘oyib bo‘ldi.
- Nomard, uvolni o‘ylamaydi!.. – To‘lavoy jig‘ibiyroni chiqib, cholni so‘kdi. – Bizning jonimiz temirmi?
- Xiyla tortishuv, maslahatlardan so‘ng, qoplarni chaylaga olib chiqishga kelishdilar.

Og‘ziga palak qo‘yib tikilgan katta sariq qopni birinchi bo‘lib Nabi orqaladi. To‘lavoy bilan Mirsobit inqillab arang yelkasiga qo‘ygan qopni ko‘tarib, bamaylixotir lapanglagancha tepalikka chiqa boshladi.

– Juda baquvvat ekan-ku, – dedi Mirsobit havas bilan.

– E, xirsi bezanjir bu, – dedi To‘lavoy hansirab. – Qani... “Chaylagacha uch yuz odim. Qopning og‘irligi yuz kilogramm. Qoplarning soni o‘ttizta. Uch yuzga yuz – barobar to‘rt yuz, – deb o‘yladi Student. – Oddiy arifmetika...”

Dastlab ishning og‘irligi bilinmadi. Ammo uchinchi gal...

Nabi va To‘lavoy muttasil shu xil ishlarni bajaraverib pishib ketishgan, pishqirgancha sir bermay qatnashar edi. Mirsobit birpasda qora terga tushdi. Chayлага o‘ttiz odimcha qolganda tizzalari qaltirar, bazo‘r sudrab tashlagan qadami orqaga qarab ketayotgandek tuyular, sirpanchiq, ola-chalpoq yer ko‘z o‘ngida gir-gir aylanar edi.

Beshinchi qop uning tinkasini quritdi. Oyog‘i toyib, mun-kib ketdi-da, chap qo‘liga tayangancha arang qaddini rostla-di. Nafasi bo‘g‘ilib, ko‘z o‘ngini ko‘kimir halqlalar qopla-di. So‘ngra bor kuchini to‘plab silkindi, qaltirab, ikki qadam olga siljidi.

Tepadan tushib kelayotgan Nabi irshayib kului:

– Tirikchilik, bola-chaqa boqish ana shunaqa og‘ir, Student...

Joni halqumida liqillab turgan Studentning fig‘oni chiqdi, tishlarini g‘ijirlatib qisdi.

U sariq qoplar qalashib yotgan xirmonga imillagancha yaqinlasharkan, har bitta qop ko‘ziga balo-qazoday ko‘rinardi. Keyin ich-ichidan uh tortib, yelkasini yana yukka tutardi.

“Yashash uchun kurash ba’zan shu qadar mashaqqatli bo‘lib ketadiki, bu talvasaning nomi hayot ekaniga mutlaqo ishonging kelmaydi”, deya o‘zicha xayolga berildi u va shu zahoti: “Hozir falsafaga balo bormi?!” – deb o‘yladi ensasi qotib.

Tushdan keyin qor tindi. Izg‘irin kuchaydi. Uchib-qo‘nib qag‘illab yurgan qarg‘alarning qorasini o‘chdi.

Qoplarni chaylaga joylagach, ustini o‘rab-chirmab, “chimildiq”ni tutib qo‘yishdi. Bir burdadan suvi qochgan kon kavshab, Xonariq bo‘yiga jimgina yo‘l oldilar. Mirsobit bo‘ynini qisib borar, gardani muzdek qotgan, oyog‘i achishgan sayin g‘ashi kelar edi.

Katta yo‘l yoqasida depsina-depsina birpas o‘tkinchi mashina kutishdi. Qor ko‘zni qamashtirib jimirlaydi. Oltita suv nasosi o‘rnatilgan kotlovan chuquridan o‘qtin-o‘qtin taqillagan tovush eshitiladi. Bo‘y cho‘zib qolgan yalang‘och, nozik terak nihollarining uchi ko‘zga chalinadi.

– Shu yerga kim ekkan bo‘lsayam, ja kallali odam ekan, – dedi To‘lavoy.

– Ha-a, – deb ma’qulladi Nabi, – shundoq suv bo‘yi, ko‘m-ko‘k yashnab yotsa – jannat bo‘lib ketadi-da...

To‘lavoy uning gapini eshitmay, o‘zicha allanarsalarni hisobladi:

– Yuztasi bir so‘mdan yuz so‘m, mingta bo‘lsa ming so‘m, o‘h-ho‘... Agar sarrovga mo‘ljallab ikki so‘mdan sotsa... ikki ming degan gap. Naqd ikki ming-a!..

Qor bosgan, bitta-yarimta yantoq tikkaygan pastak tepalik ortidan bo‘g‘iq motor tovushi eshitildi.

– Mashina kelyapti, – dedi Mirsobit yo‘talib.

Ikki do‘ng orasidagi muyulishda moshrang “Zillis” paydo bo‘ldi.

– Rais-ku... Qayoqqa ketyaptiykin shu mahalda?

– Shu, rayonga tushgan bo‘lsa, hoynahoy, birrov xabar olish uchun bu yoqqa o‘tgandir-da... – dedi Nabi chaynalib.

– Mayli, ishqilib, bizni olib ketadi-ku!

Mashina yupqa muz qatlamlarini qisir-qisir sindirgancha ikki-uch qadam o‘tib to‘xtadi. To‘lavoy sekin eshikni ochib salom berdi. Egnida ko‘k drap palto, salqi yuzi biroz

shishinqiragan, barvasta gavdali rais labiga sigaret qistirib, alik olgandek im qoqdi:

– Xo’sh?

To‘lavoyning nazari dastavval raisning oyog‘idagi top-toza, yaltillagan xrom etik uchiga tushdi. So‘ngra, uning qora ko‘zoynagiga, bardachok ustidagi “VT” qutisiga bir-bir qaradi va shosha-pisha o‘zining ust-boshiga ko‘z yogurtirib, hijolat tortdi. Badanidan gupillab anqiyotgan achimsiq hidni rais sezib qolishidan cho‘chigandek, beixtiyor bir qadam orqaga tislandi, shashti qaytib, dovdiradi:

– Shu, karchika shunaqa bo‘lib... yaxlab qolmasin, deb... haligi... ketmoqchi bo‘p turuvdik endi...

Rais o‘zini suyanchiqqa tashlagancha oynaga tikilib qilt etmay o‘tirardi.

– Endi nima bo‘ladi? – deb so‘radi tomoq qirib.

– Endi... Zanjirli traktor bo‘lsa, olib chiqamiz shudgor-dan.

Rais og‘ir qo‘zg‘alib qo‘ydi.

– Hm... Bo‘lmasa yo‘q, deng? Kolxozniki muzlayversin... Shunaqami? Ha, bu, shunchalik ekan, sal ilgari harakat qilish kerak edi-da! Hammayiz yurdiyiz bozorda, chakkayiz-ga gul taqib! Endi zanjirli traktor kerakmish bularga...

To‘lavoy birdan rangi gezarib, quruqshab qolgan labini yaladi-da:

– Hech kim o‘ynab yurgani yo‘q, Najim aka, – dedi sekin. – Vaqtliroq qaziylik, deganimizda o‘zinglar ruxsat ber-magansizlar...

Nabi yerga qarab indamay turar, aravaga qo‘shilgan ot kabi og‘iz-burnidan pag‘a-pag‘a hovur chiqardi. Studentning miyasiga gup etib qon urdi.

“Hoy, rais! – deya hayqirdi u. – Sizda insof bormi? Birov o‘lay desa, ko‘may deysizmi! Qorni bu bechoralar yog‘di-ribdimi? Tabiiy ofat-ku bu!.. Hayf sizdek rahbarga! He,

o'sha..." – U raisni qattiq siltab-siltab tashladi, Rais qizrib-bo'zargancha churq etolmadi..."

Gurillagan tovush uni hushiga keltirdi. Yigit xayoliy uy-dirmasidan g'ijinib, nari ketdi.

– Ha-a, – deya rais chuvak yuz shofyorga yuzlandi, – qani...

Mashina chayqalib o'rnidan qo'zg'aldi. To'lavoy anqa-yib, qo'llarini shim cho'ntagiga tiqqan ko'yi biroz serrayib turdi.

– E, tavba! – dedi so'ng bo'g'ilib. Keyin chirt etib yer-ga tupurdi-da: – Katta degan ham shunaqa bo'ladimi? – deb to'ng'illadi.

– Buning otasini "Mirtolib xalfa" deyishar ekan, – dedi Nabi xomush. – Kecha Asom buva so'kuvdi, "Mirtolib xalting o'g'li", deb...

Ular so'kina-so'kina yo'lga tushdilar. Shag'al yotqizilgan qatqaloq yo'l tepalikka o'rlar edi.

1977

CHOLLAR PALATASI

Yonboshbulloqqa kuz erta tushdi.

Kechagi yashilligidan ayrilgan za'faron barglar mungli shivirlab, so'ngsiz hasratini izhor qilmoqchiday qo'nimsiz tentiraydi...

Achchiq izg'irin allaqayerdan qor sharpasini haydab kel-di, g'ofil kimsalarni qilichini ko'tarib qish kelayotganidan ogoh etgan kabi birdan qora sovuq tushdi. Odamlar o'tin-ko'mir, issiq kiyim ilinjida yugurib qolishdi, allanechuk yuvosh tortgan nozik-nihol kishilarning tashvishi kuchaydi: seryog'in, namchil havo ko'p dardlarni yangilab yubordi.

Qishloq kasalxonasingoftobro'ya palata derazasidan bir parcha kulrang osmonga xomush tikilib yotgan ozg'in,

qoracha yigit – Muhammadning ko‘ngli g‘ash edi. Shu vaqt-gacha parvo qilmay yurgan eski kasali – bronxit sovuq tu-shishi bilan qo‘zidi-yu oxiri to‘sakka yiqitdi. Odamga dard bir ilashmasin ekan, ilashgandan keyin aylanib-o‘rgilib yopishaveradi. O‘zi-ku paxtadan qaytib o‘qiy boshlaganiga ikki haftagina bo‘lgan edi, endi mana bu nag‘ma chiqib qoldi.

Ertama-indin qishki sessiya...

Kutubxonadan loaqlal birorta darslik olmaganini eslab Muhammadning yuragi uvishdi. Kasofat kasal juda qaltis paytda pand berdi-da. O‘pkasining moylanmagan aravaga o‘xshab g‘ijillashiga qaraganda besh-o‘n kunsiz turolmasa kerak. Muncha endi qizlardan battar nozik bo‘lmasa!..”

Sira ishi yurishmadi-yurishmadi-da. Hatto, kasalxonada ham tuzukroq joyga tushmadi. “O‘rin yo‘q”, deb ikki kun sarson qilganlari ham bir bo‘ldi-yu, joy tekkandan keyingisi ham bir bo‘ldi. Past bo‘yli, serzarda hamshira qiz unga: “Endi sen ham bormiding?!” degansimon norozi tikilib, o‘spirinning sabza mo‘ylovidek qora tuk qoplagan labini burib qo‘ydi-da, kiyimxonaga boshlab kirdi.

– Ma’rifat xola! – deb chaqirdi u chimirilib. Keyin doka parda orqasiga o‘tib timirskilanarkan, o‘zicha guvrandi: – Qayoqqa gum bo‘ldi? Bir zum qo‘nim topmaydi-ya!..

Ostonada qora shol ro‘mol o‘ragan, rangi siniq, keksa sanitar xotin paydo bo‘ldi.

– Tinchlikmi? – deb so‘radi u sovuqdan qizarib ketgan ho‘l qo‘llarini g‘ijimlangan dokaga artaturib.

Muhammad gap ohangidan ayolning hamshira qizdan xiyla yurak oldirib qo‘yganini payqadi.

– Qayoqda yuribsiz, qarasangiz bo‘lmaydimi mundoq! – deya shang‘illay ketdi qiz. – Olib borib to‘rtinchiga yotqizing. – Tars-turs yurib chiqib ketaturib piq etib kului: – Chol-larning palatasiga...

– Xo‘p, Safoxon.

Qizni xunuk ko'rsatayotgan mo'ylovi ham, siltab gapiri-shi ham boyadan beri Muhammadning g'ashiga tegmoqda edi. Masxaraomuz kulib qo'yishidan esa jig'ibiyroni chiqdi.

"Muncha o'zini osmon fahmlamasa, – deb o'yladi u kul-rang kamzulning tugmalarini qadarkan. – Ishqilib, bunday-larga amal tegmasin-da..."

Muhammad nimqorong'i yo'lak oxiridagi to'rtinchı palataga joylashgach, hamshira qizning nega kulganini darrov tushundi: olti kishilik palataga nuqul chollar yig'ilgan ekan. Avvaliga o'zining ham kulgisi qistadi, so'ngra ko'kka bo'yal-gan shiftga biroz termilib yotgach, diqqati oshdi. Mana, sheriqlardan ham rosa yolchidi!

Eshik oldidagi karavotda oltmis besh yoshlardagi do'ng-peshona, jussasi kichkina, oq-sariq qariya ko'zlarini ma'nosiz javdiragancha o'tirardi. Bir burdagina yuzida so'r-rayib beso'naqay burni qolgan. Tepasida poyloqchilik qiladigan xotini – chap qoshining ustida no'xatdek xoli bor, qizilmag'iz, sergap ayol birinchi kuniyoq Muhammadni yo'lakda to'xtatib, Islomboy buvasining necha zamonlardan beri "qon bos-di" kasaliga yo'liqqani, uch oydan beri bir qo'l, bir oyog'i ishlamasligi, o'zining sig'inmagan mozori-yu bosh urmagan ostonasi qolmagani, kasal kasal emas, kasal boqqan kasal ekanini aytib nolidi, jindak obidiyda ham qilib oldi. Muhammad achinib tasalli bergen bo'ldi-yu, ko'nglini battar g'ashlik chulg'adi. Deraza tagidagi batareyaga oyog'ini toblayotgan ko'r kam soqolli miqtisi chol quv ko'zlarini yumib pinakka ketgan edi. Muhammad uning qirra burun, kelishgan chehrasiga, o'ktam qomatiga zimdan qarab qo'ydi. "Yoshligida rosa qizlarni surgan bo'lsa kerak", degan fikr o'tdi xayolidan.

Burchakda suyagi buzuq, barvasta kishi baquvvat, yo'-g'on qo'llarini bosh ostidan o'tkazgan ko'yi karavot bilan bitta bo'lib chalqancha yotar, uncha-muncha oq oralagan mo'ylovi vahimali bir tarzda qulog'iga tomon buralib ketgan, o'siq qoshlari ostidagi qo'ng'irga moyil ko'zlarini ola-kula

jalanglab turar edi. Muhammad uni tanidi: soy mahallalik Ergash mo'ylov degan chapanitabiat qari shofyor.

– O'sar buva, shu, kampiringiz yo'q, zerikib qoldingizmi deyman, nuqlu mudraganingiz mudragan. Hali do'xtir kelsa o'zim javob so'ray sizga, bir uyga borib, a?.. Va ha-ha...

Mudrab o'tirgan chol Ergash mo'ylovning gapiga ko'zini ochmasdan sekin kulib qo'ydi. U esa butun gavdasini silkitgancha qotib-qotib xaxolar, karavot simlari zalvaridan zorlanayotgandek g'ijirlar edi.

Muhammad g'ijindi: odam ham shunaqa koski bo'ladimi, ayol kishi o'tiribdi ham demaydi-ya!..

U ensasi qotib yonboshiga ag'darildi, tumbochka oldida tik turib hafsalan bilan olma archiyotgan to'rtinchchi hamxonasiga ko'zi tushdi. Uning boshida ancha urinib qolgan chust do'ppi, qo'lida guldor sopli pichoq, keng, yashil xalatda xuddi sholipoyadagi qo'riqchiga o'xshab turar edi. Agar bu kishini o'rta yashar desa – Muhammadning, chol desa uning haqqi ketardi. U boyadan beri yigitning qarab yotganini payqadi shekilli, pichoq uchida yarim palla olma uzatdi:

– Ma, uka, olma ye!

Muhammad rahmat aytib, bosh chayqadi.

Eshik orqasida allakim quv-quv yo'taldi, so'ngra bo'yniga oq chit ro'mol tashlagan novcha, ko'zoynakli chol harsilab-gursillab kirib keldi. U karavotga o'tirgach, ro'moli bilan yuzini, peshanasini artdi, qizil termosdan bir piyola choy quyib ichdi. Chol har nafas olganida zabardast ko'kragidan go'yo qaynab turgan samovar tovushiga o'xhash shig'-shig' degan ovoz chiqar edi.

– Xah, esiz-a, o'pkani berib qo'yib, yuravergan ekanmiz-da, g'aflat bosib, hay attang... – dedi chol boshini tebratib va gapiga javob kutgandek Muhammadga qarab qo'ydi. – O'zi, bir toshkentlik do'xtir manga aytuvdi, ko'krak og'rig'ingiz o'zingiz bilan ketadi, deb, rost ekan shekilli. Yoshlikda, shu, kuchga ishonib, odamlar: "Ha, Do'stmat pol-

von, Do'stmat polvon", desa, o'ylamasdan maydonga tushaveribman, o'shanda ko'krak ishdan chiqib qolgan ekanda...

"Iya, Do'stmat polvon deganlari shu kishi ekan-da", deb o'yladi Muhammad uning cho'yandan quyilgandek baquvvat jussasiga tikilib.

– Ey, sizgayam qoyil bo'lmadim, Do'stmat buva. – Ergash mo'ylov serjun ko'kragini qashib, guldiragan yo'g'on ovoz bilan gapga aralashdi. – Shu mahalgacha birovdan yiqilmagan odam, arzimagan kasalga oh-voh qilib o'tiribsiz. Axir, miltiqning o'qidek yuruvdingiz-ku. Kurashni tashlab, siz ham bo'lmaodingiz – aynidingiz. Burungi Do'stmat polvonning quruq surati bo'lib qolibsiz.

– Ha, endi, Ergashvoy, nimamiz qoldi, kurashgayam mundaq bilagida kuchi bor yoshlar tushsa yarashadi. – Do'stmat buva yoshlangan ko'zlarini artib tamshandi. – E, vaqtida bearmon tushdik-da, lekin.

Ergash mo'ylov ijirg'anib, aftini bujmaytirdi:

– Be, kurash tushishga yo'l bo'lsin bularga. Sal shamol tursa, yiqilaman, deydi-yu! Kun ko'rmagan bargdan battar nozik bu yoshlar... "Mo'ylov"ning gapi yigitga pichingdek tuyulib, hamiyatiga tegib ketdi. "Ana, boshlandi g'iybat, miriqib eshitaver. Tavba, nima balo, yoshlar bularning arpasini xom o'rganmi? Joni og'rimasa, shu yerda yotishga kim orzumand ekan?" Sepkilli sariq qiz eshikdan bosh suqdi:

– Abitga chiqinglar...

Birozdan so'ng u ikkita likopchada yorma bo'tqa ko'tarib kirdi. Chiqib ketaturib:

– Sizga ham shu yerga olib kelaymi? – deb so'radi Muhammadga qarab. Nazarida qiz uni kalaka qilayotgandek edi. Muhammad birdan tutaqib:

– Oyog'im sinmagan! – dedi zarda bilan.

Hamma bir zum jim bo'lib qoldi.

Muhammad yupqa adyolga boshini burkab, allama-halgacha g'ijinib yotdi. Ko'zi ilinganini o'zi ham sezmadni.

Uyg'onganida boyalma uzatgan hamxonasi yelkasiga xalat tashlab olgan bir kishi bilan sekin gaplashib o'tirar, falaj chol esa qisqa-qisqa, ammo kelishtirib xurraq otar edi. Muhammad bir ko'ngli o'midan turmoqchi bo'ldi-yu, lekin yana erinchoqligi tutib, ko'zlarini yumgancha qulog'iga chalaryim kirayotgan gaplarni eshitib jim yotaverdi.

– E, ukaginam-e, sira so'rama. Meni xudo urib qoldi-ku!
– Ha, tinchlikmi?
– O'tday tushdim-da, uka, o'tday tushdim. Eslasam, hali-hali yuragim ezilib ketadi. Sheringing nobop bo'lgandan keyin...

– Aka, sal ochiqroq gapiring, nima gap o'zi?
– Nima gap bo'lardi, birov bu yerdan ma'lumot bergen ekan, Novosibirga yetib borishimiz bilan obixiyes tappa bosdi. Salkam bir tonna yeryong'oqni ko'zimning oldida laryokka o'tkazvordi, chapagimni chalib qolaverdim. O'zim zo'rg'a qutuldim.

– Pulini berdimi, axir?
– E, berdi, kepak narxida. Bergani nima bo'lardi, ikkita teshik tog'orayam kelmaydi. Kilosini sho'tning o'zida ikki so'mdan yalinib oluvdim, qo'limga ikki yuz ham tegmadi. Hay, attang, attang-a!.. Voy, padariga la'nat!

Shuncha qatnab bunaqa chuv tushmovdim. Keyingi bir dunyo sur-surni ayt, qiyomat bo'lib ketdi. Endi o'ldim, devdim-u, yo'q, xudo bandam degan ekan...

– Chatoq bo'pti-ku juda.
– Chatoq deb sekin aytasanmi, uka! Bilmadim, qaysi bir xudobexabar chaqqan. Mayli, iloyo, kun ko'rmasin, ungayam tikilgan balo bordir. Yeryong'oq-ku bir nima bo'luvdi, bu yog'iniyam pachog'i chiqdi.

– Ha, nega?
– Shu... xudo bersa, qo'shqo'llab beradi, urgandayam qo'shqo'llab uradi, degan gap rost ekan, uka. Bu safar o'shanaqasiga yo'liqib o'tiribman. Ehtiyyotdan yonimga ming

so'mcha pul solib ketuvdim. Yeryong'oqdan ayrilgandan keyin, juda quruqdan ko'ra bir-ikkita tozaroq narsa olib Toshkanga posilka qildim. Mahamat akangga tayinlab ketuvdim.... Beshta o'n kilolik yashik jo'natdim. Toshkanga kelib, to'g'ri Mahamatning hovlisiga tushdim. Uyida ekan. Yashikni ochib, shundoq qopqoqni ko'tarsam... Voy uka, o'takam yorilib ketayozdi! Dod devordim! Ichida eski latta-putta, bir juft dabdala patinka, eng tagida yarimta g'isht yotibdi. Jonholatda boshqalariniyam ochdim. Hammasi shunaqa. Kilosi kilosiga to'g'ri, pechatyi joyida-yu ichi to'la axlat! Peshonamga bitta urib, bo'shashib ostonaga o'tiribman-u ko'nglim ketib qopti. Ko'zimni ochsam, Mahamat akang tepamda yig'lam-sirab turibdi.

– Iya, nega undoq bo'ldi ekan? Bitta-yarimta sezib qolganmidi?

– Ana shunisini bilolmay dog'daman-da. Yo Mahamatning o'zi... Yo'q, u o'zimizning odam-ku, lekin bilib bo'ladi, axir o'rtada shayton bor. Ko'z bilan ko'rmaganingdan keyin nimayam derding? Indamadim. Shunaqa qilib, uch yarim mingga o'tday kuyib o'tiribman, uka. Uch yarim ming-a – hazil pulmi?! Bu birovga aytadigan gap emas – damim ichimda. Mayli, endi ketgani ketdi, sadqayi sar, jonim omon qoldi, shunisiga ming qatla shukur. Ammo o'shandan beri yuragim o'ynagani-o'ynagan, ko'zim tinadigan bo'lib qoldi. Do'xtir: "Qon bosimingiz oshib ketibdi", deb yotqizib qo'ydi. Mana, yotibman, shiftga boqib...

– Qalay, tuzalib qoldingizmi, axir?

– Go'rniimi, tuzaladigan baloga o'xshamayman. Aytganday, anovi Obidxo'janing o'g'li qamalganmish, rostmi?

– Anig'ini bilmadim, ammo shunaqa gap bor.

– Obbo... Bizdan ayrilib, Sverdlovekka ketuvdi, boyaqish. Uka, vasvas bo'lib qolibman shu kunlarda, nuqul vahima bosadi, degin... Menga qara, borib yangangga ayt, katta

uyning taxmonidagi ikkita gilamni vaqtincha senikiga olib borib qo'ysin. Maylimi? Ehtiyyot yaxshi-da, jon uka!

– E, qo'ying, hech narsa qilmaydi, tuzalib ketasiz. Mana bularni olib qoling, men turay endi.

– Bekor ovora bo'psan-da... Yur, men ham tashqariga chiqmoqchi edim.

“Toza g‘alati bo‘ldi-ku”, deb o‘yladi Muhammad biron-larning gapini o‘g‘rincha eshitgandan hijolat tortib.

Oqshom tusha boshlagan edi. Ro‘paradagi jarrohlik bo‘limi joylashgan ikki qavatli binoning yaxlit oynaband dera-zalarida chiroq yondi. Yo‘lakda tapir-tupir oyoq tovushlari kuchaydi.

Qizil tuguncha solingan to‘rxalta ko‘tarib dimog‘i chog‘ O‘sar buva kirdi. “Olmacha anoringga balle...” deb ming‘il-lab xirgoyi qilgancha tugunchani yechdi, kosadagi shavlani tumbochka ustiga qo‘ydi-da, Muhammadning tepasiga keldi:

– Ho‘v, toyquam, turing, ovqat yeymiz.

Muhammadning kulgisi qistadi: “Toyquam...”

– Rahmat, o‘zingiz bemalol...

– E, unaqamas-da, toyquam, qani darrov turing-chi... Muni qarang, jonon shavla bo‘pti-da, bay-bay-bay, o‘lik yesa tiriladi, ammo-lekin.

Yigit ko‘rdiki, turmasa chol xafa bo‘ladigan. Darrov borib, yuz-qo‘lini yuvib keldi.

– Qani, oling, toyquam, katta-katta oling. Xo‘p, bismillo, qani... Bu, siz kimning o‘g‘li bo‘lasiz? Qaysi Qodir? E, haligi Tarnovboshida turadigan usta Qodirmi? U emasmi? Ha, mayli, toyquam, sovimasin, oling. Ha, qani...

O‘sar buva uni qistab ancha ovqat yedirdi. Keyin “toycha” aylanib kelmoqchi ekanini aytib, tashqari chiqdi.

Eshik oldidagi televizor qo‘yilgan xonaga hamma kasallar ko‘chib chiqibdi. Muhammad bo‘sh stul yo‘qligidan, tik turgan ko‘yi o‘rgatilgan yo‘lbars haqidagi filmni tomo-

sha qilayotgan edi, hamshira xotin familiyasini aytib chaqirib qoldi.

– Qani, yuring-chi, sizga ukol qilamiz, – dedi u so‘zlarni chertib-chertib. Haddan tashqari to‘la gavdali bu ayol lapanglab arang qadam bosar, zalvaridan yo‘lakdagisi eski pol taxtalarli egilib-egilib ketar edi. Muhammad hamshiraning oldiga tushib palata eshigini ochdi. Islomboy buvaning xotini o‘rnidan turib yo‘l berdi.

– Assalomu alaykum! Qalay, tuzukmisizlar? Cholizing yaxshimi?

Xomush mudrab yotgan chollarga birdan jon kirdi.

– E, Mayrampa, keling, keling... Yaxshi dam opkel-dingizmi? – deya o‘zini sal yig‘ishtirib so‘radi Ergash mo‘ylov. – Jujurmisiz bugun?

O‘sar buva bo‘lsa, xuddi yosh boladek chapak chalib, xushchaqchaq qiyqirdi:

– Yashasin Mayrampam! Mayram do‘xtur – zarari yo‘qtur!

– Opangiz aylansin, nima deysiz, O‘sar uka? Tuzalib qol dingizmi? – dedi hamshira ham jilmayib. Shu payt ko‘zlarini javdiratib o‘tirgan falaj chol tilga kirdi.

– O‘s... b... u... a... ottak... et-e... ta o‘...g‘-o-q... chop... a... ba-de... du... – deb g‘udrandi-da, gapi o‘ziga nash‘a qilib kulib yubordi. Xotini bosh silkip uning gapini ma’qullagan bo‘ldi va xijolat ichida bularga yuzlanib, erining so‘zlarini “tarjima” qilib berdi:

– O‘sar buvam otdakmish, ertaga uloq choppagi boradi deyaptilar.

– Ha, ha, boraman, boraman, – deya shoshib tasdiqladi O‘sar buva. – Faqat, Mayrampa, mani shu belim tag‘in og‘rib turibdi-da.

Maryam opa shpritsning uchidan tizillatib dori otdi.

– Xudo saqlasim. Qani, O‘sar uka, oching... – dedi u xalatining cho‘ntagidan paxta olarkan.

Bu kundalik hazil-mutoyiba odat tusiga kirib qolgan bo‘lsasa kerak, darhol O‘sar buvani askiya qilib ketishdi.

– E, buningiz bo‘lmaydi, – deya Ergash mo‘ylov ham-shiraning ninasiga ishora qildi, – sal kattarog‘i yo‘qmi, biron metrliги...

– Xah, nina ham qursin, – dedi chol o‘rniga yotar ekan, – sog‘ joyim qolmadi-ku. Uv-v!..

– Zap yetti tug‘ib bir qo‘ygan egachi topib olgansiz-da, O‘sar! – Do‘stmat polvon tishsiz og‘zini ochib, hih-hihlab kuldi.

– E-ha, bu o‘zimning salkam qirq yillik opam-ku. O‘ttiz olti yil bo‘ldimi, Mayrampa, kelganingizga?

– Bu o‘ttiz yettinchi yil, – dedi Maryam opa. – Yosh qiz edim kelganimda, mana endi kampir bo‘ldim. Shunaqa, O‘sar uka, qarib qoldik.

– Ha, endi, qarimaganda olma bilan o‘rik bo‘larmidik, – dedi O‘sar buva salmoqlab va birdan jiddiyashdi. – Ammolekin, Mayrampa manga xo‘p yaxshilik qilgansiz, esingiz-dami?

Hamshiraning keng, dumaloq yuzi o‘tmish xotirasining olis shu’lasi bilan bir zum yorishib ketgandek bo‘ldi.

– Nega esimda bo‘lmasin, esimda, – dedi u xiyol kulimsirab. – Odam yoshligida botir bo‘ladi-da. Hozir o‘ylasam, qo‘rqib ketaman. Mayli... Hali qancha ukolim bor. Yaxshi yotinglar.

Keyin gurs-gurs qadam tashlab, polning nochor taxtalari ni g‘ichirlatgancha chiqib ketdi.

Ancha vaqtgacha indamay yotishdi.

– Xo‘p yaxshi ayol-da Mayram! – dedi O‘sar buva o‘ziga o‘zi gapirgandek. “Uch yarim mingga chuv tushgan” chol tirsagiga tayanib boshini ko‘tardi.

– O‘sar buva, boyagi o‘ris xotin... sizni uka, dedimi? Yo yoshi kattaroqmikan? Unaqa desam, o‘zi biz qatori ko‘rinadi.

– E, mulla Fayziqul, u nima desayam man ko‘naveraman, xafa bo‘lmayman sira. O‘zim ham opa deyman, shunga hazillashadi-da. Bo‘lmasa, mana, salkam yetmishga bordik.

– Buyam oltmishlarga chiqqandir? Qachongi Mayram axir!

– Qaydam, ha, borib qolgandir-ov. Kelganida yigirma yashar barno qiz edi. O‘zi ukrainka, bilmadim, shu, ishqilib o‘ttiz to‘qqizinchi yili kelib qolgan. Bozorboshida Shahri kampir degannikida kavatir o‘tirdi, o‘shandayam do‘xtirxonada ishlardi. Keyin dalamahallalik Sirojiddin degan traktorchi yigitga tegdi. E, bu juda zo‘r xotin, urushlargayam borib kelgan. Bechora, odamning ustida o‘lib bo‘ladi, bahosi yo‘q ayol-u xudo farzanddan qisdi-da. Dunyoga shundoq kelib, shundoq ketyapti.

– Eri yaxshi odam, – deya Ergash mo‘ylov yonboshiga ag‘darildi. – Manga qarang, O‘sar buva, boyta nimani so‘rovdingiz “Esingizdami?” deb?

– E, bu Mayram mani bir o‘limdan olib qolgan. Ellik uchinchi yilmikan, esimda yo‘q, betda hali balnisa yo‘q edi, bonkaning orqasidagi kichkina bir uyda mana shu Mayram kasal ko‘rardi.

– Medpunkt bo‘lardi-da.

– Ha, o‘shanaqa bo‘lsa kerak. Bir kuni kolxoz-bog‘ida tok chopayotgan edim, birdan o‘ng biqinni sanchib, bukchayib qoldim. Ko‘tar-ko‘tar qilib Mayramning oldiga olib kelishdi. Ko‘rdi-yu rangi huv o‘chib “Ko‘richak, o‘tib ketibdi”, dedi. Yonida bitta yosh sestra bor ekan, bir nima deb tayinladi-da: “Aparaysa qilmasa bo‘lmaydi”, dedi. E, ko‘richakni ham olib tashladi. Ammo-lekin o‘shanda qoyil qolganman. Ana, o‘g‘il bola, shunaqa o‘tkir bu Mayram! Keyin bir kun so‘radim: “Qo‘rqmadingmi, o‘lib qolsam nima bo‘lardi?” dedim. “Qo‘rqdim, – deydi, – lekin aparaysa qilmaganimda o‘lardingiz – balnisaga yetib borol-

masdingiz”, deydi. Frontda yurganida bir prapessirning yonida ishlagan ekan, shunda ko‘zi pishib qolgan bo‘lsa kerak-da chamasi.

Chollar shu tariqa yana allamahalgacha ilgarigi odamlarning pishiq-pishiq, baquvvat bo‘lganligi, “do‘xtir ko‘paygan sari kasal ham ko‘payayotganini” aytib, shikoyat qilgancha gangur-gungur gaplashib o‘tirishdi.

Muhammad kech uyg‘ondi. Kun yoyilib ketgan, derazadan tushib turgan kuz quyoshining ojizgina shu’lasi devorda, karavot panjaralarida lip-lip o‘ynar, palataning havosi og‘ir-lashib ketgan, chuchmal bir hid anqir edi. Yigit derazalarni ochib qo‘ymoqchi bo‘ldi-yu, ammo kechagi vaziyatda o‘tirgan Islomboy buvaning ko‘ngliga biror gap kelmasin, degan xayol bilan tashqari chiqdi.

U hali nonushta qilib ulgurmagan ham edi, yugur-yugur boshlandi. Hamshira qizlar-u sanitarlар ertalabki ko‘rik oldidan u yon-bu yon chopqillab qolishdi. Oshxonada qayoqdanadir kechagi pakana “zahar qiz” – Safoxon paydo bo‘ldi.

– Siz darrov palatangizga boring-chi! – dedi u amirona chimirilib.

– Xo‘p-p... – Muhammad bosh irg‘adi-yu, pinagini buzmay non kavshayverdi. Safoxon zarda bilan eshikni qars yopib chiqib ketdi. Norg‘ul, qisiq ko‘z, kamgap vrach Isroil aka Muhammadni bir necha marta chuqur-kalta nafas olishga majbur qilib, tekshirib bo‘lgach, indamay o‘rnidan turayotgan edi.

– Isroil aka, – dedi Muhammad, – sizdan bir narsani so‘ramoqchi edim.

Vrach bosh silkidi.

– Shu... iloji bo‘lsa meni boshqa joyga o‘tkazsangiz, – dedi Muhammad uning o‘zi eshitadigan qilib. Isroil aka hayron bo‘lib yelka qisdi:

– Hozir joy masalasi chatoq-ku. Ha, mayli, o‘ylab ko‘ramiz.

Muhammad biroz yengil tortdi. Endi eng mushkul muammo – bir amallab kunni kech qilish edi. O‘qishga biror narsa qidirib barcha palatalarga kirib chiqdi. “Mushtum”ning dog‘ bosib, g‘ijimlanib ketgan ikkita eski sonini topib, qaytib kelganida burchakdagi tumbochka ustida elektr chovgum vishilab qaynamoqda edi.

– Xo‘sish, deganingizdan bilsak, sart ekansiz, – dedi Er-gash mo‘ylov odatdagiday vag‘illab. – Uka, manga qara, san biz bilan yaxshi ulfat bo‘lolmayapsan-da... Mana, chovgum ham qaynadi, bitta choy damlamaysanmi, a?

Choydan keyin Muhammad muk tushib o‘qishga tutindi. Chollar esa, hangamaga bo‘lak gap qolmagan shekilli, ancha vaqtgacha xomuza tortib jim o‘tirishdi. Nihoyat, Fayziqul chidab turolmadi.

– Ha, og‘zinglarga so‘k solvoldinglarmi bugun? Do‘stmat buva, ho O‘sar buva! Bundoq u yoq-bu yoqdan gaplashib o‘tiringlar-da, odamning yuragi qon bo‘lib ketdi-ku! Uyqu bo‘laverar...

– Endi nimaniyam gapiroardik, mulla Fayziqul? Yaxshisi siz o‘zingiz boshlang-chi, zora esimizga biron narsa tushsa. Odam qarigandan keyin shunaqa esi kirdi-chiqdi bo‘lib qolar ekan, O‘h-ho‘..., o‘h-ho‘... – Do‘stmat polvonni yo‘tal tutib qoldi.

– Mana, Islomboy buvam ham qovog‘ini solvoldi... Falaj cholning nursiz, sap-sariq yuzida qilt etgan o‘zgarish ro‘y bermadi. Ko‘zлari qizargan xotini esa o‘ng‘aysizlanib:

– Buvangiz rostdan ham xafa, – dedi. – Kecha Surxon-daryodagi o‘g‘limiz kelishi kerak edi, kelmadi, shunga sal olinib o‘tiribdilar... Keyin cholining adyolini tuzatarkan, ta-salli berdi. – Kep qoladi hali, mana ko‘rasiz.

Chol jahlning zo‘ridan ko‘karib g‘udrandi.

– Ha, farzand, farzand... ota-onaning fikri-zikri o‘shalar-da, – deya bosh tebratib qo‘ydi Do‘stmat polvon. – Bir parcha etni odam qilguningcha o‘lib bo‘lasan. Bilsa-ku yaxshi-ya.

Ergash mo'ylov o'rnidan turib, Islomboy buvaning tepsiga keldi.

– Ho', manga qara, – dedi uning yelkasiga turtib. – Namuncha bo'g'ilasan? Nima, qo'shing qopketyaptimi? Kela-di o'g'ling, shoshma, ko'karaverma hadeb, o'g'ling tilla yigit-ku. O'zing qanaqa eding? Esingdan chiqdimi, oshnam? Islomboy buva sal iljangan bo'ldi, xotini esa ko'z yoshi qildi:

– Nuqul o'laman deb qo'rqtib yotibdilar-ku.

– E, o'lmaydi, baloyam urmaydi bunga. Vaqtida beshta o'q yesa ham o'lman, esingdami, ho'ver cho'tir? Yig'lamang-e, bundan o'limning o'zi qo'rqadi. Ha, muttaham, darrov shunaqaga o'tdingmi? Nima, o'lganingda yer to'yarmidi?! Shoshma hali, o'g'ling kelsa, bitta "ekstra" opkeltirasan, ikkalamiz maydalaymiz, xo'pmi, ichasan-a, ho'ver cho'tir?

Chol kulgidan og'zining tanobini yig'olmay qoldi.

– I-x-e... Ich... ch-a... m-i-i-iz...

– Araq desa tiling ham chiqib qoladi, a? He, tirjaymay ket, – Ergash mo'ylov yana uning yelkasiga qoqib qo'ydi. – Lekin malades, yigitning xo'rozisan, oshnam!

– Tag'in qanaqa oshna chiqib qoldinglar? – deya kulib so'radi Fayziqul, paxta gulli piyoladan choy ho'plarkan.

– E, frontovoy oshnam-ku bu. Urushda birga bo'lgan-miz. Chegaraga yetguncha birga bo'lib, bu qurib ketmagur cho'tirni Polshada yo'qotib qo'yanman. Har yelkasida bit-tadan odam o'tiradigan devday yigit edi. O'zini o'tga urib, suvga urib o'shalarning azobini tortib yotibdi-da endi.

Fayziqul oyog'ini uzatib yaslandi.

– Bultur menam Rossiyaga borib keldim, juda yaxshi joy-lar ekan, – dedi.

– Dam olgani boruvdingizmi?

– Yo'q, bultur yozda Sverdlovskka sovxoziyning yukini olib borgan edik. Yo'lda yeb ketarmiz, deb Toshkandan donasi ikki so'mdan o'nta mirzacho'l qovun olgan edim. Qovun yejish birovning esigayam kelmapti. Istansada shundoq bir

chetga tushirib, o‘zim yuklarga qarab turuvdim, yonimdan bir xotin bola yetaklab o‘tib qoldi, nariroq borib qaytib keldi. Bolasi xarxasha qilib qo‘ymagan shekilli, qovunning narxini so‘radi. Shoshib, o‘n so‘m, devoribman. Sharitta pul chiqarib berdi-yu qovunni ko‘targancha jo‘nab qoldi. Keyin bozorni surishtirib, u yoq-bu yoqqa qarasam, boyagini suv tekin ber-vorgan ekanman. Yo‘q, boshqalarini yigirmadan, ikkita ki-chikrog‘ini o‘n beshdan pulladim.

Juda o‘sha yoqlarda ho‘l meva tansiq-da, ko‘zga urgan-day talashib olishadi. Ergash mo‘ylov indamadi. Negadir qovog‘i osilib, mo‘yloving uchini asabiy o‘ynadi. Yashirib qo‘ygan “Belomor”ini olib tutatdi, derazani ochib qo‘yib cheka boshladi.

– Leningrad yaqinidaligimizda batalyonda shofyor edim, – dedi tashqariga xomush tikilib. – Qirq ikkinchi yili. Qo‘ldagi muz yo‘ldan shaharga oziq-ovqat tashirdik. Yo‘lga jon hovuchlab chiqamiz, qaytib kelishimiz gumon edi-da. Nemis bitta bomba tashlasa – tamom, o‘zingni muz tagida ko‘raverasan!..

Muhammad jurnaldan ko‘z uzib, unga qiziqib qarab qoldi.

– Bir kuni kolonna oxirida qor bosgan ko‘chadan mashinani sekin haydab ketayotgan edim. Kech tushib qolgan, osmon qop-qora. Izg‘irin naq uzib olaman, deydi. Yo‘l chetida kichkina bir qizni ko‘rib qoldim. Yo olti, yo yetti yoshlarda. Boshida to‘zib ketgan ro‘mol, egnida otasinikimi, kim bilsin, beso‘naqay paxtalik, taxta devor tagidan bitta-bitta yurib ketyapti. Ikki qadam yuradi, to‘xtaydi, chelagini qo‘yib dam oladi. Ko‘karib ketgan qo‘llarini kuh-kuhlab og‘ziga tutadi. Oyog‘ida eski rezinka etik, depsinib-depsinib qo‘yadi. Keyin uch-to‘rt qadam bosadi, katta paqiri oyog‘iga urilib suv to‘kiladi, yana to‘xtaydi. Yuzini ko‘rdim-u hayron qoldim: rangi shu qordan ham oppog‘-a! Odamga ko‘zi javdirab mo‘ltillaydi. Ko‘zimdan tirqirab yosh chiqib ketdi. “E, xudo!

E, aylanay xudo! Shu zig‘irday go‘dakda nima qasding bor edi, e, yaratgan egam!” deyman nuql. Rulni ushlolmayman – qo‘lim dir-dir titraydi. Mashinani shartta to‘xtatdim-u eshikni ochib: “Ke, qizim, chiq bu yoqqa!” dedim. Qiz cho‘chidimi, hadeb boshini sarak-sarak qiladi. “Qo‘rqma, chiqaver, o‘tir, oborib qo‘yaman”, dedim. Koshki o‘rischani qotirib gapirsam. Birpas begonasirab turdi, qistab qo‘ymaganimdan keyin kabinaga chiqdi. “Oy, qizimka, sapsem moroz qotgan, a, uh-uh”, dedim achinib. Xaltamdan bir burda qora non olib: “Ma, xleb, kushi”, deb uzatsam, yo‘q degandek bosh chayqaydi-yu, ammo ikki ko‘zi nonda. Nonni qo‘liga tutqazib, mashinani yurgazdim. “Uying, ota-onang bormi?” desam: “Bor”, dedi shoshib-pishib. Otasi frontda ekan, onasi, buvisi bilan turar ekan. “Suvga onang kelsa bo‘lmaydimi?” deb so‘radim. Bechora ancha vaqt indamadi, keyin xuddi gunohkorga o‘xhab: “Onam kasal, buvimning ko‘zi ko‘rmaydi”, dedi. Birpasda yetib keldik. Mashinadan tushgach: “Qani, yur, – dedim, – uyingni ko‘rmoqchiman”. Ikkinchchi qavatga chiqib, bir xonaga kirdik. Hammayoq o‘g‘ri urganday ship-shiydam. Ikkita karavot, bir yosh xotin, bir keksaroq ayol yotibdi. Qiz, onasi bo‘lsa kerak, yosh ayolning yoniga chopib borib, bir nimalar deb bidillay ketdi. Yo‘talib, salom berdim. O‘ttiz-o‘ttiz besh yashar juvon inqillab boshini ko‘tardi, rangi sap-sariq. “Nima qildi? Kasalmisiz?” deb so‘radim. U pichirlab bir narsha dedi, koshki men eshitqaqolsam. Hol-ahvolini ko‘riboq dar-dini tushundim: ayol ochlikdan shisha boshlagan edi. Pastga yugurdim. Xaltamdan ikki kunlik payogim: to‘rt yuz gramm qora non, bir banka konservani olib, qaytib chiqdim. Hali-gilarni berib: “Bularni yeng, – dedim, – harna quvvat bo‘ladi...” Boyaqish xotinning yuragi chiqib ketayozdi. “Yo‘q, qo‘ying, kerakmas, qo‘ying”, deydi. Gapiga qulq solib o‘tirarmidim!.. Endi motorni o‘t oldirgan ham edimki, boyagi qiz yugurib chiqdi. Allanima deb qichqirdi, eshitmadim. Yomon ezilib ketgan edim. Kabinaga chiqdim-u butun ala-

mimni mashinadan olib, jon-jahdim bilan gazni bosdim! – Ergash mo‘ylov papiros qoldig‘ini fortochkadan irg‘itdi. – Osh – avliyo, non – payg‘ambar bo‘lgani bilan, baribir, ajali yetmasa, odam o‘lmas ekan, – dedi va palatadan chiqib ketdi.

Hech kim churq etmadni. Fayziqul devor tarafga o‘girilib yotib olgan edi. “Balo ekan bu mo‘ylov, – deb o‘yladi Muhammad, – bopladi!”

Yo‘lakda Safoxonning kimgadir shang‘illagani eshitildi, so‘ngra eshik ochilib o‘zi kirib keldi.

– Voy-bo‘, dimiqib ketibdi-ku palatanglar! – degancha burnini jiyirib ostonada to‘xtab qoldi u, – Uf!.. Deraza-perazani ochsanglar bo‘lmaydimi? Bu palataga son kirmadi-kirmadi-da. Bu nima yotish tag‘in?! Mundoq xalatni yechib yotinglar-da odamga o‘xshab! – U labi-labiga tegmasdan bidirlar edi. – Bu kimni joyi? – dedi u Ergash mo‘yloving ko‘rpa-to‘sagi to‘dalanib yotganini ko‘rib. – Nonlarning uyulib ketganini qaranglar, kosa-kosa ovqat... Ma’rifat xola, oling mana bularni, chelakka tashlang!

– Hoy qizim, sal sekinroq gapirsang ham eshitamiz, tuzukmi, – dedi O‘sar buva ranjib. – Nonni axlatga tashlamoq-chimisan? Qo‘y joyiga!

– Voy, mumkin emas, deyapman-ku, mumkin emas, nega tushunmaysiz?! – Qiz derazani ocharkan, yana bobillab berdi. Tumbochka ustidagi o‘rog‘liq qog‘ozni jahl bilan tortgan edi, polga burda-surda non, mayda ushoqlar sochilib ketdi.

Do‘stmat polvon bay-baylab o‘rnidan turdi.

– Hey, sen kimning qizisan o‘zi? – dedi qizishib. – Otonang hech aytmagan ekan-da, nonning uvolini? Ha barakalla senga!.. – U cho‘qqayib o‘tirdi-da, timirskilab kaftiga non ushoqlarini terib ola boshladni. – Xo‘p zamoniningda yuribsalar-da, ishqilib, baxtlaringga doim shundoq bo‘lsinku-ya! E, odamning har narsa bo‘lgani yaxshi! – Chol javrab-javrab, ushoqlarni bitta qo‘ymay terib oldi.

Shu janjal sabab bo‘ldi-yu chollarga gap topildi. “Hozirgi yoshlarning quruq, betgachopar bo‘lib ketayotgani”ni kech-gacha rosa cho‘zishdi.

Kasalxonada bemor kishining yagona ermagi – televizor. Kechqurun Muhammad ham tomosha ko‘rgani chiqdi. Ergash mo‘ylov hozirgina kardiamin ukol olgan ekan, og‘rig‘iga chidayolmay, bilagini ishqalagancha bay-baylab o‘tirardi.

– Voy qiztaloq-ey, yondiraman deydi-ya! – dedi u Muhammadga.

– Ergash buva deyman, yuragingizning bo‘lgan-turgani shumi?

– E, o‘g‘lim-a, bizda yurak qoldimi? Ne azoblardan keyin! Tag‘in ham yuribmiz-da... Suratimiz odam. Man uch marta kontujin bo‘lganman. Shundan vag‘illab gapiraman, bo‘lmasa gapimni o‘zim eshitmayman. Uh, endi sal tarqadi-ya.

Ekranda bombalar portlab, o‘qlar uchayotgan, daraxtlar gurillab yonayotgan va odamlar birin-ketin o‘layotgan to‘s-to‘polon manzaralar o‘ta boshladи. Muhammad bir mahal yoniga qarasa, Ergash mo‘ylov “holati razm” bo‘lib o‘tribdi. U televizordan ko‘z uzmas, qalin soqol qoplagan yuzi pirpirar, tizzasi ustidagi papiros tutgan o‘ng qo‘li bilinarbilinmas titrar edi.

Taraq etgan ovozdan hamma cho‘chib, orqasiga o‘girildi.

– Ey qurib ketsin-ey, qurib ketsin! – dedi birdaniga Ergash mo‘ylov g‘ayritabiyy titroq tovush bilan va o‘rnidan turib ketdi.

Muhammad tong qorong‘isida allaqanday sharpadan cho‘chib uyg‘ondi. Xona g‘ira-shira, yonginasida uch-to‘rt kishi uymalashar, ivir-shivir tovush qulqoqqa chalinar edi. To‘satdan birov piqillab yig‘lab yubordi:

– Uyim kuydi-i, endi qandoq qilaman-an!

U sapchib o‘rnidan turdi va ustiga choyshab yopilgan zambil ko‘tarib eshikdan chiqayotgan odamlarni ko‘rdi.

Boshyalang, pakana bir xotin zambil ortidan uvvos solib borardi.

Muhammadning yuragi bo‘g‘ziga tiqildi, oyoq-qo‘li muzlab, bo‘shashib ketdi...

Ergash mo‘ylovni peshinga chiqaradigan bo‘lishdi. O‘sar buva, Do‘shtmat polvon, Fayziqul “Tez yordam” mashinasida janozaga jo‘nashdi.

Muhammad kiyimlarini uyiga berib yuborgan edi, tushgacha oldiga hech kim kelmadi, noiloj, falaj chol bilan birga palatada qolishga majbur bo‘ldi. Islomboy buva yaqinda uyqudan turgan, bexabar edi, odatdagidek ko‘zlarini javdiratib o‘tirardi.

Chollar janozadan dilgir, xomush qaytdilar. O‘lik chiqqan palatada mozoriston sukulati hukm surdi. Ahyon-ahyon O‘sar buva yonboshiga ag‘darilib: “E, ollo”, deb qo‘yadi, xolos.

Muhammad hanuz ishonmas, kuni kecha, oqshom chog‘i yuzma-yuz gurunglashib o‘tirgan, kechasi yonma-yon yotgan odamni tong otgach, abadiyan qayta ko‘rmaydigan bo‘lganiga sira-sira aqli bovar qilmas edi. U mo‘jaz hayotida ilk bor o‘lim sharpasini tuydi, xasta vujudini ajalning sovuq, bemahal izg‘irinlari ilk bor junjiktirdi.

Va u juda ko‘p narsalarni o‘yladi.

Ertasi kuni vrach kirganida, Muhammad xayol surib yotardi.

– Xo‘sh, siz qalaysiz? – deb so‘radi vrach karavot chetiga omonatgina o‘tirib. – Yo‘tal kamaydimi? Qani, ag‘darilib yoting-chi... – U yigitni fonendoskop bilan tekshirib ko‘rди-da, bosh silkidi, o‘rnidan turarkan: – Ha, aytgandek, – dedi, – siz boshqa joy degan edingiz, ana, yettinchi palatada bitta o‘rin bo‘shadi, xohlasangiz, ko‘chib o‘ta qoling. Hammasi o‘zingiz tengi yoshlari.

Chollar Muhammadga yalt etib qarashdi. U bir zum o‘ylanib qoldi, so‘ng bosh chayqadi:

- Yo‘q, mayli, Isroil aka. Menga mana shu yer tuzuk.
- O‘zingiz bilasiz, – dedi vrach.

1977

DUNYONING SIRI

– Shunaqa... Yer yuzida to‘rt milliard odamga yetgan havo menga yetmaydi...

Bu gapni u hazillashib aytdi. Ammo Qunduz uning so‘z ohangidagi pinhoniy nadomatni ilg‘adi...

Zax va bo‘yoq hidi anqib turgan katalakdek qiroatxona sovuq edi. Yigit yupungina plashga o‘ranib kresloga cho‘kkan, behafsala jurnal varaqlaydi. Bir haftadan buyon kutubxona ochilgan zahoti kirib keladi, kun bo‘yi o‘qiydi, kechqurun Qunduz uyga otlangandan keyin rahmat aytib chiqib ketadi.

Kuz – “o‘lik mavsum”. Sanatoriyda odam kam. Kutubxona deyarli kimsasiz. Diqqinafa xonada Qunduz yolg‘iz o‘zi kitoblarga termilaverib zerikadi. Ish tugasa-yu tezroq ketsa... Biroq “Indamasxo‘ja” kechgacha miq etmaydi. Qunduz kurort daftarchasidan uning student ekanini, ismi Muzaffarligini bilar, ammo yigitning bepisand munosabatiga ensasi qotar edi. Aslida o‘ranib-chirmanib yuradigan bu kasalmand kimsaning e‘tiboriga zor emas: u bir oy avval turmushga chiqqan – o‘zi uchun batamom yanga, sirli hayot og‘ushida mast. Har kuni ertalab kelinlik liboslariga burkangancha gul-gul yashnab ishga keladi, lekin quyosh nuridan bebahra, rutubatli tor hujrada malohatidan hayratga tushadigan tirik jon yo‘qligi tufayli andak afsus chekadi. Birozdan so‘ng eshikdan “ammasining buzog‘i” – Muzaffar kirib, nari-beri salomlashgach, kitoblarga ko‘miladi.

Uch kun burun u yigitni gapga solmoqchi bo‘ldi. Hiyalla vaqt ro‘parasida allanimalarni atay yozib-chizib o‘tirdi. Muzaffar bir payt kaftini og‘ziga tutib uzoq esnadi. O‘z go‘zalligi qudratiga benihoya ishongan har qanday ayol

kabi Qunduz ham qattiq ranjidi. “Kekkaygan student” haqidagi “Odamovi!” degan hukm chiqarib, minba’d so‘z ochmaslikka ahd qildi.

Biroq bugun ertalab beixtiyor: “Nima kasalsiz?” – deb yubordi-yu tilini tishladi.

Muzaffar jilmayishga urindi, ozg‘in, qonsiz yuzlariga mahzun bir parishonlik qalqidi.

– Shunaqa... Yer yuzida to‘rt milliard odamga yetgan havo menga yetmaydi.

Qunduz unga ajablanib qaradi.

– Men astmaman-da, – dedi yigit xo‘rsinib. Uning soxta xushholligini ko‘rib, Qunduzning rahmi keldi.

– Tuzalib qoldingizmi, axir? – deb so‘radi atay tetik ohangda.

– Vrachning gapiga ko‘ra, tuzalishim kerak. Lekin... doim doktorlarning aytgani bo‘lavansa, olamda allaqachon kasallik qolmasdi.

U tasalli berishga shoshildi:

– E, hali ko‘rmagandek bo‘lib ketasiz!

Yigit bosh chayqadi:

– Qaydam...

– Hadeb o‘ylab siqlavermang-da! Bu yerda qancha odam davolangan! Tog‘ havosi...

– Keyin “salomatlik posbonlariga “Men sizdan shifo topdim” degan musiqali salom” yo‘llayman, shundaymi? – Muzaffar kulimsiradi. – Xuddi doktorga o‘xshaysiz-a... Menga qarang, tag‘in vrach bo‘lmang?

– Yo‘q, – Qunduz ham ma’yuslanib kului. – Farmatsevt bo‘lmoqchiydim.

– Kirolmadingizmi?

– Kimyodan yiqildim.

– E-e... – Yigit qo‘zg‘alib qo‘ydi-da: – Biror sirtqi bo‘limiga kiring, – deb maslahat berdi.

– O‘qish endi... – deya kelinchak xandon otib kului. – Otasiz o‘siganmiz. Shuning uchun amakimning deganlari-degan.

– Ha-a, – dedi bosh irg‘ab Muzaffar.

Qunduz gazeta-jurnallarni taxlashga kirishdi.

– Bu dard o‘lgur sizga qayoqdan yopishdi? Juda yosh-siz-ku? – deb so‘radi, ishdan bosh ko‘tarmay.

– Bilasizmi... – Yigit so‘z qidirib kalovlandi. – Haligi, dadam shiyponga qorovul edi. Ko‘p kasal bo‘lardi. O‘shanda o‘rnida turardim. Defoliatsiya vaqtida... Tog‘da paxta ekilmaydi, defoliatsiyani bilarmikansiz?

– Qiziqsiz-a, nega bilmayman?

– Ana shu paytda dalada hech kim qolmasligi kerak. Men yotaverardim – shiyponni qarovsiz tashlab ketolmasdim... – U gunohkorona iljaydi.

– Sizni qarang-u! – dedi kutubxonachi. – Shiypenni bo‘ri yermidi?!

– Yosh-bebosh bo‘lganman-da! – deb achchiq kului yigit.

– O‘qishingiz-chi?

– Bir yil yo‘qotaman, nachora? – Muzaffar qo‘lidagi journalni varaqlay boshladi. – Bu yil ayniqsa, ko‘p qiyaldim.

– Sog‘ayib ketasiz, – dedi ishonch bilan Qunduz. – Ayt-gandek, institutni bitirib kim bo‘lasiz?

– Odam, – deb kului u.

* * *

– Tog‘dan tushib kelyapman, – dedi u ertasi kuni Qunduzni ko‘rgan zahoti. Egnida qalin sviter, eshik kesakisiga suyangan ko‘yi hansirab turardi.

– Qalay?

– Tog‘lar o‘ksik, mening ko‘nglimdek... – Yigit quyosh nuridan ko‘zlari qamashib gapirardi. – So‘z yo‘q! Baland-roqqa chiqa olmadim-da, nafas qisib qoldi.

– Nega... o'ksik? – deb so'radi kutubxonachi deraza par-dalarini surarkan.

– Chiqsangiz ko'rasiz.

– Men hali chiqmaganman.

– Qo'ying-e?!

– Ishonmaysiz-a? Bir marta, to'qqizinchi sinfda huv yon-bag'irgacha borganmiz, lola tergani. Keyin qo'l tegmadi.

– Yopiray!

– Bo'zchi belboqqa yolchimaydi. – Qunduz xijolatomuz kulimsiradi. – Ko'klamda chiqmoqchimiz nasib qilsa. Chiroyli joylar...

Muzaffarni yo'tal tutdi. Mushtini og'ziga tugib yo'talar-kan, yuzlari qizarib-bo'zarib, yelkalari silkinardi.

– La'nati-ey... – dedi xuruj bosilgach, yoshlangan ko'z-larini artib. – Sahardan boshlayapti-ya! Ha-a, chiroyli joylar, kiroyi joylar... – Javondan qora muqovali qalin kitobni ola-yotib, afsuslangandek: – Chiroyli joyla-r-r, – dedi u yana va o'qishga tutindi.

Tashqarida, quyoshning haroratsiz yog'dusiga chulg'an-gan dov-daraxtlar tagida za'faron ko'ylagi etaklarini sud-ragancha kuz dildirab kezadi. Hakkalar uchib-qo'nib xazon titkilaydi. Olisdagi qorli cho'qqilar do'ppi gullaridek xayoliy tovlanadi. Ko'kish tuman ichra elas-elas ko'zga chalinayotgan yovvoyi bodom, tog'olcha, do'lana butala-ri qoplagan o'ngarlar xonaga dilgar sukunat baxsh etadi. Kunduz zerikdi. Nari-beri parishon yura boshladidi. G'ashlik-ka o'xhash bir tuyg'udan yuragi siqilib, xo'rsindi. Daf'atan o'zini kimsasiz, g'arib sezdi. "Bosh olib ketsang, bi-ir yoq-larga... – Zum o'tmay hushiga kelib kulimsiradi: – Jinniga o'xhab..."

Muzaffar bilan suhbatlashish allanechuk maroqli. Ammo yigit berilib o'qir, go'yo olamda uning borligini unutgan edi. Qunduz qat'iyat bilan qimtilgan qalin lablarga, g'amgin

qo‘yko‘zlarga, qiz bolaniki singari uzun, ingichka barmoqlarga bir-bir tikildi.

– Nima o‘kiyapsiz? – deb so‘radi nihoyat jur’at qilib. Yigit bosh ko‘tardi.

– Gegel.

Qunduz Gegelning kimligini so‘rashga iymandi, tushungan kabi bosh silkib qo‘ydi.

– Qiziqmi?

– Nima desam ekan? Har narsa ham qiziqsangiz – qiziq. Faylasuf u.

– Kecha televizorda ham bir faylasuf chiqdi.

– Kim?

– Sharipovmi, Sharopovmi, shunaqa fan kandidati bor ekan-ku?

– Qaydam, bo‘lsa bordir, – dedi yigit. – Bilasizmi, dunyoda kandidatlar, bakalavrilar, doktorlar, magistrler, professorlar ko‘p – olimlar kam.

Kelinchak angrayib o‘tirar, g‘ayrioddiy tuyulayotgan bu so‘zlarni idrok etishga qiynalar edi.

O‘qimaganiga o‘kindi. Agar o‘qiganda u ham shunaqa chiroqli gapirarmidi...

– Ovqatlangani bormaysizmi? – deya u soatiga ko‘z tashladi.

– Tushlik bo‘ldimi? – Muzaffar o‘rnidan qo‘zg‘aldi. – Kechgacha ishlaysiz-a? Ozroq o‘qimoqchiydim.

– Ha.

Yigit bosh irg‘ab eshikni yopdi. Qunduz ko‘ngli g‘ash, Muzaffar stol ustiga qo‘yib ketgan kitobni asta varaqladidi. Qalam bilan chizilgan satrlarga tikilib qoldi: “Voqeiy narsalar – haqiqiydir, haqiqiy narsalar – voqedir”...

* * *

Kechasi yomg‘ir yog‘di. Ertalab yer-u ko‘kni tuman bosdi. Kunduz osmonni to‘ldirgan qora bulut uyurlariga, nam-chil asfalt yo‘lga tashvishlanib qaradi-yu, kun bo‘yi dildirab

o‘tirishini o‘ylab, g‘ash tortdi. Maktabdan ishxonasiga telefon qilib, bir kunga ijozat oldi.

Uylarni yig‘ishtirmoqchi edi, ammo qo‘li yumushga bormay yuragi orziqdi. Qalin tivit ro‘molini o‘rab, plashini kiydi-da, sanatoriyga jo‘nadi. Kutubxonani ochishi bilan ozoda kiyangan, ko‘zoynakli, oq-sariq qariya kirib keldi. Birpas jurnal varaqlagach, kitob yozdirib chiqib ketdi.

Kunduz ro‘molini yelkasiga tashlagan ko‘yi qo‘llarini kuh-kuhlab o‘tirardi. Boshida telpak, tomog‘ini sharf bilan o‘ragan, rangi bo‘zdek Muzaffar ostonada paydo bo‘lgan zahoti shoshib o‘rnidan turdi.

– Shu sovuqda ham keldingizmi? – deb so‘radi yigit achnib. – Shamollab qolasiz-ku! Bu yerga loaqla elektr pechka qo‘yishsa bo‘lmaydimi?

– Isitish qozoni ishdan chiqibdi, tuzatishyapti, – dedi kelinchak gunohkorona.

– Qozon yorilibdimi? Tabiiy ofat-da! – deya tanglayini takillatdi yigit. Qunduz nima deyarini bilmay:

– Kitobingizni olib beraymi? – deb so‘radi.

– Mayli. Rosa o‘qiydigan havo bo‘lyapti! – U yo‘talib, istar-istamas kresloga cho‘qdi.

Sukunat devori ularni bir-biridan ajratib turar, deraza os-tida chak-chak yomg‘ir tomchilab, daralardan tuman pardasi ko‘tarilib bormoqda edi.

– Kecha Zohida bilan urishdim, – dedi Qunduz kutilmaga ganda hasrat qilib.

Yigit kitobdan ko‘z uzib unga qaradi:

– Zohida kim?

– Buxgalter xotin.

– Nega urishdingiz?

– Kutubxonada farrosh yo‘q, o‘zim supurib-sidiraman. Boshqa birovning nomiga oylik chiqarkan, vedomostda ko‘rib qoldim. “Direktorga aytaman”, desam: “Bo‘saging kelayotgan bo‘lsa aytaver”, deydi. Xonani tozalasam o‘zim

uchun qilaman, oylik talashmoqchimasman-u, shunday degandan keyin chidayolmadim-da, qizishib ketdim.

– Tavba! – deya yigit bosh chayqadi. – Odamlar ajoyib: shirin bo‘lsang – yutib yuborishadi, achchiq bo‘lsang – chay-nab tashlashadi... – So‘ng barmoqlarini asabiy o‘ynab: – Shuning uchun yer yuzida chuchmal odam ko‘p-da, – dedi. Shamol turdi. Yiroqdagi qorli cho‘qqilar yana yarqiradi. Tog‘ bag‘ridagi yong‘oqzor osha yuqoriga o‘rlayotgan otliq elas-elas ko‘zga chalinar edi. Muzaffarni birdan yo‘tal tutdi. Nimjon gavdasini kreslo suyanchig‘iga tashlab, xirqirab qoldi.

– Doktor chaqiraymi? – dedi Qunduz shoshib.

– Yo‘q... o‘h-ho‘. o‘h-ho‘... o‘tib ketadi. – Yigit og‘riq-dan yuzini burishtirib, ko‘kimir tomirlar o‘ynab chiqqan qo‘lini siltadi. – Deraza... derazani oching...

Derazadan yomg‘ir aralash izg‘irin yopirilib pardani tortqiladi. Qunduz junjikib ketdi.

Muzaffar og‘ir-og‘ir nafas olib, to‘lg‘anardi.

– O‘zim ham... o‘h-ho‘... nega bugun tutmadi, deb tu-ruvdim...

Kelinchak labini tishladi: “Qiynalib ketdi-ey!”

– Sovuq bo‘lmaydi-da sizga, – dedi kuyunib.

– Hozir... Hozir-r bosiladi... O‘x-ho‘...

Titroq barmoqlari kreslo yog‘ochini bemajol tirnar, tor ko‘krak qafasidan shig‘-shig‘ degan tovush eshitilar edi.

– Mana, o‘tib ketdi. – Yigit manglayidan ter tomchilarini artib, omonat iljaydi. – Xasta o‘pkam achchiq gazlarga o‘rganib... toza havoda qiynalyapti. Yomg‘ir quyib yubordi. Muzaffar derazadan tashqariga qarab entikdi:

– Yomg‘ir ham ezildi-ey! Nima o‘qiyapsiz?

Qunduz qo‘lidagi kitobni ko‘rsatdi.

– Nima haqda?

– Bizning yoshimizda nima haqda o‘qishardi?

– E-ha... – deya ma'nodor bosh irg'adi Muzaffar derazani yoparkan. Yomg'ir tovushi pasaydi.

– Menda bir kitob bor, – dedi joyiga o'tirgach. – Fransuz yozuvchisiniki. O'qib, yigit boshim bilan yig'laganman.

– Rostdan-a?

– Yolg'onchining uyi kuysin. Xohlasangiz, o'qib ko'ring.

– Bugun... yo'q, mayli, ertaga olib kelasiz-a? Shunaqa ta'sirlimi? “O'tkan kunlar”ga o'xshaydimi? Men qachon o'qisam, o'z-o'zimdan yig'lagam kelaveradi.

– “O'tkan kunlar”... O! – Yigitning ko'zлari chaqnab ketdi. – Faqat siz emas, Qodiriy o'zi yozib, o'zi yig'lagam ekan!

Ertalab eri telpagani bostirib uydan chiqarkan, Qunduzga:

– Ishga borsang, qalinroq kiyin. Kunga ishonma, eshak o'ldiradigan oftob bu, – dedi.

Quyosh charaqlab turibdi, ammo havo sovuq. Ko'channing ikki betidagi tunuka tomlarda qirov yiltillaydi. Kechagi yomg'irdan so'ng ola-chalpoq quriy boshlagan yo'lga terak-larning novvotrang yaproqlari to'kilar, ikkita to'qol echki barglarni yamlab yurar edi.

Tushgacha Muzaffardan darak bo'lmadi. Qunduz to'sat-dan o'zining betoqatlanayotganini sezdi. “Kitob bermoq-chiydi-ku?” – deb o'yaldi xayolini chalg'itishga urinib.

Kun tushdan oqqach, yuragiga g'ulg'ula tushdi. Eshikni quflab, uchinchi korpusga chiqib bordi.

Muzaffar to'rt kishilik xonada yolg'iz o'zi o'ranib yotar edi.

– Sizga yolg'onchi bo'ldim-a? Ko'rmaysizmi... – deya xomush kulimsiradi. Qunduzning ko'zlarida hurkak bir bezovtalik paydo bo'ldi:

– Tuzukmisiz?

– Rahmat, ertalab sal... – Yigit yuzini burishtirib yon-verini timirskiladi, keyin noumid qo'l siltab qo'ydi.

– Yolg'iz qiyalmaysizmi, hamxonangiz ham yo'q ekan?

Muzaffar qaddini rostlab, hazin jilmaydi.

– Atay shu palataga joylashganman.

– Nega?

– Aslida odamlardan qochib keldim. Keyin... boshqalarning uyqusini buzish insofdan emas.

– Odamlarsiz qanday yashaysiz? – deb so‘radi kutubxonachi ko‘zlar javdirab.

Yigit qo‘llarini ko‘ksiga chalishtirib, kului.

– Gyote bo‘lib keting-e!

– Gyote?!

– Shunday nemis shoiri o‘tgan, bilsangiz kerak. O‘sahning she’ri bor: “Qanchalar bema’ni bo‘lmasin muhit, baribir odamsiz yasholmas odam!” – deya viqor bilan o‘qidi u.

– Ana, ko‘rdingizmi! Siz bo‘lsa...

– Men bo‘lsa... delfinga achinaman.

– Kimga?

– Savolningiz o‘zbek tili grammatikasi bo‘yicha noto‘g‘ri, lekin mohiyat e’tibori bilan juda to‘g‘ri!

Qunduz tushunmay, yelka qisdi.

– Chunki delfin – tilsiz-ongsiz hayvon sanaladi. Hayvonlar esa “kim?” emas, “nima?” degan so‘roqqa javob bo‘ladi. Maktabda o‘qitishgan-ku? Ammo men aytayotgan delfin boshqacha, “kim?” deb so‘rashga arziydigan... Meni jinni deb o‘ylamayapsizmi? – deb qoldi u to‘satdan.

– Yo‘-o‘q, nega?

– Sal poyintar-soyintar gapiraman-da... Indoneziyada bir delfin maktabga qatnaydigan bolalarni narigi oroldan berigi orolga o‘tkazib qo‘yar ekan. Doim ma’lum vaqtida qirg‘oqqa kelib, o‘quvchilarni kutib turarkan. Bir kuni bolalar bilan qandaydir mast odam ham unga minibdi. Qo‘lida lattaga o‘ralgan pichog‘i bor ekan. Suv o‘rtasiga kelganda delfinning qoq yuragini mo‘ljallab sanchibdi...

– Voy-y! Nimaga?

– Nimaga deysizmi? Yovuzlikda qachon mantiq bo‘lgan?

Bu yog‘ini eshiting: delfin suvni qora qonga bo‘yab sohilga

suzib boribdi. Bolalar qirg‘oqqa tushishi bilan u shalop etib ag‘darilibdi-da, jon beribdi... Ko‘rdingizmi? Agar uning o‘rnida “kim” bo‘lganida edi, pichoq sanchilgan zahoti yelkasi-dagilarni uloqtirib yuborardi.

– Voy, sho‘rlik! Darrov yarasini bog‘lashganda, balki o‘lmasmidi...

– Kim bog‘laydi? O‘sha, “nima” degan so‘roqqa javob bo‘ladigan kimsami?

Tumbochka ustidagi suvsiz bankaga solib qo‘yilgan bir dasta giyoh quriy boshlagan, elitguvchi talx hidi gurkirar, qovjiroq ko‘katlar huvillagan bo‘m-bo‘sh xonani yana ham befayz ko‘rsatar edi.

Qunduz deraza rafida tartibsiz sochilgan qog‘ozlarga razm solib:

– Dars tayyorlayapsizmi? – deb so‘radi.

– Yo‘q, – deya bosh chayqadi yigit. – Bu – kundalik.

– Ko‘rsam, sir emasmi?

– Sir!

– Harbiy sirmi? – deb kului Qunduz.

– Dunyoning siri, – deya jilmaydi yigit. – Olamda odam-zodning aqli yetmaydigan bir sir bor. Uni hech kim tushun-maydi. Agar unga insonning aqli yetsa, yashashning ma’nosni qolmaydi.

Uni yana yo‘tal tutdi. Kelinchak vujudida og‘riq tuyib, labini tishladi: “Xudoym-ey!”

Muzaffar dahanini sochiq bilan artib, adyolini tuzatarkan, hansirab:

– Shunaqa, – deb qo‘ydi.

“Tuzalib ketsin-ey, bechora”, deya xayolan shivirladi Qunduz.

– To‘yingiz qachon bo‘lgan? – deb so‘radi yigit daf‘atan.

– Bir oydan oshdi... – Nogahoni y e’tirof tuyg‘usi Qunduzning ko‘nglini titratib o‘tdi.

– Eringiz nima ish qiladi?

Bu savol unga malol keldi, negadir ranjidi.

– Kanalda... texnik.

– Ha-a, yaxshi, – dedi yigit qoshini chimirib, dag‘al tovush bilan. Gap-so‘z tugagandek edi. Qunduz derazadan ko‘rinib turgan bir parcha osmonga boqib:

– Gruppangizda qizlar ham o‘qisa kerak? – deb qo‘ydi.

Muzaffar qo‘llariga tayanib, yag‘rinini ko‘tardi.

– Birontasini yaxshi ko‘rasizmi, demoqchisiz-da? Yo‘q, yaxshi ko‘rmayman. Meni ham dunyoda onamdan boshqa hech kim yaxshi ko‘rmagan, – dedi u jilmayishga urinib.

– Nima uchun?

– Chunki... – deya u bir lahma taraddudlandi. – Keling, bu ham sir bo‘la qolsin!

– Hammayoq sir deng? – Kelinchak o‘rnidan qo‘zg‘aldi. –

Mayli, men boray.

– Shoshyapsizmi?

– Chanqadim.

– Choynakda choy bor. Sal sovuqroq.

– Yo‘q, rahmat. Vrachni aytib yuboraymi?

Yigit bosh chayqadi.

– Nega?

– “Tabib aytur: “Ey nodon, bu dardni bedavo derlar”, – deya u tumbochkasidan mo‘jazgina kitobcha olib uzatdi. – Mana, o‘sha yig‘latadigan...

Kunduz eshikni zichlab yoparkan, ichkaridan yo‘tal tovushi eshitildi. Uyga xomush qaytdi. Darvoza ochiq, qaynatasi qo‘lida tokqaychi, olma daraxtlari tagida kuymانib yurar edi. Salom berib hovliga kirdi-da, yo‘l-yo‘lakay ertalab yoyib ketgan kirlarini yig‘ishtirdi. Atlas darpardalar, guldor so‘zanalar bilan bezatilgan xona botib borayotgan quyoshning qirmizi yog‘dusiga cho‘mgan, burchaqdag‘i toshoyna, servant ustidagi soatda g‘urub shu’lasi yallig‘lanar edi. Kunduz to‘rdagi suratda kulib turgan, dakana ro‘molli jikkakkina kampirga bir zum tikilib qoldi.

U marhum qaynanaсини ko‘rmagan. Shu vajdan qo‘shni xotinlar uni: “Keng uyning kelinchagi”, deb hazillashadilar.

Sigirni sog‘ib bo‘lib, ovqatga unnaganida mashina signali eshitildi. Dars tayyorlab o‘tirgan qaynisi – o‘n to‘rt yashar Isroiil chiqib darvozani ochdi. Changga botgan sariq “Moskvich” kirib keldi. Bolonya kurtka, ko‘k shim kiygan Komil mashinadan tushib ust-boshini qoqdi-da, og‘ilxonada terit qorayotgan otasi tomon yurdi. Kunduz obdastaga iliq suv quydi, ishkom bag‘aziga sochiq ilayotib, eriga uzoqdan sekin: “Hormang”, dedi.

U oshxonada sabzi to‘g‘rayotib, bexos boshmaldog‘ini kesib oldi. Shosha-pisha bog‘layotganda eri gugurt qidirib kirdi.

– Qo‘lingni kesdingmi? E! Ko‘zingga qaramaysanmi? – dedi u koyish ohangida. – Ha, mayli, qon – yorug‘lik. Nama-kobga botir – darrov to‘xtaydi.

Ovqat mahali poygakda choy uzatib parishonxayol o‘ti-rar, qaynatasining gaplari qulog‘iga uzuq-yuluq chalinar edi:

– ... qizil novvosning kunjarasi... Ertaga boqqa chiqib toklarni ko‘mish kerak... Mulla Nurmatnikiga...

Choydan keyin cholni mudroq bosdi. Kelinchak unga o‘rin to‘shab bergach, idish-tovoq yig‘ishtirishga tushdi.

Uyga qaytib kirganida televizor vag‘illab yotar, eri muk tushib pinakka ketgan edi. Sharpani sezib, ko‘zları yarq ochildi.

– O‘chirib qo‘yaveraymi?

– E-e... charchabman... – Komil esnab, o‘rnidan turdi.

Qunduz pechkaga ko‘mir solib, derazadan tashqariga ti-kildi. Qop-qorong‘i. Hovli etagidagi qari tut zulmat qa‘rida qorayib ko‘rinadi. Qayerdadir daydi mushuk zorlanib miyov-laydi.

“Yo‘tali bosildimikan? Sir deb nimani aytdi ekan-a? Hech kim tushunmasligi kerak... Nega? Sir bo‘lgani uchun-mi?..”

Sekin uf tortdi, sumkasidan u bergen kitobni oldi. Erinib varaqladı. Duch kelgan sahifadan o‘qiy boshladı. Avvaliga loqayd ko‘z yogurtirdi, so‘ng mo‘jizaga uchragandek, olamni unutdi... Na eshikning g‘ijirlab ochilganini, na erining yo‘talganini sezdi. Komil yelkasi osha engashib muzdek kaf-tini uning bilagiga qo‘ygandagina cho‘chib tushdi.

– Qanaqa kitob? Qani? Barb-yus?! Odamning otimi? Barbaris degan konfet bo‘lardi...

Eri choponini yechib stul suyanchig‘iga tashladi. Bosh qashigancha birpas serrayib turdi-da, esnab:

– Mashinaning suvini to‘kib qo‘yish kerak. Qor yog‘adi-ganga o‘xshaydi, – deb uydan chiqdi.

Qunduz uning gapini eshitmadı. Bu vaqtida u... yig‘lar, lablari: “Azizim Lui! Senga bu maktubni yigirma yildan so‘ng yozyapman...”, deya shivirlar edi. Muzaffarni esladi. “Bu kitobni o‘qib, yigit boshim bilan yig‘laganman...”

Erining qorasini payqab, yuz-ko‘zini artdi.

Komil yechinib karavotga cho‘zildi. Baquvvat qo‘llarini boshi ostiga qo‘yib, chalqancha yotar, nafas olganida keng ko‘kragi ko‘tarilib tushar edi.

– Qani, yotmaysanmi? – deya shivirladi u xushnud kulib.

Ko‘zları chaqnar edi!.. Qunduz bosh chayqab, o‘qishda davom etdi. Har kech shu gapni eshitganida a’zoyi badanini sirli hayajon qamrar edi. Hozir negadir vujudi junjikdi. Eri bir zum shiftga tikilib yotdi-da, norozi ohangda:

– Kun bo‘yi to‘ymadingmi, bo‘ldi-da! O‘chir chiroqni! – dedi. Keyin bir sapchib, xotinining baxmal nimcha sirib tur-gan belidan shartta quchoqlab bag‘riga tortdi.

– Oh, otincham-ey! Bo‘ldi endi!..

Qunduz birdan bo‘shashib, ko‘zlarini yumdi. Tun. Olam jimjit.

Qunduz ko‘z ochdi-yu seskanib tushdi: sovuq, zimis-ton xona, yo‘tal tutib yolg‘iz to‘lg‘anib yotgan... Muzaffar! Komil shoshib qoldi:

– Nega yig‘laysan?

Qunduz o‘zini benihoya tahqirlangan his qilar, yelkalari dir-dir silkinar edi...

Eri turib chiroqni yoqdi.

– Aytsang-chi, nima bo‘ldi? Biror joying og‘riyaptimi?

Komil jigibiyroni chiqib, karavot chetiga o‘tirdi.

– Odamni xun qilib yubording-ku! Gapirsang-chi!

Uning churq etmaganini o‘zicha tushungan eri yoniga ohista cho‘zildi.

– Bilaman, ish ko‘p, zerikib ketding, – dedi birozdan so‘ng muloyim tovush bilan. – Loaqla kinoga oborolmayapman. Ko‘rib turibsan-ku, qo‘lim tegmayapti. Obyektni topshiraylik, shaharga tushamiz, aylangani. Xohlasang, teatrga kiramiz... Bu taskin-tasalli Qunduzni butkul o‘rtab yubordi.

Komil chiroqni o‘chirib, yotgan joyida sigareta tutatdi. Sigareta cho‘g‘ining lip-lip shu’lasida dala shamoli qoraytirgan horg‘in yuzi g‘ira-shira ko‘zga chalinardi. U bosib-bosib ichiga tortdi.

Er-xotinning uyqusi o‘chgan, birortasidan sado chiqmas edi.

Qunduz xira yorug‘ tushib turgan derazaga tikilarkan, opasi Zumradni esladi. So‘ng tug‘ilib o‘sgan hovlisi, erta ko‘klam tomida qizg‘aldoqlar lovillaydigan uy xayoliga keldi. Opasi o‘ninchisinfni bitirayotgan yili bir yigit bilan qochib ketgan edi. Onasi uni ko‘p qarg‘ar, Qunduzdan jahli chiqsa ham albatta qo‘shib o‘tar edi: “Shumoyoq egachingga o‘xshamay o‘l! Qirchinidgan qiyilgur, o‘sha sharmandaga tortyapsanmi?!?”

U opasining isnodi ostida ezilib o‘sdi. Maktabni tugatishi bilan onasi uni “gumdon qilish” payiga tushdi. Sanatoriy oshxonasida ishlab yurganida Qunduzni bir oylik o‘qishga yubordilar. Qaytib kelgach, u amakisining oshnasi Mirkamol domlaning o‘g‘liga fotiha qilinganini eshitdi.

Orasta uy-joy. Oqko‘ngil qaynata, Royishli qayni...

To'satdan ongida allanarsa charaqlab, uni titratib yubordi: yonida Muzaffar yotgandek tuyuldi... Bu xayoldan hatto o'zi qo'rqib ketdi. Ko'zlarini chirt yumdi: yana Muzaffar!

Qunduz vahimaga tushib, bo'g'ziga yig'i tiqildi. Nahotki...

Komil beozor pishillagancha uxlab yotardi.

Shu odam uning eri. Bir umr!

Shuursiz bir tarzda Komilning issiq yuziga barmoqlarini tegizdi. Eri uyqusirab tamshandi. Yonboshiga ag'darilib ko'zini ochdi:

– Haliyam uxlamadingmi?

Kunduz uning uyquli ko'zlariga tik boqib:

– Menga qarang, – dedi. Tovushi o'ta xotirjam, istig'nodan asar ham yo'q edi. – Meni... yaxshi ko'rasizmi?

Komil anglamadi:

– A?

– Meni yaxshi ko'rasizmi?

Eri yelkasidan quchdi.

– Gaping qiziq. Yaxshi ko'rmasam... uylanarmidim?

– Men-chi?

– Nima sen?

– Men sizni yaxshi ko'ramanmi?

Komil dovdirab qoldi.

– Xotinim bo'lgandan keyin... yaxshi ko'rasan-da, – deya g'o'ldiradi uyqusi o'chib. Birdan sergaklanib o'rnidan qo'zg'aldi. Tizzalarini quchoqlab, xotiniga jonsarak tikildi.

– Senga nima bo'ldi o'zi? – deb so'radi u. – Rostini ay-taver...

Kelinchak derazadan tushayotgan oyning xira yorug'ida erining tumtaygan lablari, kirtaygan ko'zlarini ko'rib, rahmi keldi. – Hech narsa... – deya pichirladi u. – Yo'q, "hech narsa"ga o'xshamaydi! Yo... bitta-yarimtaga...

Qunduzning yuragi shuv etdi.

– Nega indamaysan? Gapir!

– Nega unaqa deysiz?

– Ha? Nimaga bunaqa g‘alatisan bo‘lmasa?

Komilning diqqati oshdi. Nima qilarini bilmay, yana sigareta tutatdi. Saharxez xo‘rozlar qichqirgunga qadar churq etmay bedor yotdilar. Ikkalasi ham o‘rtada nimadir yo‘qolib, nimadir paydo bo‘layotganini anglagandek edi.

* * *

Eri tong qorong‘isida choy ichmay ishga jo‘nadi. Qunduz boshi cho‘yandek og‘irlashib o‘rnidan turdi.

* * *

...Xat qisqa edi:

“Qunduz! To‘satdan jo‘nayapman. Sovuq jonimdan o‘tib ketdi. Siz baxtli bo‘lishingiz kerak. Siz o‘zingiz bilmagan holda menga qanchalik dalda berganingizni bilsangiz edi... Faqat rahmat ayta olaman.

Muzaffar”.

– Manaviniyam qoldirdi, – dedi qorovul chol qora muqovali qalin kitobni uzatib.

Qunduz hayron bo‘lib cholga qaradi.

U bamaylixotir, piyoladan achchiq ko‘k choy ho‘plar edi.

1978

TOMOSHA

Qishloqqa bormaslikning iloji yo‘q edi.

Said uf tortib, ko‘zlarini yumdi.

Qishloqqa borgach...

...qori eriy boshlagan ola-chalpoq, sirpanchiq yo‘llardan toyg‘ana-toyg‘ana, chetan devorlari qulab yotgan hovliga kirib boradi. Qishloq uyi, zeb siz go‘shalar. Hayhotdek hovli etagidan – molxona yonidagi gung uyumidan hovur ko‘tariladi, irkit qor ustidan qalin kul sepilgan tor yo‘lkaga xashashak sochilgan.

U ostonada birpas serrayib turadi, keyin odam sharpasini sezib, ichkari uylarning biridan lippasiga qistirilgan ro‘dapo qo‘ng‘ir ko‘ylagining etagini shosha-pisha tuzatgan ko‘yi semiz, badqovoq xotin chiqib keladi. Shishgan qovoqlari ostidagi ko‘kimir ko‘zlarini qisib, so‘yloq tishlarini ko‘rsatgancha so‘rashgan kishi bo‘ladi. Ayol ishshayib hol-ahvol so‘rarkan, talaffuzidan Saidning ko‘ngli ozadi: “Jaxshi jurib-sizmi, Soyijjon?.. Qani, juringizlar, uyga kirayik! Hoy, kim-san, Junusbay, jugur, otangni aytib kel!..”

O‘gay onasining ortidan shifti past, ivirsigan uyga kira-di. “Qirrasi qovun so‘yadigan” shimiga hardamxayol razm solib, u to‘sagan ko‘rpachaga omonatgina tiz cho‘kadi. Sa-noqsiz tokchalarda qalashgan idish-tovoqlarga, qoziqlarga ilingan ust-boshlarga alanglab qaraydi. Xotin sandal ustidagi shira tomgan dasturxonadan burda-surda non, murabbo yuqi piyolalarni yig‘ishtirib olarkan, karaxt pashshalarni sochiq bilan quvlaydi. Eshik yonida tizilishgan past-baland bo‘yli uch-to‘rt bola – o‘gay ukalari uning yelkasiga tushgan patila-patila sochlariiga, poygakdag‘i poshnasi baland tuflisiga, ajnabi yozuvlar bilan bezalgan sumkasiga oshkora qiziqish bilan termilishadi.

Said sipogarchilikni qo‘ldan bermagan holda, ularni erka-lagan bo‘ladi, ammo zum o‘tmay bu soxta mulozamat joniga tegib, jim qoladi. Devorlardagi rangi o‘chgan dorpech, so‘zanalarga tikiladi.

Otasi keladi. Soqoli o‘sgan, nimdosh kitelidan ter va nos hidi anqiydi. O‘g‘lini bag‘riga bosarkan, sezdirmay mijjalarni artadi. O‘gay onasi kaftlarini ochib, qovushmaygina fotiha o‘qiydi: “Omin, jurti elimiz tinsh, bala-qaza jo‘q bo‘lsin!..”

U barmoqlarining uchini hafsalasizlik bilan yuzlariga tegizadi.

Ota-bola hol-ahvol so‘rashgach, gap-so‘z tugaydi. U otasining yelkalari cho‘kib, yuzlari bir burda bo‘lib qolganini payqaydi.

Qo'shnilar chiqishadi. Choy ustida undan-bundan hango-malashadilar. "Toshkentda kartoshkaning kilosi qancha?", "Uy opsanmi, Saidjon, to'y qachon endi?", "To'qqizinch qavat degin, o'h-ho', qanday chig'asan bunga?", "E, qo'ying-e! Shunaqami, hojatxonasiyam ichidami, Said?", "Ho've, bu... falonchi artist ishpiyon ekan, deyishadi, rostmi shu gap?" qabilidagi savollarga javob berarkan, ko'ngli alag'da...

Mehmonni maroq bilan kuzatayotgan qo'shnilarga uning opera teatrida ishlashi ham, turq-tarovati ham aql bovar etmas mavhumot kabi tuyuladi...

U yuragi siqilib o'rnidan turdi. Pardalarni surib, tashqari-ga tikildi. Nimqorong'i burchakdagi toshosha xiyol yorishib, yarim yalang'och yigitning qomati aks etdi. Ulkan shahar oppoq tuman ichra go'yo erib yotganga o'xshardi. Said hushi og'ib turarkan, telefon jiringladi.

- Allo, Said? – deb so'radi mayin ayol tovushi.
- Ha, men.
- Nima qilyapsan? Meni o'ylayapsanmi?
- Trubkadan sho'x kulgi eshitildi.
- Ha.
- Said, boramizmi?
- Qayerga?!
- Unutdingmi, a? Eh, quloqsiz bola!..
- Xudo haqqi, Lilya, nima gap?
- Unutibsan-da, a? Chimyon-chi?
- Chimyon?! Chimyonda nima qilamiz?
- Chimyonda nima qilinardi? Qatiq ichamiz!.. Eh, sen!
- E, bo'ldi! – Ko'ngli suv ichgandek birdan yorishdi. – Boramiz. Albatta boramiz!
- Ertaga! – degan nozli farmon yangradi.
- Ertagami... ertaga... – Said "Xo'p!" deb yuborayozdi, biroq pastak stol ustida yotgan telegrammaga ko'zi tushgach, tutilib qoldi. "Tez yetib kel!" degan uch so'z g'aribona mo'l-tirab turgandek tuyuldi.

– Allo, eshityapsanmi, Said?
– Said, senga nima bo‘ldi?!
– Hech narsa, Lilya, – dedi u kresloga cho‘karkan. – Faqat... ertaga borolmayman. Ha, ishim bor. Boshqa safar... Telefon qilganing uchun rahmat. Trubkani qo‘ygach, teleg-rammaga xomush ijirg‘anish bilan tikildi. “Tez yetib kel...” Bundan ortiq mavhumlik bo‘lmash!

Ko‘ngli g‘ashlanib o‘rnidan turdi, chor-nochor galstugini bog‘ladi. Vagonda yo‘lovchilar kam edi. Said deraza yoni-ga joylashib olgan, qor bosgan poyonsiz dalalarga, ahyon-ahyonda lipillab o‘tib qoladigan qishloqchalarga noxush tiki-lib borar edi.

U bundan yigirma sakkiz yil burun Mirzacho‘ldagi shunday qishloqlarning birida tug‘ilgan. O‘n yasharligida otasi uni Toshkentga olib kelib, musiqa maktabiga o‘qishga berdi. Hali-hanuz otasining – ma’lumoti olti sinf, hafsalasi kelganda hijjalab gazeta o‘qiydigan kolxozchining – o‘g‘lini qanday qilib poytaxtga (yana musiqa maktabiga!) o‘qishga berganni u aslo tushunolmaydi. To‘rt yil avval qishloqqa oxirgi bor kelganida otasidan shu haqda so‘ragan edi – dudmal javob qaytardi: go‘yo qo‘shni hovlida G‘izzatullin degan musiqa o‘qituvchisi ijara o‘tirgan ekan, shu odam: “Bolangizda mu-siqaga qobiliyat zo‘r”, deb dalolat qilgan emish. Har qalay, adog‘i yo‘q dalalarda sigir boqib, yalang oyoq chopib yur-gan bolakay o‘sha yili kuzda musiqa maktabining yarqiragan formasini kiydi. O‘qishning uchinchi yili onasi vafot etdi. Hamisha kasalmand, ko‘zlar katta-katta bu rangpar ayol uzoq dard tortib ko‘z yumdi. Keyin otasi Saidni yana Toshkentga eltib qo‘ydi. So‘ng oy sayin, goh ikki oyda bir xabar olib turdi. Sakkizinch sinfga ko‘chib ta’tilga borganida qora baxmal nimcha kiygan, semiz, oq-sariq xotin og‘zidagi nosni tuflay-tuflay peshvoz chiqdi. Said hammasini birdan tushundi-yu ko‘ngli muzladi. Otasi uning ko‘ziga qarolmas, erta ketib, kech kelar edi.

Keyingi ta'tilda qishloqqa bormadi – lagerga ketdi. Ota-si hamon tez-tez kelib turar, biroq, taajjubki, u kelgan sayin oradagi masofa tobora uzoqlashar edi. Maktabdan so'ng konservatoriyyaga kirdi. Uydan butunlay oyog‘ini tortdi. Konservatoriyanı tugatgach, opera teatrida ishlay boshladi. Ba’zan dunyoning bir chetida tug‘ilgan uyi, otasi, o‘gay bo‘lsa-da, ukalari borligini, o‘zining “inkubatordan chiqmaganini” eslab qolar, ammo bu tuyg‘u kul bosgan cho‘g‘ kabi yilt etib, so‘ngra suv sepgandek o‘char edi.

To‘satdan kelgan vahimali telegramma shoshib qo‘ydi.
“Otam! – deb o‘yladi darhol. – Otam!”

Otasi bultur ko‘rgani kelganida u ishxonasidan berilgan to‘qqiz qavatli binodagi uyg‘a ko‘chib ketgan, chol ko‘p sarson bo‘lib arang topgan edi... Huvillab yotgan bo‘m-bo‘sh dalalar sukunati ko‘ngliga rutubat solardi. “Naqadar zerikarli!” – dedi xayolan.

Qishloqqa shom qorong‘isida yetib keldi. Hovli, dar-haqiqat, kimsasiz edi. Ko‘cha tarafdag‘i tuproq bostirmalar yonida uch-to‘rtta tovuq go‘ng titib yurar, hovli o‘rtasida ko‘mir kukuni qorayib ko‘rinar edi. Yuragi uvushib, ro‘paradagi kichkina derazadan sarg‘ish nur to‘kilib turgan ayvonga chiqdi.

Eshik g‘iyqillab ochilib, yalang bosh, sochi tap-taqir olin-gan, qisiq ko‘z o‘spirin paydo bo‘ldi.

– Assalom... – dedi u biroz dovdirab.

– Salom. – Said ko‘risharkan, ukasining ismini eslolmay, kalovlandi. Bola shoshib iziga qaytdi, vag‘illab yotgan televizor ovozini pasaytirib, ko‘rpacha to‘shadi.

– Hech kim yo‘qmi? Otang... otam qani? – deb so‘radi Said ostonaga qadam qo‘yayotib.

– Ishda.

– Tinchlikmi? Nega chaqirishdi?

O‘spirin yelka qisdi:

– Bilmadim.

– Ukalaring qayerda?

– Junus maktabda. Sapurani onam rayonga opketgan.

Rayon markazida o‘gay onasining qarindoshlari bor.

Said battar bezovtalanib:

– Otam qachon keladi? – deb so‘radi. – Kech bo‘ldi-ku?

Aytib kelasanmi?

– Hozir, – dedi ukasi choy uzatib. – Choy iching.

Dasturxonga uchta non qo‘yib tashqariga chiqdi.

Said choy ho‘plab, yon-veriga alangladi. Uy o‘sha-o‘sha: oxirgi bor kelganida qanday bo‘lsa – hozir ham shunday. Faqat burchakdagi tokchalarga oq surp parda tutilgan. Televizor tagidagi oyog‘i siniq stol xonaki javon bilan almashibdi. Son-sanoqsiz tilla baliqchalar tasviri tushirilgan palosnusxa mato bundan yigirma yil avval to‘rdagi devorga qoqilgan bo‘yi turar, faqat rangi o‘chib xiralashgan edi. Esida: bolaligida shu xonada uxlari, sanog‘i yo‘q baliqchalarga termilib yotarkan, mudroq bosib, o‘zini xuddi dengizda suzib borayotgandek his qilar edi. Ko‘ngli bir xil bo‘lib, tilla baliqchalarni siypalamoqchidek devorga beixtiyor qo‘l cho‘zdi-yu, dahlizza qadam sharpasini sezib, shosha-pisha o‘rnidan qo‘zg‘aldi. Otasi, yonida ketmon, zinaga teskari o‘tirgancha etigini yechmoqda edi, yalt etib qaradi:

– Said?! Qachon kelding?..

Bir moy etigini yechishga sabri chidamay o‘rnidan turdi, quchoq ochib yaqinlashdi, biroq o‘g‘li kulimsirab qo‘l uzaganini ko‘rib, chap qo‘lini darhol yoniga tushirdi. Said otasining shalviragan ko‘k paxtaligiga tezgina qarab oldi-da:

– A?.. Yo‘q, o‘zi yaqinda keldim, – dedi.

Uyga kirishdi. Otasi poygakka omonat tiz cho‘kib, yuziga fotiha tortdi.

– Hech kim yo‘q ekanmi? – deb so‘radi atrofga olazarak qarab.

– Bor edi. Nima... kim... sizni aytib kelgani ketuvdi. Ko‘rmadingizmi?

- Yusuppi?
- Ha, ha, Yusuf! – dedi u jonlanib.
- Ko‘rmadim-ku. Choyxonani qaragani ketgandir.
- Choyxonadamidingiz?
- E, yo‘q, qo‘l tegadimi hozir. Izbir tozalastuvdik. Bizzi brigatda ozginasi qolgan edi, shuni bo‘p qo‘yaqolaylik, deb... Allamahal bo‘p ketibdi-ku. Choy ichib tur. Yuz-qo‘limni yuvib olay...

Yusuf onasi qaynatib ketgan sho‘rvani suzib keltirdi. Said harchand gapga solmasin, ukalari odob saqlagandek qimtinib indamay ovqatlanishar, otasi suhbat ipini ulayolmay alag‘da edi.

Ovqatdan keyin bolalar narigi xonaga chiqib ketishdi. Chol uniqqan do‘ppisini xontaxtaga tashlab, yostiqqa yonboshladi.

- Tinchlikmi, ota? – deb so‘radi Said do‘ppiga tikilib. – To‘satdan chaqiribsiz?

– Tinchlik, tinchlik bo‘lmay... – dedi otasi yarg‘oq boshini siypab bamaylixotir. – Yusupga: “Tilgirom bergin”, degan edim, chatoqroq yozibdimi? Ha, shu... hech gap yo‘q. Bir kichkina ma’raka qilmoqchi edik, sen ham kelsang, deb...

- Qanaqa ma’raka?

Chol choyni simirib, piyola ustiga kaftini qo‘ydi.

- Shu... onang rahmatlikka jindek obi-xudoyi qilsak, degan edim. O‘n besh-o‘n olti yil bo‘p qoldi, axir.

Said indamay sigareta tutatdi.

Kelganing yaxshi bo‘ldi. Hamma narsa taxt. Ertaga kunduzi o‘tkazamiz-da, a? Besh-o‘nta odam kelar... Qo‘ni-qo‘shni... Nima deysan?

- O‘zingiz bilasiz, – dedi Said, so‘ngra taraddudlanib so‘radi: – Bu, Sapularlar nega ketishdi?

Chol tomoq qirdi:

- Bilmadim, shu tog‘a-pog‘asini aytib keladimi...
- Onam biladimi?

Otasi – sezgir odam.

– Ha, bo‘lmasa-chi! Nima?.. E, yo‘q, u ham o‘ladi-da axir bir kun.

Ukalari kirishdi. Yusuf televizor qo‘ydi.

– Balet ekan-ku, – dedi hafsalasi pir bo‘lib.

Otasi cho‘zib xomuza tortdi-da:

– O‘chiraqolinglar, – dedi. – Yotinglar, ertalab barvaqt turasizlar. Akangga o‘rin solib beringlar. Yo ko‘rmoqchimiding, Said?

Said bosh chayqadi:

– Yo‘q, bunaqa tomoshani har kuni o‘zimiz ko‘rsatamiz.

– O‘chiraqol. Anavilarni qara-ya! Shuncha odam, hammasi bitta marsh chaladimi, a?

– Ha.

– Sen-chi, nima chalarding, hech esimda turmaydi?

– Violonchel.

– U qanaqa asbob edi?

– Nima desam ekan? G‘ijjakka o‘xshagan.

– E, shunaqami? Said, shu... o‘zimizning tanburgami, naygami o‘qimagan ekansan-da, a? G‘ijjak yomonmi yo?

– Yo‘q. – Said kulimsiradi. – Endi, o‘zingiz-ku shu o‘qishga bergen.

– Men qaydan bilay, G‘izzatullin rahmatli shundoq desa... Ha, mayli, vilanchiling ham yomonmasdir?

– Yomon emas.

– Bo‘pti-da. Faqat bizni tishimiz o‘tmaydi-da, bo‘lmasa... Xo‘p, yotaylik, soat ham o‘n ikki.

Said ayvonga chiqib yana sigareta tutatdi. Havo sovuq. Izg‘irin. Osmon to‘la yulduz paxtasi bodrab ochilgan paykalgaga o‘xshaydi.

Dahlizda timirskilanib yurgan otasining tovushi eshitildi:

– Yusup, eshakni og‘ilga bog‘ladingmi?

Said derazaga qaradi: Yusuf taxmondan ko‘rpacha olmoqda edi.

- Yo‘q! – dedi u zarda bilan.
- Iya! Sovuq bilan o‘ynashyapsanlarmi? Tosh qotib o‘la-di-ku hovlida.
- O‘lsa-o‘lar, – dedi Yusuf. – Qutulamiz qaytaga. Toza jonga tegdi o‘zi.
- Ahmoq, odam bunday toshbag‘ir bo‘lmaydi, – dedi chol yuvindi to‘la chelakni ko‘tarib. – Tilsiz jonivor-a, rahming kelmaydimi?
- Rahmim kelganda nima? Bir tiyinlik foydasi yo‘q, bekor yemga balo bo‘lib...

Otasi zinaga qadam qo‘yarkan:

- Bular loaqal molga achinmasa... – deya g‘udrandi.

Said uyga kirib Yusuf to‘sagan to‘rdagi o‘ringa yonboshladi. Ukasi yana qator uchta o‘rin yozgach, chiroqni o‘chirdi.

Said devor tomonga o‘girilib ko‘zlarini yumdi. Yumshoq yostiq xush yoqib, vujudida yoqimli horg‘inlik tuydi. Mudroq bosib og‘irlashayotgan qovoqlarini bazo‘r ochib, tilla baliqchalarni siypaladi. Negadir mo‘jiza ro‘y berishini, o‘zini bolalik chog‘laridagi kabi dengizda suzib borayotgandek his qilishni istadi. Ammo ayvondan tushib turgan g‘ira-shira yorug‘da noaniq dog‘-dug‘larni ko‘rib, ta’bi aynidi. Birdan uyqusi qochdi. Shiftdagi olachalpoq ko‘lankaga tikilgancha xayolga toldi.

Otasi kalta-kalta yo‘talib zinadan chiqdi, chiroqni o‘chir-di-da, qorong‘ida nimanidir taqirlatib, xonaga kirdi. Bolalar ning bosh tomonidan sharpasiz o‘tarkan, Yunusning ko‘rpa-sini tuzatdi. Said nafas chiqarmay yotardi. Birozdan keyin otasining xurraq tovushi eshitila boshladi.

Uyqusi butunlay o‘chgan edi. Achishayotgan ko‘zlarini chirt yumib chap yonboshiga ag‘darildi, bir necha marta yuzgacha sanadi. Miyasi g‘uvillab, boshi shishib ketgandek tuyular, biror narsani o‘ylashga urinsa, ko‘z o‘ngiga qop-qora

bo'shliq kelar edi. Tuyqusdan boyagi – eshak haqidagi gap esiga tushdi.

"Bu qanaqa eshak?.. O'sha, men bolaligimda minib, dalandan o't tashigan ko'k eshakmikan yo boshqami? U eshak bormikan o'zi?"

Shu fikr xira pashshadek yopishib oldi. Hech e'tibor ber-magan ekan-da?.. Xo'sh, buni bilishning nima qizig'i bor? Tavba!

Allamahalgacha ilon chaqqandek to'lg'anib yotdi:

"O'shamikan yo boshqa?.."

Nihoyat, chidolmadi. Karaxt boshi yorilgudek gangib, o'rnidan turdi. Miyasini jazillatib kuydirayotgan savolga javob topmasa uxlashgina emas, balki nafas olish maholdek tuyuldi. Kostyumini yelkasiga tashlab, oyoq uchida hovliga tushdi. Uzun, tor yo'lak bo'y lab hovli etagida xo'mraygan qator bostirmalarga yaqinlashdi. Tomiga pichan bosilgan og'il eshigi o'rniqa tutilgan qanor pardani ko'tarib ichkariga kirdi. Chirik somon va go'ng hidi dimog'iga urildi. Ostonda pishillab kavsh qaytarayotgan sigir bezovtalanib pishqirdi. Said cho'ntagidan gugurt olib chaqdi. Lipillagan xira yog'du pastak og'ilxonani, ko'zлari yaltiragan ola sigirni, devor tagida shumshayib turgan kulrang eshakni bir lahza yoritdi.

U paypaslanib ichkariroq kirdi-da, yana gugurt chaqdi. Eshak oqish tumshug'ini cho'zib, sekin hiqilladi. Said kaf-tida iliq nafas sezdi, so'ngra chap qo'lini eshakning beliga asta qo'ydi. Eshak qunishib, belini bukchaytirdi. So'nayotgan shu'la yorug'ida tullagan yag'rinidagi do'mbaygan, qon-talash yag'ir ko'zga chalindi.

"O'sha ekan! – U negadir yengil tin oldi. – Shu qadar qarigan!.."

"Xo'sh, ko'ngling to'ldimi?!" – dedi o'ziga o'zi og'ildan chiqarkan. O'rniqa kirib cho'zilgach esa:

"Bo'zanjarga o'tga borganlarimda meni qancha yiqit-gan!.. Zo'r edi", deb o'yladi.

Yana xayol olib qochdi.

Tong yorishib kelar, u esa ko‘zлari achishib hanuz bedor yotar edi.

Saharga tomon “mushuk uyqu” elitdi-da:

...Avtobus bekati. Jazirama. Tirband odam. Oyoqlari mayishgan kulrang xo‘tik yetaklagan o‘n ikki yashar bola; jamlak soch, qo‘lida xivchin, yetti-sakkiz yoshli yalang oyoq qizaloq; qirs-qirs pista chaqib pattachi xotinga gap sotayotgan mo‘ylov dor, baqaloq haydovchi... tushiga kirdi.

...Bola, ko‘zлari olazarak, hadiksirab haydovchiga yaqinlashadi.

– Amaki, – deydi iltijo bilan.

Baqaloq gapdan to‘xtab unga qaraydi:

– Nima deysan?

– Haligi... Xo‘tigimni avtobusga chiqarsak maylimi?

Ungayam bilet olganman, mana... Xo‘p, deya qoling?

– E, ne deydi bu o‘zi?! Esing bormi? Hech zamonda xo‘tikniyam avtobusga ortadimi?

– Amaki, mayli, deya qoling? U hali kichkina-da, yurolmaydi. Kasal-da, bo‘lmasa-ku. Biletimni ko‘ring, mana...

– Qo‘y-e, bola, boshimni qotirma. Qayoqqa borasan o‘zi?

– Uchtomga. Bo‘lamning xo‘tigi bu, onasidan adashib qolibdi.

– Yo‘q, bo‘lmaydi. Mumkin emas.

Bola avtobus orqasidan ko‘tarilgan changga ma‘yus tililadi. Qizaloq ariq labidan o‘t yulib terak soyasida shumshayib turgan xo‘tikning tumshug‘iga niqtaydi: “Mah, mah, yegin...”

Said xiyla vaqt hushini yig‘olmay o‘tirdi. Nima bu? Xayolmi, tushmi? Birdan chehrasi yorishib kulimsiradi.

“Jin ursin, bolalik-ku bu!..”

* * *

- Darrov-a? – deb so‘radi otasi siyrak qoshlarini chimirib.
- Boray, ota. Ma’raka bo‘lsa – o‘tdi. Ertaga premyera.
- Nima-a?
- Yangi tomosha qo‘yiladi, ishga borishim kerak.
- Shunaqami? Unda, mayli, ishqilib...

Bu safar ham vagon deyarli kimsasiz, Saidning hamrohi ozoda kiyangan, ziyolinamo o‘ktam qariya edi. Said biroz toliqqan, suhbatga tobi yo‘q, tashqariga termilgan ko‘yi jimgina o‘tirar edi. Chol, aksincha, xiyla hangamatalab ko‘rinardi.

- Soat necha bo‘ldiykin-a? – deb so‘radi u.
- O‘n bir.
- E? Buni qarang-a! Boshlanib ketibdi-da!
- Nima? – Said unga taajjublanib qaradi.
- “Hayvonot olamida” bor-ku, televizordagi ko‘rsatuv? Ko‘rib borasizmi? – Chol yigitga sinovchan tikildi. Said bosh chayqadi. – Attang! – Chol nadomat bilan tanglayini takillatdi. – Zo‘r narsa-ku! Muntazam ko‘rish kerak. Esiz, bu gungisini ko‘rolmayman-da endi. Odamlar ham qiziq, shu mahalda meni bemaza bir majlisga chaqirishibdi. Nachora, ketyapman.

Bir muddat jim qoldilar. Derazadan yakkam-dukkam daraxtlar lip-lip ko‘zga chalinar, qor bosgan yalangliklar shitob bilan ortga chekinar edi.

- Samarqand issiqroq edi, – dedi chol.
- Samarqandda yashaysizmi? – deb so‘radi Said.
- Ha.
- Kechirasiz, biologmisiz?
- Yo‘q.
- Negadir sizni biolog, deb o‘ylabman.
- Geografman, – dedi chol stol ustidagi termosdan quloqpiyolaga choy qo‘yarkan. – Institutda dars beraman.
- Ha-a... – Said bosh irg‘adi.

Poyezd bir maromda yelib borardi.

– Anavi sho'rliklarni qarang, – dedi chol bir payt deraza-ga ishora qilib. Said oynaga tikilib, kun botar tomonda – dala etagida uch-to'rtta qora sharpani ilg'adi.

– Nima bu?

– Ko'r mayapsizmi? Eshak-ku! Noinsof odamlar, ishlatiб-ishlatib qishda haydavorishganini qarang! Eh! – Qariya o'rnidan turib deraza oldiga keldi, so'ng o'zicha gapirgan-dek: – Dunyoda shu sho'ring qurgurdek beqadr maxluq yo'q, – dedi xayolchan. – Eng og'ir ishni qiladi-yu, yemishi – nishxo'rt. Tag'in buni yuvosh-u vafodorligi... Tavba! Menga qolsa, eshakka haykal qo'yardim.

Said yalt etib cholga qaradi...

* * *

U qattiq charchagan edi – vokzaldan to'g'ri uyiga jo'nadi. Premyera oldidan biroz dam olmoqchi edi, negadir mijja qoqolmadi...

Premyera, odatdagidek, zo'r muvaffaqiyat bilan o'tdi. Sahna gul va olqishlarga ko'mildi. Zal qarsaklar zarbidan lar-zaga keldi. Hamma xursand bo'ldi. Ammo ikkinchi qator o'r-tasidagi sozandaning bu oqshom violonchelini har qachongi-dan ko'ra yomonroq chalganini hech kim sezmadni.

1979

BIR OQSHOM ERTAGI

Uni qishloqda hamma taniydi-yu, ismini hech kim bilmaydi. Hamma uni "Qori", "Qori aka", deb chaqiradi, orqa-voratdan esa "Ko'r Qori", deb ataydilar. Ko'cha-ko'yda tuproqqa qorishib yuradigan ishtonchang go'daklar uning ortidan: "Qoraka, Qoraka, bugun kino qanaqa?" deya chuvillashib qochadilar-da, sal nari borgach: "Elpese"ni aytib bering!" deb baqirishadi.

U bundan xafa bo‘lmaydi. Qachonlardir ota-onasi beshik ustida umid bilan qo‘ygan asl nomini o‘zi ham unutib yuborgandek, kulib qo‘ya qoladi. Xullas, past bo‘yli, yelkalari turrib chiqqan, yuzi irg‘ay hassasidek cho‘tir bukishi barchaga barobar beozor ermak – “Qori aka”, vassalom.

Ko‘z o‘rnida – tuksiz qoshlar tagida yiltiraydigan ikkitा ko‘kimdir soqqa; egnida – qishin-yozin qora trinkadan kamzul-shim, oyog‘ida – ukasi bir zamonda harbiydan kiyib qaytgan qo‘pol botinka; labida – ...qo‘sinq!

Qori ashula aytishni yaxshi ko‘radi. Yaxshi ko‘radi-yu, yaxshi aytmaydi. Yaxshi aytsa, yaxshi ko‘rmasdi-da. U pan-a-panada o‘zicha xirgoyi qilib yuradiganlardan emas – to‘ylarda rasmona o‘rtaga chiqib, goh taqsimcha, goh childirma chertib ashula tortadi.

Uning hovlisi qishloqning dala yo‘li boshlanadigan narigi chetida. Yaqin-atrofda bu ikki xona, oldi peshayvonli uydan boshqa birorta imorat yo‘q. Uyi “tupkaning tagida”ligi sababli Qorini hech kim to‘y-ma’rakaga aytmaydi. Lekin kechqurun necha joyda to‘y bo‘lsa, barchasida uning hozir-unozirligini hamma biladi.

Bugun ham shunday bo‘ldi.

Nog‘ora taraklaydi. Surnay nola qiladi. Yigit-yalang o‘rtadagi gajakdor juvonning muqomiga mahliyo. Ko‘zlar sarxush, quloqlar batang.

Bu shovqin-suronni faqat Qorigina eshitmaydi. Taxta kursining bir chetida, piyoladagi sovib qolgan choyga tikilgan ko‘yi jimgina o‘tiribdi. Vujudi o‘ziga xo‘p tanish bo‘lib ketgan o‘sha bir og‘iz gapga mahtal:

– “Endi navbat – mahalliy xushovoz xonandalarimizdan Qori akaga!”

Ammo hali ungacha uzoq – yer-u ko‘kni buzib suron solayotgan karnay-surnay tinaqoladiganga o‘xshamaydi.

Qori nursiz ko‘zları bilan to‘rdagi chorpoyalarga sinchik-lab razm soldi. Ishqilib, qari-qartanglar ketib qolmasin-da!

U buni ko‘p sinagan: chollardan birortasi davrani bosh-qarayotgan jingalaksoch, mahmadona yigitni chekkaga imlab, qulog‘iga nimadir deb shivirlaydi. Yigit o‘ng kaftini ko‘ksiga bosib iljayadi, borib mikrofonni olarkan, yana og‘zining tanobi qochadi:

– “Endi navbat – mahalliy xushovoz xonandalarimizdan...”

So‘ng Qori paypaslanib o‘rtaga chiqadi. Avvallari bu gapni eshitganida uyalar, g‘ashi kelar edi, axiyri ko‘nikib ketdi.

Sovib qolgan childirmani darhol qo‘liga tutqazadilar. Bir tomoq qirib, kulimsirashga urinadi-da, keyin...

Keyin nima qilishni Qori yaxshi biladi: qiy-chuvularga, chor atrofdan yog‘ilayotgan qochirig‘-u luqmalarga kar bo‘lishi kerak, tamom-vassalom! Davrada qari-qartanglar ko‘proq bo‘lsa – ayni muddao: ortiqcha gap-so‘z ko‘tarilmaydi. To‘rtala ashulasini birdaniga aytadi: peshanasining terini artib, sekin joyiga o‘tiradi – tamom-vassalom!

Lekin hali ungacha uzoq, kutish kerak. To‘y ham qiyomat bo‘lyapti-da: Majid bug‘altir o‘g‘lini uylantiryapti-ya!

Qori osmonga qarab xomuza tortdi. “Yomg‘ir yog‘mas-mikan?” – deb o‘yladi.

Uning tayin bir kasbi yo‘q. Yoshligida, ko‘zi dardga chalinmasdan ilgari kolxoz bog‘ida ishlab yurardi. Ko‘zi xiralashib qolgach, pensiyaga chiqarishdi. O‘sanda qishloq sho‘rosining raisi, rahmatli Umar mesh bir kuni uni idorasiga chaqirib: “Qori, pensadaman, deb uzun kekirib yotavermang, miltiqning o‘qidek ovozingiz bor ekan, yurtning xizmatini qilib turing, kam bo‘lmaysiz”, deb tayinladi. Hatto bir-ikki to‘yga o‘zi yetaklab olib bordi. Shu-shu, Qori “Mahalliy xushovoz xonanda” bo‘lib qoldi...

Surnay uzun nolish qilib tindi. Olag‘ovur kuchaydi. Qori sergaklanib tizzalari orasidagi irg‘ay hassasini o‘ng qo‘liga oldi. Jingalaksoch yigit iljayib o‘rtaga chiqdi.

– Rahma-at, salomat bo‘linglar! – deya xitob qildi u mashshoqlarga. – Aziz mehmonlar! Bugun Sotimboy bilan Dilafro‘zxonning baxt to‘yiga shahardan sevikli xonandamiz Umarxon akam o‘z do‘satlari bilan tashrif buyurganlar. Hozir Umarxon akam bu ikki yoshga baxt tilab, dil so‘zlarini qo‘sinqorqali ifodalamoqchilar. Marhamat, Umarxon aka.

Qori bilinar-bilinmas xo‘rsinib, hassasini yoniga suyab qo‘ydi. Navbat endi shaharlik mehmonlarga kelgan bo‘lsa... Hali Obidjon bor, undan keyin Fotih, keyin Kabirqul, undan keyin...

– Ti-nqlang, do‘sstar: Umarxon akam qo‘sinqorqali aytadi, qalb qo‘rini qo‘sib aytadi!

Qori bosh chayqadi. Bu bola buncha so‘zamollikni qayerdan o‘rgangan ekan-a? Hammani og‘ziga qaratib o‘tiradigan bunaqa chiroyli gaplarni qayerdan olarkin? To‘yda otarchilar-ku bo‘lguvchi edi, endi davrani boshqaradigan “ocharchilar” ham chiqqan. Ilgarilari bunaqa emas edi.

Ilgarilari... Uning ko‘ngli suv ichgandek birdan yorishdi. Ilgari butun boshli qishloqda Qorining o‘zi yagona xonanda edi. Birorta to‘y, birorta bazm usiz o‘tmasdi. Keyin esa... Keyin oyoq tagidan mana shu zumrashalar chiqib...

Lekin bugun Qori ularni boplaydi. U o‘zicha sirli iljayib qo‘ydi. Ha-ha, barchasini boplaydi! Ishqilib, chollar ketib qolmasa bo‘lgani.

U piyoladagi sovib qolgan choydan ho‘plab, ashulaga qulq soldi.

– Oy yuzingga to‘ymayma-a-an...

“Qiziq, – deb o‘ylab ketdi Qori, – bu, ashulan yozadigan odamlar ashulaga xotinini yozarmikan? Mana, o‘sim ham doim “Jamoling vasfini ey, oy...” deb aytaman. Axir, bu osmondagi oy emas-ku! Xotinim... xotinim emasdир, har holda?”

U ko‘zlarini yumdi. Ko‘z o‘ngiga kimligi noma’lum “oy jamol” emas, qop-qora bo‘shliq keldi.

“Pulni ham qirib olyapti. Eh!..”

Qori o‘ylab ketdi: navbat kelganda, indamay o‘rtaga chiqadi-da,

“Yaratibdi”dan boshlaydi. Keyin, yo‘q, yaxshisi... “Yaratibdi”dan boshlasa, g‘ala-g‘ovurda birov bilarmikan? Yoki...

Qori bezovta edi. Biroq quyuq-suyuq ovqat tortilib, “milliy nog‘ora bazm” va “xushovoz xonandalar” bir necha qur davra aylanguncha sabr-toqat bilan kutib o‘tirdi.

So‘rilarda odam siyraklashib qolgan. Boyagina igna tash-lasa yerga tushmaydigan qatorlar endi tishsiz og‘izdek ko‘zga xunuk ko‘rinadi. Nihoyat, “ocharchi” o‘rtaga chiqib iljaydi:

– Endi navbat – mahalliy xushovoz xonandalarimizdan Qori akaga!

Uch-to‘rtta chol o‘tirgan to‘rdagi chorpoya tomondan: “E, Qori, qayerdasiz?”, “Ha, bo‘laqoling, chaqqongina!” de-gan xitoblar yangradi.

Qori kalovlanib o‘rnidan turarkan, negadir tizzasi qal-tiragandek bo‘ldi. “Oyog‘im uvushib qolibdi-da”, deb o‘yladi.

U nimadan boshlash haqida hali muqim bir qarorga kel-magan edi – jingalaksoch yigit qo‘liga childirmani tutqazib ishshaydi:

– Mana, Qori aka, ishqilib o‘zingizga insof bersin, juda-yam muzlatvormang! Bir juftgina bo‘lsa bas!

Qori bepisand iljaydi. So‘ng childirmani odatdagidek tak-tak chertib, xirqiroq ovoz bilan boshladi:

– Ishqingda mani vola-yu hayron yaratibdur...

Bir dam tinchigan to‘yxona yana olag‘ovurga ko‘mildi.

Qori harchand e’tibor bermaslikka tirishsa-da, to‘rt to-mondan tashlanayotgan luqmalar qulog‘iga chalinar edi:

– Yashang, Qori aka, sizdan boshqa hech kim o‘lmasin!

– Og‘zini qara, og‘zini! Xuddi kolxozning bog‘iga o‘x-shaydi, vah-ha-ha!

Poygak tomondagi burchakda o'tirgan qo'qon do'ppili ozg'in o'spirin afti burishgancha kimgadir jahl qilib baland ovoz bilan qichqirdi:

– E, jo'natvor, to'rtta qatlamasini berib!

Kenja degan qop-qora, baqaloq yigit Qorining chakkasi-ga pul qistirarkan, og'zidan araq hidini gupillatib:

– Hali ham daqqiyunusdan qolgan o'sha plastinkami, Qori aka! – deb kuldi. Qori ashulani shartta to'xtatib: "Uka, mana, hozir ko'rasiz!" – deb yuborayozdi. U "Yaratibdi"ni tezroq tugatish uchun hech qayoqqa qaramay shosha-pisha aytayotgan edi, to'satdan daroz bo'yli, egnidagi ko'k neylon ko'ylagining etagi shimidan chiqib ketgan yigit gandiraklab o'rtaga tushdi. Minginchi lampochka tagida to'xtab, cho'n>tagini kavlashtira boshladи, ko'zini qisgancha bir dasta pulni yoruqqa solib ko'rди. Ikkita besh so'mlikni ajratdi-da, kurak-dek kaftida g'ijimlab, Qoriga yaqinlashdi.

– Tarsobachani g'orati imon yaratibdur...

Yigit Qorining yengidan tortdi:

– Ho've, manga qarang! Bu, hade-eb, nima balo deb chul-dirayapsiz? A? Chulchutmisiz yo?

Qori yengini uning changalidan chiqarishga urinib, il-jaydi:

– Uka, bu Mashrabning ashulasi...

– Boshshi qotirmang! Ashrap-Mashrapingiz bilan ishim yo'q. Davay, bir "La'lixon"ni torting, ha, qani shu oyimcha bir yo'rg'alasin!.. Do'-o'st-t, qaddingdan!..

Qori uni, hazillashyapti, deb gumon qilib, kuldi:

– Nimaga irshayapsiz? A? Ho've, sizdan so'rayapman, nega irshaydingiz? Yo ochib qo'yibdimi?

Atrofda kulgi qiyqiriq:

– Ha, Soli parang, cho'tal undirmaguncha qo'ymaysan!

– Shuni "Elpese"ga o'ynatsangiz-chi, Qori aka!

Qori atrofga javdirab qaradi. Jingalaksoch yigit so'rining oldida gajakdor juvon bilan gap sotib turar, chollar o'tirgan chorpoya bo'shab qolgan edi.

– Qani, aytmaysizmi? Mana pul, mana, ko'ryapsizmi? "La'lixon"ni bitta aytasiz – hammasi sizniki. K-kelishdikmi?.. Ho've, ko'zidan, qani, buyoqqa qarang!.. E, Qori, hali-yam qaqqayib turibsizmi?

– Uni bilmayman, uka. Men boshqa narsa aytib bera qolay? Yaqinda o'rganuvdim.

– Boshqa narsa? Nima u? A? "Elpeste"mi?

– Mana, hozir...

– Shosh-shoshmang, oldin otini aytинг. Oti qandaqa?

– "Ko'cha bog'i, birinchi".

– Nima-a? Vey, siz mani mast, deb, a? Biz sizga masxara bo'p qoldikmi? Man mastmi?! – u ko'ksiga mushtladi. – Ayting, mastmi?

– Yo'q, uka, sizni mast dedimmi?

– Bo'lmasa, nega... hiq, uyingizning nomerini aytib boshimni qotirasiz? A? Ho've, manga qarang...

Olomon siyraklashib qolgan, gur-gur kulgi... Qorining tomog'iga no'xatdek bir narsa tiqildi. Atrofga javdiradi. Jingalaksoch yigit ularning yoniga yaqinlashdi:

– E, nima janjal? Ha, Qori aka, bo'ldimi?

– Yo'q, Qori hozir "La'lixon"ni aytadi, nariroq tur! Chaqir anavi opangni!

– Ha, Qori aka, aytsangiz aytadiling, shu Soli parang ham bir xursand bo'lsin! – dedi yigit kulimsirab.

– Bilmayman-da, uka.

Soli parang gandiraklab, uning yengidan ushladi:

– Nega bilmaysiz? A? Bizga kelganda bilmas bo'p qoldingizmi? Yo'q! Yo bizning pulimiz harommi? Yo'-o'q, aytasiz! Ayttiraman!

– O'lma, Soli parang!

– E, bo'ldi-da, o'tani ham sovutib yubordinglar! – Nog'ora bazm bo'lsin! Jingalaksoch yigit o'rtaga tushib ke layotgan ikkita norg'ul yigitchaga ko'z qisib qo'ydi-da, mikrofonni qo'liga oldi.

— Yana navbat — nog‘ora bazmga! Marhamat, Usmon aka!

Yigitlar kula-kula Soli parangni sudrab olib chiqib ketishdi. U esa yakkash og‘zidan tupuk sochib baqirar edi.

Surnay yangradi. Gajakdor juvon muqom bilan davraga tushdi. Kelishgan, atlas ko‘ylak chippa yopishgan qomat shirakayf ko‘zlar o‘ngida tag‘in jilva qila boshladi.

Jingalaksoch yigit Qorini yetaklab joyiga o‘tqazdi. “Cho‘taldan oling endi”, deb kului-da, nari ketdi.

Qori muzdek kleyonkaga tirsagini qo‘yib o‘tirar, badani misdek qizib borar edi. To‘satdan umrida qilmagan ishini qildi — stol ustidagi araq shishasini ochdi. Piyoladagi sovib qolgan choyni sepib tashladi-da, to‘kib-sochib araq quydi, yonida o‘tirgan yigitchalarni lol qoldirib, simirib yubordi. Achchiq suyuqlik ichini o‘t kabi sidirib ketdi.

Bir vaqt ko‘zlarini qisgancha osmonga qaradi. Yetti qaroqchi shundoq tepasida milt-milt qiladi. Osmon unga belangandek oppoq...

U hassasini oldi-da, shartta o‘rtaga chiqdi. Davra guvillar edi. Dovdirab qolgan xushmo‘ylov doirachi indamay childirmasini uzatdi.

— Chaqir... boyagini... — deb iljaydi. Qori va ichkari uyda behuzur yotgan Soli parangning chiqishini kutmasdan ashulani boshlab yubordi:

— *Daryaning betinde-e*

Bir kavun yede-em-m...

Xirqiroq tovushi favqulodda shang‘illar, biroq o‘zi eshitmas edi. Davra hamon guvilliardi. Birdan childirmani yerga urdi-da, titroq lablarini mahkam tishlagancha gandiraklab to‘yxonadan chiqib ketdi.

Ostona hatlab ko‘chaga qadam qo‘yarkan, ko‘ksiga muzdek soy shamoli urildi. Zum o‘tmay shamol miyasida guvillay boshladi: “Birov — xudoning bandasi, birov — bandaning bandisi...”

Dala yo‘liga tushib olgach, pastak bir do‘ngga o‘tirib nafas rostladi. G‘ira-shira qorong‘ilikda qishloq gun-gursdek qorayib ko‘zga chalinardi. Osmon bala-a-and edi. Birdan kayfi chog‘ bo‘lib ketdi. Irg‘ay hassasini chertib, asta xirgoyi qildi:

Ey, sarvinoz, gulshani bog‘i malohatingni...

Keyin xilvat bog‘ko‘chalar oralab uyiga jo‘nadi.

1979

QOG‘OZ GULLAR

Bugun mening sig‘inadigan kunim...

Chingiz Aytmatov. “Somon yo‘li”.

Eng osoni – ko‘zni chirt yumish edi.

Bir-biriga chirmashgan binafsharang halqalar: bir, ikki, uch... Sanoq asabini battar toliqtirardi.

“Odam xushxabardan ham o‘lib ketishi hech gap emas ekan-da. Qayerda o‘qigan edim – “Xushxabarning qanoti bor?” Gazetada shekilli. Xushxabarning qanoti bor... Xo‘s, xushxabarning qanotida-chi? Xushxabarning qanotida ham xushxabar bo‘ladimi? Xushxabar o‘zi nima? Yo‘q, mana xushxabarning xabari bor...”

U birdan seskanib tushdi, hadiksirab atrofiga alangladi: “O‘lay agar, telba bo‘lib qolaman...”

Ko‘nglining qorong‘i ko‘chalaridan mo‘ralab turgan allakim kaftlari bilan yuzini to‘sib, sirli kulimsiradi: “Telba bo‘lmaysiz, domla!”

Ko‘nglining qorong‘i ko‘chalari birdan yorishdi – biqinib turgan odamning yuzi aniq-taniq ko‘rindi. Xushxabarni ham shu – Kenja Ne’matov olib kelgan edi...

– Domla-a, – dedi u lablarini qimtib, – suyunchini chiqaraving!

Xushomad – soxta narsa, buni har ikki tomon sezib turganda, o‘rtadagi mulozamat rishtasi po‘latdan bo‘lsa hamki, chirt uziladi.

– Xo‘sh?

– Eshitmadingizmi? E, domla, rostdan ham... Lekin xudo degan odam ekansiz...

U ijirg‘anib so‘radi:

– Nima gap, axir?

– Tabriklayman, domla, chin dildan qutlayman! Ziyofatga hozirlik ko‘raversak bo‘lar deyman, a?

U hamon garangsib turardi, qoshlarini chimirdi:

– Ochiqroq gapirsangiz-chi!

– E, domla, – Ne’matovning ovozi g‘amginlashdi, – gazetani ko‘rmadingizmi?

– Yo‘q.

– Nahotki? – Ne’matov sinovchan tikildi. – Mana buni-ya? – U cho‘ntagidan buklangan gazeta olib stolga tashladi, to‘rtinchi betni ochib imo qildi: – Ana! Qora hoshiya. Hissiz so‘zlar:

“...instituti ma’muriyati amaliy matematika va mexanika kafedrasining mudiri, fizika-matematika fanlari doktori, professor Zarif Usmonovning vafot etganligi...”

U ko‘zlariga ishonmay Ne’matovga qaradi. Ne’matov unga mo‘ltillab qarab turardi.

– Ha, domla, ming afsus, lekin... o‘lim haq. Ammo Zarif Usmonovich ham xo‘b bearmon davr surdi-da!

Birdan miya tomirlari jimirlashib ketdi:

– Ne’matov! Siz... siz nima, mastmisiz? Esingizni yedingizmi yo meni mazax qilyapsizmi?

Ne’matovning kipriklari bir pirpiradi-yu, muloyim qo‘yo‘zlaridagi xokisor ifoda o‘zgarmadi.

– Meni shunchalik pastkash deb o‘yladingizmi?

– Omon G‘aniyevich, men... o‘lay agar, chin dildan...

– Shu gapni ko‘tarib borsam, suyunadi, deb o‘yladingizmi? E, odamning har narsa bo‘lgani yaxshi!

Ne‘matov yerga qaradi. Indamadi. Ammo muztar, mo‘-min-mute qiyofasida: “O‘l-a, bu kuningdan...” degan bir ma‘no ayon sezilib turardi.

U stoldagi calendarga tikilgancha bo‘g‘iq ovoz bilan so‘radi:

– Qachon chiqarishar ekan?

– Bilmadim, – dedi Ne‘matov boshini ko‘tarmay.

– Borib biling, – deb buyurdi u soatiga ko‘z tashlab. – Keyin menga xabar qiling.

...Ikki haftadan so‘ng yor-birodarlari, tanish-bilishlarning tabrikalarini tabassum bilan qabul qilarkan, ko‘ksiga bir hovuch igna sanchilgandek yuragida og‘riq sezardi.

Telefonda navbatdagi qutlovga javob qaytarayotib: “Koshki dardingni bilmasam! Lekin dissertatsiyangga opponent bo‘lamanmi-yo‘qmi, xudo biladi”, deb o‘yladi-da:

– Rahmat, rahmat, g‘oyat minnatdorman. Albatta. Xo‘p, do‘stim, keling munday bir, otamlashamiz, – deya trubkani qo‘ydi.

Stoldagi dasta-dasta telegrammalardan birini olib, hafsalasizgina ko‘z yogurtirdi:

“Chin dildan qutlayman, sihat-salomatlik baxt tilayman, hurmat bilan Akbar”.

“Hm! – deya istehzo bilan kului. – Akbari kim edi? E, anovi aspirant yigitning otasi-ku!”

Kechki payt institut yo‘lagida baland bo‘yli, tepakal odamning qizg‘in tabrikalarini toqat bilan eshitarkan: “Tumshug‘ingga bir tushirsam!” deb ko‘nglidan o‘tkazdi, keyin esa iljaygancha:

– Rahmat. Xo‘p, omon bo‘ling, keling bir, suhbatingizni sog‘inganman, – dedi.

Ishdan qaytayotganida, eshik oldida o‘tirgan zahil yuzli, chuvakkina qorovul chol o‘rnidan turib salom berdi, choy

uzatib: "Martabangiz yana ham ulug' bo'lsin, inim", dedi. Bu cholni har kuni bir joyda – ostonadagi stol yonida ko'rар, har ko'rғанда, negadir: "Oshqozoni kasal bo'lsa kerak", deb o'ylar edi. Piyolani qo'liga olarkan, cholga istehzo aralash shubha bilan tikildi: uning kipriksiz, chag'ir ko'zlarida sami-miyatdan o'zga ifoda yo'q edi – bordan uyaldi.

Ertasi kechqurun shaharning hashamatli restoranlaridan birida dabdabali ziyofat bo'ldi. Shodiyonaning sababchisi atay shu restoranni tanlagan edi. Chunki bundan yigirma sakkiz yil muqaddam shaharga ilk bor kelganida mana shu restoran ostonasida o'zi hali-hanuz hazin kulgi bilan eslay-digan g'aroyib voqeа yuz bergen edi. U – mактабни endigina tugatgan bo'zbola, boshida do'ppi, egnida ityoqa ko'ylak, onasi hujjat-u kiyimlariga qo'shib jiyda, turshak, qurut tugib bergen shoyi qiyiqni bag'riga bosgancha olis tog'lar orasidagi kichkina qishlog'idan ulkan shaharga tushib keldi. Dengiz-dek bepoyon, g'ala-g'ovur manzaralardan ko'zi qamashib, hushi boshidan uchgan yigitcha kun bo'yи shaharni keza-keza tinka-madori quridi, qosh qorayganda hashamatli bir imorat qarshisidan chiqib qoldi. Peshtоqlari baland, kungirador derazalardan yeb-ichib o'tirgan odamlar ko'zga chalinar, xush-chaqchaq qahqaha eshitilar edi. U tamshanib, ichkariga qarab yo'naldi. Oppoq yoqa ustidan kapalaknusxa bo'yinbog' taqqan "eshik og'asi" uni bo'sag'ada to'xtatdi, ammo o'spirin parvo qilmay olg'a intildi. "Eshik og'asi" achchiqlanib uning tuguniga chang soldi. Shoyi qiyiq sandiqda yotaverib hilvirab qolgan ekan, "eshik og'asi" yopishishi bilanoq tilka-pora bo'ldi. Olis tog'lar orasidagi qishloqdan eson-omon kelayotgan jiyda, turshak, qurut katta shaharning katta restoranida, yaltiragan marmar polga sochilib, yer bilan bitta bo'lib ketdi... Qachon bu voqeani eslasa, yuzi xuddi o'shangidek lovillab, issig'i chiqib ketardi. Keyinchalik, institutda o'qib yurganida ko'ngliga bir niyatni qattiq tugib qo'ydi: "O'lmasam bir kun men bu mag'rur shaharni zabit eta-

man! Bu takabbur odamlarni bo‘ysundiraman! Ana o‘shanda hayotimdagи eng baxtli voqeani shu yerda nishonlayman! O‘lmasam!..”

U o‘lmadi – niyatiga yetdi. Ne-ne ulkan tantana-yu bazmi jamshidlar guvohi bo‘lgan bu ko‘hna restoranda yuksak unvonga erishgani munosabati bilan dabdabali ziyofat berdi; uzoq-yaqindan kelgan do‘st-yorlari, hamkasabalarining tabriklarini jilmayib o‘tirgancha eshitdi; sarxush jo‘ralari bilan birma-bir qadah cho‘qishtirdi; o‘zining “buyuk olim”, “ajoyib inson”, “zo‘r tashkilotchi”, “g‘amxo‘r ustoz”, “mehribon ota” ekanidan voqif bo‘ldi. Billur qandillar yog‘dusiga cho‘mgan muhtasham zal bo‘ylab nomi mag‘rur parvoz qildi, naqshinkor shift ostida salobat bilan qayta-qayta aks sado berib yangradi: “Omon G‘aniyevich... Omon G‘aniyevich... Omon...”

Ziyofat tarqab, yarim kechasi uyga qaytdilar. Nihoyat, o‘z xonasida yolg‘iz qoldi. Daf’atan yuragiga g‘ashlik tushdi. Nazarida go‘yo shilimshiq bir narsani bosib olgan-u shu ko‘yi o‘ringa kirib yotgandek... Go‘yo ko‘ksiga qadalgan o‘sha bir hovuch ignani kimdir beto‘xtov sugurib-sanchib olayotgandek... Ziyofat tafsilotlarini eslab, ta’bi battar xira bo‘ldi: o‘zi behad hurmat qiladigan, alohida lutf bilan taklif etilgan keksa bir olim tantanaga kelmadi – kim bilsin, munosib ko‘rmadimi? To‘rdagi stolda ikkita tepakal professor butun ziyofat davomida nega bu qadar sirli iljayib o‘tirishdi? Burchakda, yosh olimlar davrasida ketma-ket yangrab turgan qahqaha, nega uning ko‘zi shu tomonga tushdi deguncha to‘xtab qolaverdi? Nega? Saydaz... Saydazni bir og‘iz...

Deraza raflarida, javon, stoldagi billur guldonlarda ziyofat chog‘i taqdim etilgan guldastalar hali yashnab turar, anvoyi gullar hididan xonada nafas olish hatto birmuncha og‘irlashgan edi. U o‘rnidan turib, sellofanga o‘ralgan guldastalardan birini qo‘liga oldi. Hidladi. Dimog‘i bitib qolgandek, qip-qizil chinnigullarda hech qanday hid tuymadi – go‘yo qog‘oz-

dan yasalgan... Gulbarglardan birini ohista yulib, kaftida ezg‘iladi, barmoqlarida nam sezsa-da, gullarning qog‘ozdan emasligiga o‘zini ishontirolmadi!

Tong yaqin edi. U ortiq chidab bo‘lmasligini anglatdi.

Mashinani o‘t oldirarkan, beixtiyor: “Mana, men balki shu bugun o‘lib qolarman. To‘satdan. Yoki uzoq yo‘lga chiq-yapman, xayolim parishon – avariyaga uchrashim mumkin. Xo‘s, shunda... shunda Kenja Ne’matov ertalab kimni tabrikлarkan? – deb o‘yladi. – Hoynahoy, Tongotardan suyunchi olsa kerak”.

Bu nomni eslashi bilan battar diqqati oshdi – Tongotar Rahimov degan yosh olimni raqib deb bilardi.

Ammo shu zahoti xayoliga boshqa bir fikr keldi: “O‘zing-chi? O‘zing ham undan shu gapni eshitganda lo-aqal bir zum bo‘lsa-da, qoniqish his etmadingmi? “Qachon?” deysanmi? Qachon bo‘lardi, Kenjaga diyonatdan va’z o‘qimasingdan avval!”

Ikki tomonida qalin, adl teraklar saf tortgan yo‘l kimsasiz edi. Ko‘nglidagi g‘ulg‘ula qo‘rquvga aylandi: qayoqqa ket-yapti? Nima uchun? Ikki yildan beri yuz ko‘rishmagan odamning oldiga tentakka o‘xhab, to‘ppa-to‘sindan... Xo‘p, ana, bordi. Keyin-chi? “Iqrorman, vijdonsizlik qildim-u azobda qoldim. Dardimni senga aytgani keldim”, deydimi? Saydaz-ga-ya? Koshki Saydaz dilini xufton qilmasa! “Hm, – deydi lablarida o‘sha istehzoli kulgi o‘ynab, – keptilar-da! O‘qidik. Muborak bo‘lsin!

Otning o‘limi – itning bayrami ekan-da, a?” Shunda unima deydi? Qanday javob qaytaradi? Yagona, sinalgan usulni qo‘llaydi – nochor, zo‘raki ishshayadi, xolos. So‘ng Saydaz birdan tutaqib: “Hoy, menga qara! – deya o‘shqirishga tushadi. – Nima, amal, martaba, deb shunchalik imoningni yutdingmi? Axir, o‘zing indallosoni ayt: Zarif Usmonov qayqda-yu, sen qayoqda?! Shunday odam turganda nomzodingni qo‘ygani uyalmadingmi?” Bunga nima deydi? “Uya-

lishga uyaldim, lekin men nomzodimni qo‘ymasam, u Latin pov o‘z nomzodini qo‘yardi-da!” deyolmaydi-ku! “Indamaysan-a? Indayolmaysan. Mening oldimga nima deb kelding? E, turishingni qara, yelkangni qisib... Seniki qiziq: qilg‘ilikni qilib, keyin azob tortgandek bo‘lasan.

Yo‘-o‘q, taqsir, bunaqasi ketmaydi, yo devorning u yog‘iga o‘ting, yo bu yog‘iga! Yo imonsiz bo‘ling, yo...”

Albatta, shu tariqa dakki-dashnomdan so‘ng u banoras to‘nni yelkasiga tashlab shartta o‘rnidan turadi, kaftini to‘l-dirib nos otadi-da, g‘o‘ldirab: “Ko‘chaning o‘rtasida ko‘kragini kerib yurmagan yigit yigitmi? Bo‘ynida illati bor odamgina bo‘g‘otning tagida yelkasini qisib yuradi. Bo‘g‘otning tagida yurishdan xudoning o‘zi asrasin”, deydi.

Nahotki, azza-bazza shu malomatlarni eshitish uchun ketayotgan bo‘lsa? Ammo endi iziga qaytsa ham bo‘lmaydi. Qaytsa, yana o‘sha xonasiga kiradi, yana o‘sha gullarga ko‘zi tushadi, ularning qog‘ozdan emasligi yana shubhalantiradi, qizg‘in qutlovlar quloqlariga yana qo‘rg‘oshin bo‘lib quyuladi. Tavakkal – boradi. Zora, yuragidagi sanchiq bosilsa!

Halgacha o‘ylab o‘yiga yetolmaydi: Saydazdag‘i bu qaysarlik (u buni aslo mag‘rurlik deb bilmas edi) qayoqdan paydo bo‘lgan ekan? Axir, Saydaz nihoyati akasining qo‘lida, kelinoyisidan dakki-yu dashnom eshitib o‘sgan bir yetimcha edi-ku! Lekin haligacha ikki gapning birida: “Ko‘chaning o‘rtasida ko‘kragini kerib yurmagan yigit yigitmi?” deb kулади.

Qaysarligi boshiga balo bo‘ldi. Bo‘lmasa, shu kallasi bilan Saydaz, eh-he, allaqachon...

Ular yoshlikdan qalin do‘s^t edilar. Bundan ikki yil avval ham shunday edi. Endi esa... U Saydazdan baribir voz kecholmas ekan – keyingi ikki yilda buni ayniqsa yaqqol sezdi. Negadir, Saydaz ham iztirob chekib yurganiga uning ishongisi kelardi.

Ular birinchi sinfdayoq o‘z-o‘zidan do‘st bo‘ldilar. Do‘st tutinganlari yo‘q – do‘st bo‘ldilar. Saydaz – Saydazim yelkasida latta jild, egnida uvada chopon bilan darsga qatnardi. Quyuq qoshlari chimirilgan, qomati sambitdek, oq yuzli, yirik, g‘amgin ko‘zli bu bola yupun libosda ham chaqmoqdek chaqnab, shu qadar mag‘rur yurardiki, yolg‘iz Omon emas, sinfdagi o‘ttiz o‘quvchining hammasi ustidagi kiyimini Saydazning engil-boshiga jon-jon deb almashtirishga tayyor edi. Saydaz uchiga chiqqan to‘polonchi edi. Faqat darslar tugab, hamma uyiga otlanganda sho‘xliklari so‘nib, ma’yus tortib qolar, maktabdan qaytarkan, boyagi burro, abjir Saydazning jonli suratiga aylanar edi. Darsdan keyin Omon uni ko‘pincha yelkasida obkash – suvga ketayotganida, qo‘lida zambilg‘altak – tepaga kul to‘kib kelayotganida uchratardi. “Yur maktabga, o‘ynaymiz”, derdi u. Saydazning ko‘zlari-da bir lahza uchqun chaqnab, shu zahoti so‘nardi: “yo‘q”. Ko‘klam quyoshi qish zahridan uvishgan yelkalarni qizdirib, zada vujudlarni iliq, beozor harorat bilan lohas etgan uzun kunlarda dars tinglash ixtiyoriy uqubatdek tuyulardi. Lolaqizg‘aldoqdan yongan tomlar, shox tashlagan varraklar... Yurak entikardi. Bunday kezlar diqqinamas xonada “Sinfdan tashqari o‘qish” e’lon qilinardi. Birdaniga xushchaqchaq suron boshlanar, hamma yalt etib Omonga – tinimsiz kitob o‘qiydigan, “ertakning koni”ga qarar edi.

– Omontoy hozir “Bo‘zbola”ni aytib beradi, – derdi muallima.

“Bo‘zbola”!

U orqa partada yolg‘iz o‘tiradigan Saydazning ko‘zlari daf‘atan chaqnab ketganini sezardi! Qalbini yoniq bir mung qamrab, tomog‘ini allaqanday xo‘rlik tuyg‘usi kuydira boshlardi. Onasi o‘lgach, otasi yosh xotinga uylangan Bo‘zbolaning ayanchli qismati haqidagi qadimiy ertakni hasrat va g‘ussaga cho‘mib nechanchi bor hikoya qilarkan, u go‘yo o‘zyuragini tirnayotgan achchiq alamlarni so‘zlab berayotgan-

dek bo'lardi. Bo'zbola o'gay ona sitamlariga chiday olmay ota uyidan bosh olib ketadigan lavhani aytayotganida lablari quruqshab, hayajoni ortar, rangi bo'zdek oqarib, hushsiz kabi o'tirgan Saydazni ko'rmaslik uchun ko'zlarini chirt yumib olar edi.

Bu qayg'uli qissa Saydaz haqida ekanini shu ikki murg'ak go'dakdan bo'lak hech kim bilmasdi.

U ertakda bir qo'shiqlar bo'lardi!..

*Bo'zbolajon, Bo'zbola!
Qirlarda bitgan lola!
Sandiqdagi to'nlardan
Ola ketgin, Bo'zbola!
Bo'zbolajon, Bo'zbola!
Qirlarda bitgan lola!
Qo'tondagi qo'ylardan
Ola ketgin, Bo'zbola!*

Bo'zbolaning otasiga ginasi zo'r edi – qayrilib qaramadi...

*Qo'tondagi qo'ylarin
Bo'zbolaga kerakmas.
Sandiqdagi to'nlarin
Bo'zbolaga buyurmas.
Qo'tondagi qo'ylarin –
Ma'rakangga so'yilsin!
Sandiqdagi to'nlarin –
Kafanlikka buyursin!..*

Bo'zbola shunday degancha ko'zida yosh bilan orqasiga qaramay ketaverdi..."

Shunda uning ham ko'zlaridan tirqirab yosh oqar, bepo-yon dasht yo'lida boshini quyi solgan ko'yi tanho ketib bora-yotgan ma'yus Bo'zbolaning ortidan jimgina ergashib ketgisi kelar edi...

“O’sha men edimmi? – deb o’yladi u bordan. – Men edimmi? Men bo‘lsam... unda mana bu kim? Yo xudo!”

Yo‘l tepalikka o‘rlay boshladi. U cho‘ntagini kavlab, sigareta oldi. Ko‘m-ko‘k tutunda yana xayoli chuvalandi.

Saydaz... baribir mag‘rur ekan-da! “Bo‘zbola” haqida biror marta – na yaxshi, na yomon deb og‘iz ochmadi. Faqat shu narsa esida: bir kuni ikkovlon dalaga o‘t o‘rgani borib, yakka tup jiyda tagida dam olib yotganlarida Saydaz daf‘atan: “Anuv... cho‘pchagingni aytib bergin”, deb sekin iltimos qilgan, biroq ertak nihoyasiga yetmay, xomush tortib, o‘rnidan turib ketgan edi...

O‘shandan buyon ne-ne tog‘lar kunpayakun bo‘ldi, daryolar teskari oqdi, ammo Saydaz mag‘rurligicha qolaverdi. Yodida, bir kuni sinf rahbari Xolmat aka darsga etik, paxtalik ko‘tarib kirdi, yaqinda otasi qazo qilgan Abduvali degan bola bilan Saydazni o‘rnidan turg‘azdi: “Mana bu maktabning sizlarga yordami, olib borib kiyinglar. Faqat buni yaxshi o‘qish bilan oqlash kerak. Tag‘in, etikni xudo berdi, deb rosa yaxmalak uchmalaring, avaylab kiylaring. Ma, Abduvali...” Abduvali sekin borib kiyimlarni oldi. “Ma, Saydaz...” Saydaz joyidan jilmadi, tutash qora qoshlari ostidan o‘qituvchiga yovqarash qilib tikildi: “Kerakmas”, “Iya, voy, tentag-ey! “Kerakmas”ing nimasi?! Ol, olaver, buni maktab senlarga maxsus ajratgan. Qishda joning kirib kiyib yurasan, sovuqda diydiramasdan”. “Kerakmas! – deya battar o‘shshaydi Saydaz. – Kerak bo‘lsa, o‘g‘lingizga olib borib bering”. Keyin eshikni taraqlatgancha yopib chiqib ketdi. Sinf rahbari xona o‘rtasida qaqqayib qolaverdi. “Obbo!.. – dedi birozdan so‘ng qo‘llarini qovushtirib. – Obbo...”

Saydaz “maktab maxsus ajratgan” etikni olmadı, qo‘nji to‘rt enli qayirib qo‘yilgan eski etigi bilan qishni o‘tkazdi. Etikning qo‘nji bilan tor trinka shiminining pochasi boldirlarini sirib turar, uni allaqanday shijoatli, o‘ktam ko‘rsatar edi. Shunda Omonga oyog‘idagi qo‘njli botin-

kasi g‘oyat beso‘naqay ko‘rinar, shartta yechib uloqtir-gisi kelar edi. Keyin Sandazga taassub qilib u ham etik kiyib yura boshladi. Etigi yap-yangi, qo‘nji salkam bir qarich qayirib qo‘yilgan bo‘lsa-da, Saydazning oldida u hamon o‘zini allanechuk ojiz, noshud-u notavon sezardi. Taqlid-taassub etikning qo‘njidan nariga o‘tmadi, chunki do‘sti qaysarlik bobida shunday hunarlar ko‘rsatdiki, oqibatda to‘qqizinchi sinfda maktabdan quinlayozdi. Bu paytda u nos chekishni odat qilgan, dars vaqtida ham o‘g‘rincha otib o‘tirar edi. Uning hayratomuz qobiliyati, ayniqsa, matematikadagi favqulodda iste’dodi o‘zidan boshqa hammani tong qoldirardi. Omon ham matematikadan a’lo o‘zlashtirardi. Ammo bu a’lo bahoga qanday mashaqqatlar evaziga erishayotgani bir xudo-yu yolg‘iz o‘ziga ayon edi. U azbaroyi Saydazdan orqada qolmaslik, o‘zib ketish uchun tunni tongga ulab kitob titar, matematika muallimining uyiga qatnayverib bezori jon qilib yuborgan edi. Yodida, matematika muallimi yaqinda uylangan yoshgina yigit bo‘lib, qishloqning nariji chetidagi qutichadek bir hovlida yashardi. Oqshomlari u eshik qoqib borganida yelkasiga to‘n tashlagan muallim bir oz hayallab chiqib kelardi-da: “E, senmiding?” deya ichkariga boshlardi. To‘rdagi xonada o‘tirgan yoshgina kelinchak uni ko‘rgach, noxushgina chimirilib: “Keling”, derdi. Alla-mahalgacha daftar-kitob yoyib masala talashib o‘tirisharkan, u o‘qituvchining o‘g‘rincha esnab olganini, devordagi soatga dam-badam qarab qo‘yayotganini, ro‘paradagi xonadan kelinchakning norozi qiyofada eriga yashirincha imo qilayotganini – hech narsani sezmasdi. Yarim kechasi turtina-surtina uyiga qaytayotib: “Muallimning xotini... qo‘rsroqmi-ey?” deb o‘ylardi-yu, shu zahoti fikrini chalg‘itishga urinardi. Chunki u matematikani, binobarin, matematika muallimini, shu vajdan muallimning xotinini ham yaxshi ko‘rishga mahkum edi. Ammo bir narsa – matematika muallimi ham xotinini yaxshi ko‘rishi mumkinligi negadir xayoliga kelmasdi.

Nihoyat, muallim chidolmadi. Bir kechasi ostonadan kuza-tayotib, silliqqina uqtirdi: “Uka, endi darsdan keyin, kunduzi kelgin, xo‘pmi?” U ovsarlarcha angraydi: “Nega?” Muallim g‘ijindi: “Nega bo‘lardi!” “Xo‘p, xo‘p”, dedi u o‘qituvchisi-ning avzoyini ko‘rib.

Sodda ekan-da, bo‘lmasa... Hozir-chi? Hozir albatta sodda emas – murakkab. Lekin qachon murakkab bo‘lib qolishga ulgurdi ekan? Murakkab tenglamalarni yechishga kiriшganidan so‘ngmi? O‘sanda tun-kechalar tentirab unga nima zarur edi? Hammasi shuhratparastlikdan! Ha, azbaroyi Saydazga yetib olish, bиринчи bo‘lish uchun! Ammo ich-ichi-dan baribir Saydazga ming, million marta havasi, hatto hasadi kelardi. U maktabga turli qo‘llanma-yu darsliklar bilan liq to‘la zildek portfel ko‘tarib borardi, Saydaz esa chapanilar-cha oldi ochiq nimdosh kostuming ko‘krak cho‘ntagida nos o‘rash uchun besh-olti varaq qog‘oz olib yurardi – bor-yo‘q “o‘quv quroli” ana shundan iborat edi. Saydaz kechqurunlari guzardagi choyxonada qarta o‘ynab, ertasi darsda ko‘z ochib yumguncha hal etadigan masalalarni yechish uchun u shirin uyqudan voz kechib uzzu-kun kitob titishi, matematika muallimining xotini – yosh kelinchakning ko‘ziga balo-qazodek ko‘rinishi kerak edi.

Maktabni bitiradigan yili direktor ularni to‘satdan kabinetiga chaqirib qoldi: “O‘qishni bo‘shashtirmanglar – ikkovingizni medalga mo‘ljallayapmiz”. Ammo Saydazga medal nasib etmadni – matematika muallimi uning dars paytida nos chekkanini kechirolmadi.

“Xuddi bugungidek, – deb o‘yladi u yaltirab yotgan asfalt yo‘lga xomush tikilib borarkan. – Lekin o‘sanda ham churq etmay ketgansan-ku! Keyin esa – umr bo‘yi... Loaql biror marta yurak yutib: “Hoy, shoshmanglar, bu shon-sharaflarga men emas, falonchi munosib”, deya olmading! Mana, loaql kechagi safar aytish mumkin edi-ku! “O‘rtoqlar, bu unvon aslida marhum ustozimiz, haqiqiy olim Zarif Usmonovniki

edi”, deb bir og‘iz aytolmading-ku! Axir, shu odamning kitoblarini o‘qib savod chiqargan eding! Nega aytmading? Ayt-sang, birov urib o‘ldirarmidi? Sen esa... surbetlarcha iljayib, almisoqdan qolgan siyqa gaplarni takrorlading: “Bu yuksak unvонни men barcha hamkasb do‘stingimga, o‘zim ishlayotgan ilmiy dargohga berilgan oliy baho deb qabul qilaman!” Ahmoqlikning cheki bormi? “Barcha hamkasblarimga berilgan” emish!.. Qani, mard bo‘lsang, biror hamkasbing, masalan, Tongotar uchun shu unvondan voz kechib ko‘r-chi? Voz kechib bo‘psan! Sen... sen Saydaz emassan!”

U ich-ichidan shu haqiqatni ilk bor e’tirof etdi: Saydazga yetib olish uchun butun umri yetmadi.

Vaholanki, o‘qishga birga keldilar, bir fakultetga joylashdilar. Lekin institutda ham ahvol eski zaylda davom etdi: uning umri kutubxonada o‘tar, Saydaz esa qish kunlari yilt etgan quyoshdek bu yerda ahyon-ahyon paydo bo‘lar, u o‘qir – Saydaz mutolaa qilar edi.

Ikkinci kursni tugatganlarida u endi harchand tirishmasin, Saydazga yetolmasligini, do‘sining ortidan bu taxlit quvishda ma’no yo‘qligini anglatdi. Endi u Saydazga munosib shogird bo‘lishi mumkin edi, botinan shunga ham rozi edi – Saydazni porloq kelajak, ulkan ilmiy kashfiyotlar kutayotgани ko‘pchilikka ayon bo‘lib qolgan edi...

Saydaz uchinchi kursning yarmida institutni tashlab ketdi.

Rektor bilan chiqisholmagan mish. Omon dovdirab qoldi: buning esi joyidami? Rektor bilan nega chiqisholmaydi? Xo‘p, dekan bilan, kurs rahbari bilan, biror dotsent, boringki, professor bilan chiqisholmaslik mumkindir, ammo studentlarning ko‘ziga yilda bir ko‘rinib qoladigan rektor bilan ota-sining molini talashadimi?

– Rektorga maslahat bergani kiruvdim, – dedi Saydaz pinagini buzmay.

– Qanaqa maslahat?

- Matanaliz domlasi Mirhosilova savodsiz-a?
- Ha, endi...
- Yo‘q, “endi” emas, rostini ayt, shu odam oliy mактабда dars berishga loyiqmi?
- Tarixdan kiradigan Rajabov xotinboz-a, bilasanmi?
- Yo‘g‘-e!
- Laborant qiz bilan... Ke, labingni yalama, buni hamma biladi.
- Hech kim indamaydi-ku?
- Men senga “hech kim” emasman! Rektorga! “Shularni haydang”, deb maslahat bergani kirdim.
- Xo‘sh?
- Kirmsam, qovog‘ini solib o‘tirgan ekan. “Nima deysiz?” dedi. “Shunday-shunday, ishonmasangiz tekshirib ko‘ring”, dedim. Birdan menga o‘shqira ketdi: “Kimsan o‘zing? Qayerda o‘qiysan? Falon-fismadon...” Oxiri aytgan gapi shu bo‘ldiki: “Ikkinchи bunaqa fisqi fasod bilan boshimni qotirma! O‘qigani kelgan bo‘lsang – o‘qishingni bil!” Keyin men... bilasan-ku, qishloqchasiga olib...
- So‘kdingmi? – Omonning ko‘zлari ola-kula bo‘lib ketdi.
- Rahmat aytishim kerakmidi?
- E, xumkalla! Endi nima bo‘ladi?
- Nima bo‘lardi? Armiya, keyin... keyin yana bir tirik-chilik.
- Ahmoq bo‘lma! – Omonning jahli chiqdi. – Qani, tur o‘rningdan. Boramiz. Egilgan boshni qilich kesmaydi.
- Ming afsuski, kesmaydi-da, – dedi Saydaz. – Ovora bo‘lma – ikki dunyoda bormayman.
- Kelajagingni o‘yla, hoy! Bir kun pushaymon qilasan.
- Mayli, oshna, – dedi Saydaz. – Nima bo‘lsa – peshonamdan. Ke, yuramanmi shularga bo‘yin egib? Ko‘chaning o‘rtasida ko‘kragingni kerib yurmaganingdan keyin...

Oradan ikki oy o‘tgach, armiyaga jo‘nab ketdi. Omon unga uch yil xat yozib, uch yil achinib yurdi. So‘ng o‘z tash-

vishlari, ilmiy ishi, yangi do'stlari bilan alahsib, unutgandek bo'ldi.

Saydaz xizmatdan qaytgach, hech kimning gapiga qulq solmay, Mirzacho'lga – qovun ekkani chiqib ketdi.

Omon o'sha yili aspiranturaga kirdi.

Kuzda Saydaz ekin-tikinni saranjomlab, qishloqqa qaytib keldi.

Omon Moskvaga, malaka oshirishga jo'nadi.

Ular kelasi yilning kuzagida ko'rishdilar.

Omon Saydazni izlab cho'ldagi sovxozlardan biriga chiqib bordi. Biydek dala. Qum, shamol, mezon. Qamish chayla. Bir tilim oy.

Ular xazon bo'la boshlagan qovun poliz tepasida to'r-lab ketgan bodring bilan araq ichdilar. Omon ilmiy ishi bitmayotganidan hasrat qildi, yoshi o'ttizga borayotganini, u tengilar ikkita bolaning otasi bo'lganini aytib bosh changalladi, kostumining ko'krak cho'ntagidan bir surat olib: "Agar ikki oydan keyin uylanmasam, boshqaga tegib ketadi", deya bo'g'ildi.

Ertalab uyg'ongach, kechagi gaplari esiga tushib, yig'la-moqdan beri bo'ldi, uqlab yotgan Saydazga bildirmay shaharga jo'nadi.

Kechqurun ishdan qaytib kelsa, uy bekasi – uyg'ur kam-pirning oldida Saydaz gap sotib o'tiribdi. Xona o'rtasida qu-choqqa sig'maydigan qovunlar...

"Ha, qochoq! – dedi u kulib. – Xayr-ma'zurni nasya qilib gochibsan-a! Mana, atay bosh urib keldik". So'ng qog'ozga o'rog'liq nimanidir uzatib: "Ma, to'yni boshlayver, – dedi. – Ikki mashina qovunim bor, sovxozga topshirib, indin qaytaman. Bugun chorshanbami? Shanba kuni to'y. Omin ollohu akbar! Qishloqdagilarni o'zim aytib kelaman". Omon hang-mang bo'lib, hoy-hoylagancha qolaverdi. Saydaz tashqarida kutib turgan taksida jo'nab ketdi. Garangsib uyg'a kirgach,

qo‘lidagi qog‘ozni ohib qaradi: uch ming so‘m. Pulga tikilib o‘tiraverdi, ko‘zlarida yosh g‘iltilladi...

“Saydaz senga ota-onang qilmagan yaxshiliklarni qilgan edi! – deb o‘yladi u hozir ko‘ngli to‘lib. – Sen esa...”

Ko‘nglining qorong‘i ko‘chalaridan ovoz keldi: “Sen ham qarab turganing yo‘q: Saydaz uylanganda hammasini qaytarding!”

“Uh, yana hisob-kitob! Axir, bu qarz emas – yaxshilik edi! Sen faqat qarzingni uzgansan!”

Saydaz olti yildan keyin qishloqqa butunlay qaytib, kolxoza ishlay boshladi.

Omon dissertatsiyasini yoqladi, bo‘lim mudirligiga tayinlanib, “Omon G‘aniyevich”ga aylandi.

Har safar ko‘rishganlarida u Saydazni bir amallab o‘qishni davom ettirishga da’vat qilardi. Saydaz esa avvallari kulib, keyinchalik ma’yus javob qaytarardi:

“Yo‘q, endi o‘qib shahar olib berarmidik?”

Shu tariqa... bir kun bunday orqalariga o‘girilib qarasarlar: “O‘tdi umrim, vo darig‘!”

“Buncha tez! Yov quvgandek! – deya ilk daf‘a chinakam hayrat bilan o‘yladi u. – Axir, bularning hammasi – dalaga o‘t o‘rgani borganlarim-u matematika muallimining uyiga qatnaganlarim, restoranda qurut-jiydalarim sochilib ketgani, chaylada kayfim oshib qolganlari-yu doktorlikni yoqlashdagi tashvishlar, Saydazning kasali... kechagina emasmidi? Umr o‘tdimi, a? Nahot, batamom? Bu yoqda necha yil qoldi? Beshmi, o‘nmi? Kim biladi? Balki bugungi kun eng so‘nggisidir?”

Yuragini shunday bir mung siqib kela boshladiki, mashinani tashlab, shartta qaygadir qochib ketgisi keldi...

Saydaz timsolida fan ulug‘ bir olimdan judo bo‘lganini u bilardi. Bir kun unga fikrini aytdi ham. “Hechqisi yo‘q, – dedi Saydaz parvoysi falak va shu zahoti yana “nayzasi”ni sanchdi: – Aksincha, juda yaxshi, sen ham, men ham professor bo‘lsak, oramizda farq qolarmidi?”

Bunday o‘ylab qarasa, Saydazdan umr bo‘yi faqat yaxshilik ko‘ribdi. Lekin biror marta do‘sining mushkulini oson qilolmadi – u muruvvat ko‘rsatishga izn bermadi. Besh-olti yil avval Saydaz og‘ir dardga – suyak siliga chalinib yotib qoldi. U do‘sini shaharga olib ketajagini, eng zo‘r doktorlarga ko‘rsatib, eng zo‘r kasalxonaga yotqizajagini aytdi, mashinasini eshikka ko‘ndalang qildi. “Yo‘g‘-e, – deb kului Saydaz, – nima, men qora tog‘ni qayirib qo‘yibmanmiki... Bizga Ummat feldsherning dorisi ham bo‘laveradi”. Shushu, unga dard ustiga dard yopishaverdi. Keyingi yillarda ancha cho‘kib qoldi – sakkiz bola, ro‘zg‘or tashvishi, o‘zi kulib aytganidek, “it bilan ham chiqishmaydigan fe‘li” Saydazni bemahal qaritib qo‘ygan edi.

Ikki yil avval qishloqdagi bir to‘yda yonma-yon o‘trib qoldilar. Omon uning sovxoza yana allaqanday janjal qo‘zg‘ab yurganini eshitgan edi, kayf aralash nasihat qildi:

– Menga qara, doim nima baloni talashasan? A? E, oshna, senga aysam, hayot degani ham bamisolni bir dengizdek gap: kim qancha qo‘shdi-yu kim qancha oldi – baribir bilib bo‘lmaydi. Shunaqa ekan, nima kerak boshingni qotirib? Birovni aka, birovni uka qilib ishingni bitirsang-chi!

Saydazning ko‘zlarini to‘satdan chaqnab ketdi:

– Shu gaplarni o‘z kallangdan, mana shu professor kallangdan chiqarib aytyapsanmi? Ke, qo‘y, ensamni qotirma-da, oshingni ye! Lekin bilib qo‘y: mening onam bitta erga tekkan, otam rahmatli ham bitta xotin olgan ekan. Ota-onadan shu ikkita shum yetim – akam bilan men qolganmiz!

– Bunaqada ikki dunyo kosang oqarmaydi.

– Kosam oqarsin deganning yuzi qora bo‘ladi!

U indamadi – osh shirin edi, “zahar” bo‘lishidan cho‘chidi.

To‘y tarqagach, Saydazning uyiga borib yotdilar. Ertalab xuddi qadim bir paytlaridagi singari mayiz, jiyda, turshak, shirchoy bilan nonushta qildilar. U xushta’m nonjiydan og‘ziga solarkan, Saydazga qarab beixtiyor kulimsiradi:

– Faqat qurut yetishmayapti....

Ular baravariga kulib yuborishdi.

Saydazning xomsemiz, kasalmand xotini shosha-pisha o'rnidan qo'zg'aldi:

– Voy, qurut ham bor, hozir olib chiqaman...

– Yo'q, yo'q, boshqa gal... – U ko'zlarini siypalab, yana kuldil.

Keyin o'y lab ketdi. Jiyda yemaganiga, aniqrog'i, uni das-turxonida ko'rmaganiga necha zamonlar bo'lganini, maxsus jadval asosida ovqat tayyorlaydigan, "Besh yuz foydali maslahat" va "Pazandalik kitobi" tavsiyalarini oshxona uchun buzilmas qonun deb biladigan yuksak didli san'atshunos xotining taomnomasida Olis tog'lar orasidagi qishloq bog'larida pishib yetiladigan nonjiydalar hech qachon o'rin olmaganini taassuf bilan o'yladi. Choydan so'ng ikki-uch diltortar ulfat bilan toqqa chiqib kelishga qaror qildilar. Ko'klam edi. Yer-u ko'kda ko'klam edi.

Saydaz suyak-suyaklari zirqiragancha hansirab hadam tashlardi. Omon esa do'stlar davrasida qulfi dili ochilib, tinimsiz so'zlar, ishidan, hayotidan, do'st-u dushmanlaridan, eski raqibi Latipovning kirdikorlaridan, o'zi mansub muhit-dagi munosabatlarning "o'ta nozik jihat'lari" dan gapirib borar edi:

– ...Ular meni ko'rolmaydi. Men shuncha kurashdim, lekin endi toliqdim, ular fanga mutlaqo aloqasi yo'q, soxta olimlar. Tanish-bilish, yuksak martaba quli, ular fan rivojiga...

– Hey, menga qara! – dedi to'satdan Saydaz uning gapini cho'rt kesib. – Qo'y shu diydiyongni! Sen ham odam bo'lib, hayotingda besh daqiqa diydiyosiz yashay olasanmi? Hoy, inson, bundoq ko'zingni ochib atrofingga qarasang-chi! Atrofda esa – o'tkinchi umrning o'tkinchi bahori... o'tib borardi!

U birdan xijolat tortib jim bo'lib qoldi. Ulfatlar tog' etagi-dagi kaftdek yalanglikda qiyshayib o'sgan tanho do'lana soya-

sida yonboshlashib, kabob pishguncha bir piyoladan konyak simirdilar. Xiyol fursat o'tgach, u yana gap boshladi. Hamma diqqat bilan bosh irg'ab o'tirar, yolg'iz Saydazgina ravoch bargini tishlagancha ko'm-ko'k osmonga tikilib yotar edi.

— ...Ha, nimasini aytasiz, biz o'qishga kirgan paytlar ham holva ekan. Hozir, eh-he! Mana, o'zimdan qiyos: bilasizlar, men prinsip masalasida otamni ham ayamayman. Ochig'i-da. Ammo ba'zan juda mushkul vaziyatlarda bizga ham chekinishga to'g'ri keladi. Lekin bu masalada mening prinsipim qat'iy, agar bola haqiqatan qobiliyatli bo'lsa, qo'limdan kelgan yordamni ayamayman. Har tomonlama qo'llab-quvvatlayman. Chunki bizning sohada chinakam iste'dodlar har kuni tug'ilavermaydi. Matematika – shaftoliqoqi emas, bilsizlar...

— E, albatta, — dedi davradagilardan biri ehtirom bilan choy uzatib. — Agar xudo taolo o'zi nazar qilmasa-chi... Mana, siz qishlog'imizning obro'yini shunchalik ko'tarib yuribsiz, biz shunga xursandmiz-da. Sizga o'xshagan odamlar o'zimizdan qancha ko'paysa, shuncha yaxshi-da. Har holda, falonchi falon yerdan chiqqan, desa, odamning ko'ngli bir gaz o'sib ketar ekan. Qolaversa...

— Bo'lmasa-chi! — dedi u bosh irg'ab. — Biz ham shuning tarafdomiz-da.

— Omon bo'lsin, hozirgi bolalar ham chakki emas, — dedi Qobil cho'tir degan muallim. — Qishlog'imizdan sizga o'xshagan yana bir zo'r matematik chiqadi-yov. Xabaringiz boradir, Saydazning o'g'li Nuriddin bultur Novosibirskdagı olimpiadada champion bo'lib keldi.

— Albatta, xabarim bor, — deya qaddini rostlab o'tirdi Omon. — Bilaman, bilaman. Men boshdan aytganman, bolanning qobiliyati zo'r, deb. To'g'rimi, Saydaz?

Saydaz yonboshiga ag'darilib, unga loqaydgina qaradi. Omon kosagul uzatgan piyolani qo'liga olib, gapida davom etdi:

– Mana shu Nuriddin, o‘ta iste’dodli yigit, lekin nohaq-lik qurboni bo‘lib ketishiga sal qoldi: o‘qishga kirayotganida oxirgi imtihondan past baho qo‘yishibdi. Kechqurun uyga borib qoldi. Yo‘q, darrov surishtirib aniqladik. Keyin men te-gishli do‘stlarga sekin aytib qo‘ydim. Chunki hozir qiyin-da! Ming zo‘r bo‘lgani bilan “straxovka” qilib turmasangiz... O‘sha olimpiada masalasida... Bu ishning tashkiliy jihatiga mening ham jindak aloqam bor edi. Ular bir muhtaram professorimizning qizini yuborishmoqchi ekan, men ham bo‘sh kelmadim: “Nuriddin boradi!” deb turib oldim...

Davradagilarga bu gap g‘oyat ma’qul tushdi:

– E, albatta, o‘zimizdan bo‘lgani yaxshi-da!

– Hamyurtlar shunday bir-biriga qayishmasa... Musofir shahar...

– Yo‘q, gap hamyurtlikda emas – adolat ozor topmasligi kerak-da! – deya u masalaga oydinlik kiritishga shoshildi.

Saydaz birdan yarq etib ko‘zlarini ochdi, rangi bir xil bo‘lib:

– Nima? Nima deding? Hali mening o‘g‘lim sening oldingga bosh egib borganmidi? – deb so‘radi allaqanday keskin, qahrli tovush bilan. – Rostingni ayt! Mening o‘g‘lim... shunday past ketib, yaldoqilik qilib yuribdimi?

U beparvo kulimsiradi:

– Xo‘sh, nima bo‘pti? Bormagan taqdirda ham, sening o‘g‘lingga yordam berish mening burchim edi.

– Gapni aylantirma! Javob ber: o‘g‘lim eshigingga yal-nib bordimi? Agar shu gap rost bo‘lsa... men bo‘ynini uzib tashlayman itvachchaning!

Saydazning vajohatini ko‘rib barchaning kayfi uchdi.

– Obbo, muncha pishqirasan? – dedi u. – Senga qolsa, hamma o‘zingga o‘xshab xodadek g‘o‘dayib o‘saversa! Xo‘p, yordam bergen bo‘lsam, nima bo‘pti? Faraz qilki, Nuriddin sening o‘g‘ling emas-u, olis bir rayondan kelgan qobiliyatli, lekin nohaqlikka yo‘liqqan abituriyent. Men shu abituriyentga vijdonan yordam berdim, xolos. Do‘stimning

o‘g‘li bo‘lgani uchun emas, azbaroyi iste’dodiga achinganimdan, talanti uvol bo‘masin, deganimdan. Axir, sen meni bilasan-ku!

– Bilaman! Juda yaxshi bilaman! – deb o‘shqirdi Saydaz. – Lekin sen bu gaplaringni ekip qo‘y, eshitdingmi? Ros-tini ayt: o‘g‘lim sendan yordam so‘radimi? Yoki meni alda-yapsanmi? Yo bu bir be’mani hazilmi? Ayt, men hammasini bilishim kerak! Shu gap rost bo‘lsa, men uning galstuk taqqan bo‘yinchasidan sudrab kelib, yonimda ketmonchi qilaman! Mening o‘g‘lim bunday qilishi mumkin emas!

– Namuncha “Mening o‘g‘lim”, “Mening o‘g‘lim”, deb jirillayverasan?! – Omon ham tutaqib ketdi. – Nima, sendan boshqada o‘g‘il yo‘qmi? E, yaxshilik yoqmagan! Xo‘p, ana, ko‘ngling tinchiy qolsin, o‘g‘ling borgani ham, meni ko‘rgani ham yo‘q – men har ehtimolga qarshi tanishlarimga bir og‘iz aytib qo‘ygan edim. Agar gunohim shu bo‘lsa... xo‘p, mayli, bizdan o‘tibdi, kechirsinlar! E, tavba!

Oraga ulfatlar tushdi, “shaytonga hay berib”, “bir gapdan qolishni” ikkisidan ham tavallo qildilar, “Saydazning fe’li ma’lum”ligini aytib, uzr-ma’zur so‘ragan bo‘ldilar.

O‘sha oqshom Omon hech kim bilan xayrlashmasdan shaharga jo‘nagan, yo‘l bo‘yi Saydazni: “Ko‘rnamat”, “It-fe’l!” deya so‘kib ketgan edi...

Shundan buyon na u bo‘yni yor berib Saydazning ostonasini bosdi, na Saydaz uning eshigini qoqib keldi.

“O‘shanda ham ablahlik qilgan eding! – deb o‘yladi u nadomat bilan. – “Xodaga o‘xhab yashayver!” degan eding-a? Xo‘sh, o‘zing-chi? O‘zing... mansab-u amal ustuniga devpechakdek chirmashib, oxiri erishgan martabang shu – “Fanlar akademiyasining muxbir a’zosi!” Lekin bu Saydazning joyimi, Zarif Usmonovning joyimi? Bo‘g‘otning tagidan tinchgina, sekingina o‘rmalab boraversang – albatta, hali haqiqiy a’zo ham, undan kattasi ham bo‘lasan, eng yuksak cho‘qqiga erishasan! U cho‘qqida seni hech kim hech qachon bezovta qilmaydi – “Bo‘zbola” ham,

Saydaz ham! U cho‘qqida seni sellofan qog‘ozga o‘ralgan gullar-u sellofan qog‘ozga o‘ralgan tuyg‘ulargina kutadi!” Armon va hasratdan lablari beixtiyor pichirlayverdi: “Saydaz, Saydaz... Bilaman, meni yomon ko‘rasan. Balki jirkanaarsan? Nachora, haqqing bor. Umr bo‘yi senga havas qildim. Ehtimol, men noto‘g‘ri yashagandirman. Ammo sen-chi? Sening yo‘rig‘ing boshqa. Lekin Latipov, shu mansabparast, surbet Latipovlar davr-u davron surganda, men senga o‘xshab chetda turolmadim. Aybimmidi bu, xatommidi?”

U radiopriyomnik qulog‘ini buradi. Dunyoning g‘amg‘ussadan, tashvish-u iztiroblardan xoli allaqaysi burchagi-da shodumon ohanglar yangrardi. Mashina qishloqqa yaqinlashdi. Ana, pichan bosilgan tomlar, saf tortgan mirzateraklar... Mana shu muyulishdan keyin Saydazning uyi. Ana, shifer yopilgan pastak tom. Ana, uzun peshayvon... Ehtimol, Saydaz ichkari uylarning birida yonboshlab yotgandir. Quyuq, tutash qoshlari ostidagi o‘tkir ko‘zlarini yumib, butkul oqargan sochlarini siypalagancha xayolga cho‘mib o‘tirgandir... Balki yana dardi qo‘zib, shiftga termilib yotgandir...

Birdan yuragi orziqib ketdi. Hozir Saydazning eshigini qoqib borsa... go‘yo Saydaz xijolatomuz jilmayib peshvoz chiqadigandek, gapi gapiga qovushmay uzoq jimib qoladigandek, keyin yerga tikilgan ko‘yi iymana-iymana undan nimanidir iltimos qiladigandek tuyuldi!

“Endi nima bo‘ladi?” deb o‘yladi u iztirob bilan.

Endi nima bo‘ladi?

1980

“YO, JAMSHID!”

“Rabbim!” de, Mariya!
Valentin Rasputin

Birinchi bo‘lib Islomboy keldi.

U chirog‘i charaqlab turgan oynaband, sirkor ayvonda ust-boshidagi qorni qoqish bahonasida to‘xtab, o‘rtadagi uyga derazadan razm soldi: onasi g‘isht pechka oldida tax-monga tikilib o‘tiribdi. O‘rinboy ustarada yaltiratib qirilgan boshini siypagancha yonboshlab yotibdi. Burchakdagi qato-rasiga solingan o‘rinda to‘rt bolaning boshi ko‘rinadi.

“Xayriyat!” Islomboy negadir yengil tortdi.

– Voy-bo‘y, yomon isib ketibdi-ku, – dedi u ichkari kigan zahoti. O‘rinboy shoshib o‘rnidan turdi, o‘ng qo‘lini ko‘rishishga uzatarkan, chap qo‘li bilan xontaxga ustidagi do‘ppisini olib boshiga qo‘ndirdi:

– Yo‘g‘-e, uy sovuq-ku.

Shilpiq ko‘zлari olazarak javdiragan kampir poygakka tiz cho‘kib, pichirlab fotiha o‘qigan bo‘ldi.

– Xush kepsan, – dedi O‘rinboy.

U Islomboydan besh yosh kichik, ammo akasini yoshlik-dan sensirab chaqirar edi,

– Qalay, tinchmisan? – deb qo‘ydi Islomboy ham mulo-zamat taqazosiga ko‘ra.

– Shukr.

– Eson-omonmisan? – deb so‘radi kampir. – O‘takang ham yorilib ketgandir, bermahalda...

– Tinchlikmi? Endi yotuvdim, Samar borib qoldi.

Onasi burishiq barmoqlari bilan jigarrang ko‘ylagining etagini tekislаб o‘tirarkan, indamadi. Daf’atan og‘ir jiimlik cho‘kdi. G‘isht pechka ustidagi ko‘k chovgum asta shig‘illay boshladi. Dam o‘tmay bu hasratli xonish Islomboyning g‘ashiga tegdi.

Eshik ochilib, boshini iyagi aralash sholro‘mol bilan tang‘igan Anzirat – O‘rinboyning xotini ko‘rindi.

– Keling, aka, – dedi Anzirat Islomboyga qarab, bo‘g‘iq tovush bilan. Islomboy joyidan xiyol qo‘zg‘aldi:

– E, kelin, tinch-omonmisan?

Kelini sezilar-sezilmas bosh irg‘adi. Islomboy uning salqi qovoqlari shishib, ko‘zлari qizarganini payqadi.

“E, battol! Xotini bilan yana it-mushuk bo‘pti shekilli! Bu og‘iroyoq narsa bo‘lsa... Hah, eshak!”

– Qalay, yaxshi o‘tiribsanmi? Bola-chaqa? – dedi u kelinidan hol so‘rab. Anzirat javob qilmay, qora baxmal nim-chasining barini torta-torta qaynanasining yoniga cho‘kdi, burnini tortib yerga tikildi va uvvos solib yig‘lab yubordi. Islomboy shoshib qoldi:

– Iya, hay?

Kelinidan javob bo‘lmagach, avval rang-quti o‘chib, ko‘zida yosh g‘iltillagan onasiga, keyin esa peshanasi tirisha boshlagan ukasiga qaradi:

– Ha?

Endi kampir ham piq-piq yig‘lashga tushdi. Islomboy chidayolmay baqirib berdi:

– E, tildan qoldinglarmi, nima balo?!

O‘rinboy shipga tikilib g‘alati iljaydi, burnining uchini qayta-qayta chimdib, yo‘talga ham, kulgiga ham o‘xshamagan bir ovoz chiqardi, yig‘i bosilavermagach, chaqchayib o‘shqirdi:

– Hovliqma, hovliqma, menga aza ochishga hovliqmaling hali!

Qaynana-kelin bu gapdan keyin battar o‘krab yubordi.

– Nima bo‘ldi, axir?!

Anzirat ko‘pchigan yuzlarini kaftining orqasi bilan artdi, yig‘i aralash piqillab:

– Ukangiz... ukangiz... – dedi-da, yana boshini burkab yig‘lashga tushdi.

– Astag‘firullo! Meni shu yig‘ixonlikka chaqirdinglarmi, oy!

Kampir darhol obidiydani bas qildi, o‘g‘liga vahima bilan tikilib, xuddi shunday vahima bilan shivirladi:

– Uyimiz kuydi, bolam! O‘rinboying yutqazib qo‘yibdi!

Islomboy bu gapdan ham ko‘ra onasining vahimali tovushidan qo‘rqib ketdi, ancha vaqt miyasiga jo‘yali bir fikr kelmay, chovgumning shig‘illashiga qulq solib o‘tirdi, nihoyat, ukasiga qaramay:

– Qancha? – deb so‘radi.

O‘rinboy xontaxta ustidagi non ushoqlarini jimjilog‘i bilan nari-beri surarkan, beo‘xshov kulimsirashga urinib:

– Ko‘p, – dedi.

Islomboy yetmish ikki tomiri bo‘ylab miyasiga yugurgan bor g‘azab, bor nafrati tiliga kelib to‘planganini sezdi, o‘zini qandoq bosib turganiga o‘zi ham hayron qolib, ovozi deyarli o‘zgarmay so‘radi:

– “Ko‘p”niyam bir son-sanog‘i bordir, axir?

O‘rinboy indamadi.

Islomboy besh daqiqadan so‘ng toqati toq bo‘lib:

– Gapir, itvachcha! – dedi.

Ukasi ilkis boshini ko‘tardi, manglayidagi chiziqlar churqur tortib, xo‘mrayıdi. Anchadan keyin o‘ziga o‘zi gapirgandek dedi:

– Kofir bo‘lma, onang oldingda o‘tiribdi, itga ro‘para qilgani uyal.

Kampir bir oqarib, bir qizardi, yelkalari qunishdi.

Islomboyning jag‘i qaltiradi:

– Kofir bo‘lmasam, battar bo‘lmaymanmi, senga nima, dayus! Sening bu qilmishlaringga odam kofir tugul, chulchut bo‘lib ketar!

Uning dag‘dag‘asiga burchakda yotgan bolalardan biri sachrab uyg‘ondi, uyquli ko‘zlarini yirib ochgancha anqayib qoldi.

– To‘ng‘izning terisi nima-yu sen ablahning beting nima?! Yozda “Bu b...ni ikkinchi og‘zimga olsam, yigit o‘lay”, deb tazba-tazarru qilganlaring esingdan chiqdimi, qasamxo‘r! – Islomboy joni jahoni o‘rtab baqirarkan, ikki chakkasiga burov solingandek, boshida og‘riq qo‘zg‘alga-

nini sezdi. – Bu kuningdan qasam urib o‘lganing yaxshi emasmi, xunasa!

Anzirat qaynag‘asining vajohatini ko‘rib yig‘idan to‘xtadi, olazarak ko‘zлari bilan goh eriga, goh qaynanasiga qarar va beto‘xtov burnini tortar edi. O‘rinboy boshini solintirib o‘tirgan ko‘yi vaziyatini o‘zgartirmay, sekin do‘ng‘illadi:

– Ko‘p ham shoshma, o‘ligimni ko‘rishga juda orzumand bo‘lsang, ertalab niyattingga yetasan!

Islomboy bu gapning ma’nosini o‘ylab o‘tirmay, battar shovqin soldi:

– E, dard-e! O‘laman, deb qo‘rqiitmoqchimisan meni? O‘lmasang o‘mbaloq osh-a! E, o‘lsang ham kuysam shunchalik kuyaman-da, jonimga o‘t qo‘yvording-ku!

Kampir qo‘rqanidan o‘rnidan turib ketdi, ro‘moli yelkasiga sirg‘alib tushganini ham payqamay, boshini sarak-sarak qilib titrab-qaqshab yalindi:

– Hay, o‘zingni bos! Jon bolam, o‘zingni bos! Qo‘ni-qo‘shni eshitadi-ya! Bemahalda...

Islomboy onasini g‘azabga oldi:

– E, butun yurt-u olam eshitsin-a! Bilsin bu kasofatingizni! “Birov bilmasin, birov bilmasin”, deb, “O‘rinboyjon-O‘rinboyjon” qilib, mana, oqibati, hammamizni kafangado qilib o‘tiribdi!

– Qandoq qilay... – deya kampir yig‘lamsiradi. – Qandoq qilay, bolam? Ko‘zimning oq-u qorasi O‘rinboy og‘amning o‘rnini bosar, deb O‘rinboy ot qo‘yuvdim. Beva boshim bilan yemay yedirdim, kiymay kiydirdim, shu ikkita norastamni boshi egilmasin, deb it ko‘rmagan kunlarni ko‘rdim. Mayli, meni har qancha urib-so‘ksang roziman, lekin shu qoqvoshni qarg‘ama. Og‘amning arvohi chirqiraydi-ya! Girmamonning o‘qiga uchganmi, tirikmi, xudo biladi. “O‘rinboying o‘lsin”, deysan, men bunga qandoq chiday? Xudo o‘zi insof bermasa, men qandoq qilay?

Kampir zor-zor yig‘ladi. Islomboyning o‘pkasi to‘ldi, peshanasini qashigan bo‘lib, ko‘z yoshlарini artdi.

Chovgum hamon cho‘zib hushtak chalar edi.

O‘rinboy birdan darg‘azab ko‘zlarini akasiga qadadi.

– Nega menga hokimlik qilasan? O‘ynagan – men, yutqazgan – men, to‘laydigan – men, senga nima ketikuy-dilik?! Aka bo‘lsang, akaligingda tur! Menga agar sariq chaqang o‘tgan bo‘lsa, hammasi hisobli, ha!

– Hoy, hoy, qaqlamagur, akaga shunaqa deydimi?

– Qo‘ying... – deb pichirladi Anzirat ko‘zlarini katta ochib.

– Mayli, gapirib olsin. – Islomboy bor kuchini to‘plab, bazo‘r jilmaydi. – Ichidagi fisqi fasodini to‘ksin-chi, qani! Mayli, biz endi ketikuydi bo‘lib qolgan bo‘lsak, sariq chaqa bo‘lib qolgan bo‘lsak... mayli, xudo bordir, ko‘rib turgandir, axir. Eshigimga necha martalab ko‘zining siydigini oqizib borganini o‘zi bilmasa, xudo bilar, xudoga soldim! “To‘ydir-ganning bo‘g‘ziga...” deb shuni aytadi-da! Xudoning nomi o‘rtaga sukunat soldi. Chovgum biqirlab qaynay boshladni.

– Bunaqa ta’na-malomatni qo‘ylaring, – dedi kampir an-chadan keyin. – Gapni kavlasa, gap chiqadi. Qozilashgan qa-rindosh bo‘lmas. Aylantirib kelganda ikkitasan, bir-biringdan tonolmaysan, biringni tepkingni biring ko‘tarasan-da, qandoq qilasan?

Anzirat o‘rnidan turib, qaynab-toshayotgan chovgumni chetga surib qo‘ydi.

– Sen kattasan, shu ukangga ota o‘rniga otasan, – deya kampir Islomboyga yalinchoq ohangda qaradi. – Buning past-balard gaplariga xafa bo‘lma. Sendan boshqa kimi bor, axir? Nima qilamiz endi, bir yo‘l-yo‘riq ber. Ertalabga obor-masa bo‘lmasa ekan.

Islomboy siyrak, qizg‘ish mo‘yloving uchini qimtib, o‘yga cho‘mdi: “Koshki yaxshilikni bilsa bu ablak!”

– Oyi, juda qiziq gapirasiz-da, – dedi u norozi chimiri-lib. – Axir, ko‘rib turibsiz-ku, buningiz pista po‘choqcha ko‘rmastibdi-ku aka jonivorni! Bir og‘iz gapisangiz osmon-ga sanchiydi! Ko‘ppakka o‘xshab odamning betidan oladi!

Bundoq yotig'i bilan arzi hol qilsa, maslahat so'rasa ekanki, bir yo'l-yo'riq aytsangiz. "Qancha?" deb so'rasam, menga qarab ishshayadi, nima, ochib qo'yibdimi?

Kampir O'rindoyning hurpayib olganini ko'rib, muqarrar dahanaki jangning oldini olishga shoshildi:

– Mayli, bolam, sen og'ir bo'l, jahl kelganda aql ketar...

– Ho'y, menga qara, qancha axir?! – dedi Islomboy bo'g'ilib.

O'rindoyning gavdasiga sinchiklab razm soldi, tomoq qirdi va ikki barmog'ini ko'rsatdi.

– Qancha buning?

– Yigirma ming.

Islomboyning qulog'i shang'illab ketdi:

– Eski pulgami?

Ukasi kulgisini yashirishga urinib iljaydi:

– Eski pul qolganmi shu zamonda?

Islomboy O'rindoynan ko'z uzolmay qoldi.

Ukasining naqadar dahshatli ahvolga tushganini birdan yaqqol angladi va uning nochor, asabiy kulgisini ko'rib, yuragida shafqat uyg'ondi, lekin zum o'tmay vujudiga qahrg'azab yopirildi: "Battar bo'lsin!"

To'rt juft ko'z Islomboyga qadalgan edi. U ukasining qulog-chakkasiga qulochkashlab tortib yuborish istagida o'rtanardi, lekin, negadir, to'satdan ezilib shivirladi:

– Shunchalik ham bo'ladimi, uka!

Jimlik cho'kdi. Pechkada nimadir chirs etdi.

– Akalaring bilan ammangni aytib kelsinmi? – dedi kampir Islomboyga.

– Nima karomat qilib berardi o'shalarigiz? – dedi O'rindoyn xo'mrayib. Ammo onasi unga e'tibor bermadi.

– Qaydam, bemahalda... – dedi Islomboy chaynalib, moyil bir ohangda.

– Tur, Samar, g'izillab Salomat ammang bilan Orif amkingni chaqirib kel.

Kampir pechkaga suyanib o'tirgan naynov nevarasiga qarab, keskin ohangda buyurdi:

– Yo'ldan Zarif buvangni ham ayt. "Tez borarkansiz", de. Qo'rwmaysanmi?

Samar, qor urib turgan zim-ziyo ko'chada yolg'iz yurish-dan qo'rqlisa hamki, uydagi motamsaro ahvoldan ko'ra tash-qarini afzal bilib, indamay chiqib ketdi.

Hamma o'y surib qoldi.

Islomboy ukasining qanday qilib bu bebosha yo'lga kirib ketgani haqida bosh qotirardi. Lekin xayoli beixtiyor ukasi-ning boshiga tushgan bu ulkan falokat, bu ulkan falokatning dahshatli oqibati va undan o'ziga yetadigan zarar-zahmat to'g'risidagi fikrlardan nari ketmasdi.

O'rinboy hanuz hayron edi: avvaliga ustma-ust qo'li ke-lib turgan edi, oshdan oldin ham dov urdi, keyin nima kasofat bo'ldi-yu... Umrida bunday katta o'yinni ko'rmagan edi...

Kampirning mushtday yuzi yana ham kichrayib ketgan, chakagini ushlab mum tishlagandek o'tirar, aft-angoridan ni-mani o'ylayotganini bilib bo'lmas edi. Anziratning yuragini tag'in vahima changalladi. Qayerdadir qulog'iga chalingan gaplar esiga tushdi: agar yutqazgan odam pulni to'layolmasa, xotinini olib borib berarkan. Uning ich-ichidan titroq yig'i xuruj qilib kela boshladi: "Sho'rim qurib..."

Islomboy kallasidan noxush o'ylarni sidirib tashlamoq-chidek, jahl bilan peshanasini siypaladi.

– Endi nima qilmoqchisan?

– Endi... Kim biladi deysan... Hovlini sotsammikan, deb turibman.

– Nima-a?!

– Ha? Boshqa iloji yo'q. Ertalab hovliga savdo kiradi. Soat o'nga obormasam, meni o'ldi deyaverlaring.

Kelin qaynanaga, qaynana kelinga yalt etib qaradi va bir-birining ko'zidagi qo'rquvni ko'rib, har ikkisi Islomboyga najot bilan mo'ltilrab, yig'iga hozirlandi. Islomboy kaftlari-mushtlagancha qizil yakandozga tayanib:

- Xo’sh? – deya ukasini ta’qibga oldi.
  - Nima “xo’sh”? – O’rinboyga bu savol nihoyatda malol keldi.
  - Keyin-chi?
  - Nima “keyin”?
  - E, buncha talmovsiraysan?! Yo birato‘la es-hushing-dan ham ayrilganmisan? Xo‘p, uyniyam sotarsan, keyin nima qilasan, deyapman? Qish chillada bir etak churvaqang bilan qayerga sig‘asan?
- O’rinboy akasining jahlida qolishmaydigan bir g‘azab bilan javob qildi:
- Yuraging chiqmasin, haliyam senikiga bormayman, qo‘rqma.
  - Mana shu-da! – Islomboy qarsillatib xontaxtaga urdi. – Ham g‘arlik, ham peshgirlik, degani shu-da! Qilar ishni qilib qo‘yib, nega yana o‘rkachlaysan, muttaham!
  - Muttahamlik qilib birovning xotinini qo‘yniga qirganim yo‘q, bildingmi! Islomboy sezilar-sezilmas qizardi. Bu uning faqat ukasigina biladigan yoshlik gunohiga zaharolud sha’mal edi. O‘zini o‘nglab biror nima degunicha bo‘lmay, ayvonda odam sharpasi ko‘rindi, zum o‘tmay, ellik besh-oltish yoshlardagi semiz ayol eshikdan harsillab-gursillab kirib keldi. Islomboyning so‘zi bo‘g‘zida qoldi.
  - Uh, o‘ldim! Namuncha jahannam uylaring! – deb ayol boshidagi tivit ro‘molini yechdi.
  - Keling, amma, – dedi Anzirat shosha-pisha o‘rnidan turarkan. Salom-alikdan so‘ng Salomat xontaxta ustidagi choy-nakni olib jo‘mragidan simirdi.
  - Xalqumim qoq bo‘lib ketdi-ya! – dedi sochini tuzatib. – Shu bugun Dalamahallaga ikki marta borib kelibman-a! Anuv qorang o‘chgur Toji gumbazda ozgina duxobam bor edi, qora terga tushib borsam, “quda chaqiriq”qa ketib qolibdi, pes!
  - Yotuvdingizmi, amma? Bezovta bo‘lib... – dedi Islomboy.

– Xudo urdi-ketdi, namozshomdan yotamanmi? Ertaga bozor-ku, olib chiqadigan ul-bullarimni ko‘rib o‘tiruvdim, Samar borib qoldi. Ha, tinchlikmi, ishqilib? Hoy, Anzirat, qatig‘ing bo‘lsa, yarim piyola olib kel, ko‘nglim gumurib o‘layotibdi.

Ayvonda “quv-quv” yo‘tal tovushi eshitildi. Soqol-mo‘y-lovi tekis kuzalgan, bir-biriga nihoyatda o‘xshagan ikkita chol eshikdan boshlashib kirdi:

– Assalomu alaykum.

Yuzlari qizarib ketgan Samar anchadan keyin kirib, eshikni yopdi.

Bir piyola choy ichilgach, kampir yig‘lamsirab voqeani bayon qildi. Chollar indamay tinglasharkan, qovoqlari uyilib borardi. Salomatning surma tortilgan ko‘zлari ola-kula bo‘lib ketdi.

– Voy, yashshamagur! – dedi soniga shapatilab. – Bir qop pul-a, uvoli tutmaydimi, juvonmarg?!

Amakilarning kichigi – Zarif nayza cho‘ntagidan nosqovog‘ini olib nos otdi-da, uzoq sukutga cho‘mdi. To‘tiburun Orif baqiroq esa salmoqlab so‘z boshladи:

– Jiyان, mendan xoh xafa bo‘l, xoh xafa bo‘lma, lekin, mana, hammangning oldingda aytaman, bu ishing qip-qizil ahmoqliк! Shu la’natini o‘ynamasang, xotining taloq tushadimi, a?

Anzirat tokchadan kosa olib, tashqariga chiqdi.

– Shunisiga kuyib ketaman-da, amaki! – dedi Islomboy uh tortib. – Nimasiga o‘ynaydi bu badbaxt! Nima baraka topasan shuni o‘ynab, deng!

– O‘zing o‘ynamaganingdan keyin qayoqdan bilasan, – dedi O‘rinboy sekin.

– Falokating o‘zingdan beri kelmasin-e, nega o‘ynar ekanman! – deb guvrandi Islomboy.

Zarif nayza namatning chetini qayirib, og‘zidagi nosni tufladi.

– Endi nima qilmoqchisan?

Kampir ro'molining uchi bilan ko'zini artib:

– Uyni sotar emish, – dedi-da, ho'ngrab yig'lab yubordi.

Salomat bir gaz bo'yi irg'ib tushdi:

– Sotib bo'pti! Sotib bo'pti! Bekorginalarni aytibsan!

Ota-buvamizdan qolgan bu hovli! Senga qimorga boy ber-
gin, deb berib qo'yganimiz yo'q muni! Qayerdan topib
to'lasang to'layver, qani, hovliga tekkaningni ko'ray-chi!
Bir tiyinlik haqqing yo'q, hovli onangning mahriga tush-
gan!

– O'ligim shu hovlidan chiqsa, devdim, – dedi kampir
piqillab, – qandoq qilay...

– E, akillaryeradi-da, kennoyi! – dedi Salomat bobillab. –

Hovliga siz xo'jayin. Sizga hech kim xo'jayin emas!

– Buncha pulni qayerdan oladi?..

– Yutqazishni bilgan errayim to'lashniyam o'ylasin, siz-
ga nima! E, sadqayi ko'z yoshingiz-a!

O'rino boy Salomatga yeb.qo'ygudek o'qraydi:

– Amma...

– Nima "amma"? Nima "amma"?! Ho', ammang o'lib,
ammasiz qol!

O'rino boyning dami ichiga tushib ketdi.

– Rostdan ham, hovli – onangning mahri, – dedi Orif
baqiroq. – Otang rahmatlining vasiyati shundoq bo'lgan edi.
Endi, tag'in bilmadim...

– Voy, nega bilmaysiz? – dedi Salomat akasini g'adab-
lab. – Nega bilmaysiz? Ota rozi – ollo rozimi, axir?

– Bunaqa bekorchi gapdan foyda yo'q, – dedi Zarif naya-
za. – Har balo bo'lidayam, shu yomon jiyan – jigarimiz.
Ho'kizning shoxiga ursang, tuyog'i zirqiraydi. Hozir buni har
qancha so'kib-so'zlagandan tariqcha naf yo'q. Qani, nima qi-
lamiz, shundan gapiringlar. To'g'rimi, kennoyi?

Tashvish va g'am-koyishdan esini yo'qotayozgan kam-
pir:

– Qandoq qilay, shu ko'rgiliklar ham bor ekan, dedi.

Churq etmay o'tirgan Anzirat birdan tilga kirdi:

– Xudo xayringlarni bersin... Sizlardan boshqa kimimiz bor? Kafangado bo‘lib ko‘chada qolmaylik, bir narsa qiling-lar...

– Qirqqa kirding, uka, qirqqa! – dedi Orif baqiroq uvi-shib qolgan oyog‘ini uqalab. – Yerdan qor ketgandan qor tushguncha tuproq tirnab dunyo orttirsang-u, nahot, oborib daryoga oqizsang!

– E, aka, – dedi Zarif nayza, – bu gaplardan foyda yo‘q dedim-ku. Bo‘ladigan ishni aytinglar. Bu sho‘rlikning hozir ming joyiga pichoq ursangiz, bir tomchi qon chiqmaydi-yu, nima qilamiz hadeb ezg‘ilayverib? Nima deysan, Islomboy?

Islomboy pechkaga qarab, tomoq qirdi.

– Nima derdim... Menga qolsa, hovlini sotishiga qarshiman.

– Voy, hovlini og‘zingga olmalaring, dedim-ku! – deb baqirdi Salomat. – Ota-buvalarimning arvohi... Hovlidan umidlaringni uzlaring, dedim-ku!

– Ha, xo‘p, ana hovliga savdo kirdiyam, deylik, – dedi Zarif nayza. – Xo‘sh, chamangda qanchaga oladi?

Salomat akasiga olayib qaragan edi, Zarif nayza:

– Joning chiqmay tursin, misolga aytyapman, – dedi.

Islomboy o‘ylab-o‘ylab:

– O‘n beshtaga olar, – dedi.

– Olmaydi o‘n beshtaga! – Zarif nayza og‘ir qo‘zg‘alib qo‘ydi. – O‘n ikkitaga olsayam katta gap. O‘tgan juma To‘ra cho‘tirning hayhotdek hovlisi o‘n to‘rttaga savdo bo‘ldi-yu!

Orif baqiroq ham ukasining fikrini ma‘qulladi. Amakilarining bu borada omilkor, puxta kishilar ekanini bilgani uchun Islomboy indamay qoldi.

– Xo‘sh, hovling o‘n ikkitaga borsin, – dedi Zarif nayza endi O‘rinboyga qarab. – Qolganini nima qilasan? Ul-buling bormi?

O‘rinboy, qilmishining butun dahshatini endi tushungan-dek, rangi quv o‘chib, amakisiga betlab qarayolmadı, ne mashaqqat bilan bosh chayqadi.

– Ha, unda... Sen nima deysan, Salomat?

Salomat labini burdi:

– Ukam oshiq otayotganda menga maslahat solgan emas!

O‘zi pishirgan osh, o‘zi aylanib-o‘rgilib ichaversin!

– Xo‘p. Shoshma, ko‘p qaqshama. Erta bir gap bo‘lib qolsa, achinmaysanmi?

– Qanaqa gap? – deya Salomat siyrak kipriklarini pirpiratdi.

– Endi-da... shu pulni vaqtida obormasa, jiyaning sog‘ qolmaydi, shuni bilasanmi?

Salomat akasiga qarab baqraydi.

– Ha? Nega ko‘zingni lo‘q qilasan?

– Voy, xudo asrasin, nega achinmayman, jigarim...

– Xo‘sh...

Islomboyning tanglayigacha muzlab ketdi: “Yo‘g‘-e, o‘lmas... o‘ldirmas...” Anzirat ho‘ngillab yig‘lagancha uyni boshiga ko‘tardi, unga avval kampir, keyin Salomat qo‘shildi, hamma O‘rinboyni go‘yo oxirgi marta ko‘rayotgandek, mung‘ayib qarab qoldi.

Shu vaqtgacha atrofidagilarga yovqarash qilib o‘tirgan O‘rinboy, o‘yining mudhish qonuniyatlarini esladi shekilli, birdan ko‘ziga yosh oldi.

– Ho‘y, azani to‘xtatinglar, – dedi Zarif nayza hamon xotirjam ohangda. – Bemahaldagi yig‘iyam bexosiyat bo‘ladi. Aka, nima qilsak ekan, o‘zingiz bir narsa deng.

Orif baqiroq ko‘k sallasini orqaga surib:

– Endi... O‘rinboy ming yomon bo‘lgani bilan o‘rtada akamizning arvohi bor, – dedi. – Ertami-indin, axir boramiz akamizning oldiga... Mayli endi, yorilgan bosh – yorilgan, qiyin bo‘lsa ham, og‘irchilikning ozrog‘ini olamiz-da bo‘ymizga, qolib ketmas, axir.

Uy jimjit bo‘lib qoldi.

– Odamlar savob uchun machit soladi, yetim boqadi...

– E, buni sekinroq aytasizmi, aka, – deya uning gapini ma’qulladi Zarif nayza. – Kecha namozda domla aytди: umr

bo‘yi boshi sajdaga tegmagan bir yigit bor ekan. Shu bir kuni ko‘chadan o‘tib ketayotib mundoq yoniga qarasa, bir devorning teshigidan ichkarida zino qilayotgan erkak bilan ayol ko‘rinib qolibdi. Sharitta qo‘liga bitta kesak bilan bir changal loy olib, teshikni suvab tashlabdi. Shu yigit keyin o‘lganda jannati bo‘lgan ekan. Sababki, birovning aybini bekitgan ekan.

– Albatta, xudoyimning dargohi keng.

– Lekin zino qilgan, birovning haqini yegan, qimor o‘ynagan odam do‘zaxi bo‘lar ekan, – dedi Zarif nayza pi-sanda bilan. – Mayli, mana, axir, ko‘plashib... Lokin, men bitta gapni ochiq aytaman: O‘rinboy shu qilig‘ini tashlaydi-gan bo‘lsa, mayli, qo‘ldan kelgancha qarashib yuborarmiz. Illo-billo, yo‘q, deydigan bo‘lsa...

– Tashlaydi, o‘ziyam tavbasiga tayangandir.

– O‘g‘il-qizi bo‘y yetib qoldi, shularning tashvishini qil-sin...

Islomboyni qora vahm bosdi: “Men nima deyman?”

– Nega indamaysan? – dedi u O‘rinboyga o‘qrayib.

O‘rinboy muntazir nigohlarga dosh berolmay, yana yerga qaradi.

– Jon bolam, qilmayman, de, rostini ayt, – deb yalindi kampir. – Tashladim de.

– Mayli, tashladim... – dedi O‘rinboy xuddi yosh bolas-dek va battar xo‘rligi kelib, boshi yerga tekkudek egildi.

Qarindoshlar bir-birlariga ma’noli qarab olishdi.

– Xo‘sh, bo‘lmasa, gapiring, aka, – dedi Zarif nayza.

Orif baqiroq chakagini qashib qo‘ydi:

– Endi... Men hali uyg‘a borib Akbar bilan ham maslahat qilay-chi. Nima bor, nima yo‘q, o‘zim tuzuk ham bil-mayman.

– Mayli, axir, qurbingiz yetgancha-da, aka, himmatingiz.

– Xayrli ishga qancha himmat qilsang ham oz-ku, lekin...

Hay, mayli, u yoq-bu yoqni qoqishtirib, uch ming amallab berarmiz.

Islomboy amakisiga qarab angraydi.

– Xo‘p, aka, uch ming... Bu, hammamiznikiyam qarz, O‘rinboy shu falokatlardan eson-omon qutulib olsa, yeb ketmaydi, albatta. Xo‘sh, men... Yozda uzumning pulidan bir yarim ming qolgan edi, sakson kilocha toza mayizim bor, xo‘sh, uning ustidan ham bitta-yarimtadan ikki ming ko‘tarib tursam bo‘ladi. Juma vavaqdayam ming so‘mim bor, bultur olgan, ertaga so‘rattiraman. – Zarif nayza hisob-kitobini yakunlab, atrofga sinovchan qarab qo‘ydi. – Xo‘sh-sh... Salomat, sen nima deysan?

Salomat etagidagi non ushoqlarini kaftiga qoqib oldi.

– Jahlim chiqib, shundoq kofirligim tutuvdi-ku... Bu sho‘rtumshuqning ko‘z yoshini ko‘rib, yuragim o‘lgur tag‘in ezilib ketdi. Har balo bo‘lsayam, hovli sotilmasin. Bir etak bola-ya!

– Hovlini qo‘yaver, naqd gapni gapir.

– Naqd gap ham o‘lsin... Endi, ochig‘i, yo‘q emas, xudo-ga shukr, uch-to‘rt tangam bor. Nasiba bola ko‘rsa, beshikto‘yi qilarman deb tugib yuruvdim. Qolgani o‘limlik bo‘lar, desam, bu yashshamagur kuyov Nasibaniyam yo‘ldan uribdi, er-xotin kunora kelib: “Moshina olib berasiz”, deb hiqillaydi. Bitta-yu bitta qiz, tinib-tinchib ketishini o‘ylab... U kamning boshiga mundoq ish tushib turganda, moshinaga balo bormi! Oxir-oqibati bari bir kuyov-da, kuyov – yov, o‘g‘il bo‘larmi-di menga!

– Ha, yasha! – Orif baqiroqqa bu gap g‘oyat xush yoqdi.

– Ha, jigar – jigar, digar – digar! Mayli, besh ming so‘m meni tanimdan, azonda opkelib beraman!

– Xudo xayringizni bersin, amma, imonboyi bo‘ling, – dedi Anzirat va yana yig‘i boshladi.

– Ho‘y, ho‘ngillamay tur! – dedi Zarif nayza uni jerkib. – Xo‘sh, yetti yarim ming-u besh ming – o‘n ikki ming. Xo‘p! Qani, Islomboy?

Islomboyning badaniga titroq kirdi.

– Menga oldin bir narsani hal qilib beringlar, amaki, – dedi u. – Qani, aka-ukachilik shunaqa bo‘ladimi? Men aka bo‘lib buni na tergay olmasam, na nasihat qilolmasam... Bir og‘iz gapirsam, itdan battar behurmat qilib tashlasa... Men tag‘in...

– Diydiyongni qo‘y, – dedi Zarif nayza. – Aka-uka keyin surishib ketaverasanlar. Alam ustida har balo bo‘ladi, shunga tirtayib o‘tiribsanmi? Qani, qancha berolasan, shundan gapir?

Islomboy bor kuch-quvvatini to‘plab:

– Meni to‘rt tangayam beroladigan qudratim yo‘q, – dedi.

– Nima?

Salomat qo‘lini paxsa qilib chaqchaydi:

– Xudo urdi-ketdi, uyat-e! Shunchalik o‘lar joydamisan!

Kimsan usta Islomboy, qadaming pul-a!

Islomboy ammasiga qaramasdan ming‘illadi:

– Hamma sizga o‘xshab chayqovning o‘rdagimi, amma!

– Voy, ta‘na qilmang, Islomboyvachcha! G‘arlik uyat, o‘g‘rilik uyat, tirikchilik ayb emas!

– Hoy, qaqlayverasanmi hādeb! – deya mojaroni kesdi Zarif nayza. – Xo‘s, Islomboy, rostdan ham qurbing kelmaydimi? Yo‘q, ochig‘ini aytaver, axir, birovdan o‘tganini birov qayoqdan biladi!

– Qurbim yetmaydi, amaki, – dedi Islomboy ovozi ma‘yuslanib. – Qurbim yetsa, nahot, jigarimdan ayasam? Xabarlingiz bor, kichkina qizimni fotiha qilib qo‘yanman. Qudam hech hol-jonimga qo‘ymayotibdi. “Ko‘klam chiqsin”, desam ham ko‘nmayotibdi. Qiz uzatishning o‘zi bo‘lmasa...

– Hoy, betafviq, miyangni yeganmisan? Ukangni so‘yib ketay deb turibdi-ku, to‘yingni gapirasan-a, toshmehr! – Salomat yana bobillab gapga aralashdi. – Qizing biron yil sabr qilib turar, ersirab ketmas juda!

– Og‘zingizga qarab gapiring, amma! – Islomboy ko‘zla-ri olayib, Salomatga dahanini cho‘zdi. – Og‘zingizga qarab gapiring!

– Ha? Og‘zimga nima qipti?

– Qo‘y, aylanay, tur, uyingga ket, – dedi kampir Islomboyning yengidan changallab. – Xudo xayringni bersin, uyingga boraqol.

– Haydayapsizmi? Haydayapsanlarmi? – deya vahshat soldi Islomboy. – Bunaqa ekan, nega chaqirib keluvdilaring?!

– Hech kim seni haydayotgani yo‘q, uka, – dedi Orif baqiroq jerkib.

– Yo‘q, Islomboy, xafa bo‘lma, ammang ming qilsayam, baribir ayol, ayolligiga boradi, – dedi Zarif nayza. – Qurbing yetmasa, nima qilamiz, mayli, o‘zing bilasan. Zorimiz bor-u, zo‘rimiz yo‘q.

Bu gap so‘nggi tomchi bo‘lib, Islomboyning to‘lgan sabr kosasini toshirib yubordi.

– Amaki! – deya vishillagandek g‘alati ovoz chiqardi u. – Nega meni qiynayverasiz, amaki?! Nega mundoq holi kunimni so‘ramasdan, hammangiz har tarafdan talayverasiz? Birortangiz bilmaysiz, ko‘rgan kunim itnikidan battar, axir! Mana, ukam bir kechada yigirma ming boy berib kepti. Yigirma ming! Yoshim qirq beshga chiqdi, lekin shu paytgacha xotinimdan beso‘roq bir so‘m sarf qilolmayman, bilasizlarmi shuni?! Shu paytgacha buni inson zotiga aytgan emasman! Men ukamga bugun bir so‘m opkelib beray – ertaga uyimda qiyomat!

Og‘ir sukunat cho‘kdi. Allaqaysi bo‘g‘ot tagida mov mushuklar yurakni tatalagudek yoqimsiz uvilladi.

– Bu savdo har kimning uyida bor, uka, – dedi Orif baqiroq.

– Kelinning bunchaligini... yopiray, hech sezmagan ediku, – dedi Zarif nayza.

“Xotiningni sotib bo‘lsa ham qutulding-a, eh, rašvo!” deb o‘yladi O‘rinboy. Salomat esa tap tortmay dilidagini tiliga chiqardi:

– Hali shu ahvolda erkakman, deb do‘ppi kiyib yuribman, degin? Xotindan xarob bo‘lib yurgan ekansan, ro‘mol o‘rab qo‘ya qolgin edi birato‘lasi!

– Amma, – dedi Islomboy og‘riq zarbidan tishini tishi-ga bosib. – Oltmisgä kirdingizmi? Dunyoga tovuqfahm bilan kelib, tovuqfahm bilan ketar ekansiz-da! Hadeb men-gä pisqon uchirguncha, suyuk jiyaningizga bir og‘iz nasihat qilsangiz bo‘lmaydimi? Shu xunasa qimor o‘ynamasa, bu g‘avg‘olar yo‘q edi.

Salomat birdan ko‘pirib-toshib shovqin soldi:

– O‘ynagan bo‘lsa, ajab qipti! Xo‘p qipti! Buniyam erkak o‘ynaydi, qani, xotin o‘ynab ko‘rsin-chi!

Islomboy qaltirab o‘rnidan turib ketdi, ko‘z o‘ngi qo-rong‘ilashib, ammasining ustiga bostirib bordi.

– Amma! – dedi hirqirab. – Yo siz keting, yo men keta-man! Xudo haqqi, keting, ko‘zimga ko‘rinmang bir balo qilib qo‘ymasimdan!

– Voy xudoyim-ey! – deya qahqaha urdi Salomat. – Rux-sor chillashirga kuching yetmagan, menga yo‘l bo‘lsin!

Islomboy qattiq so‘kindi, eshikni siltab ocharkan, qarsil-latib peshonasini urib oldi.

– Chiqmalaring! – dedi Salomat uning orqasidan qo‘zg‘al-gan kampir bilan Anziratga. – Qorasi o‘chsin!

– Bekor qilding, – dedi Orif baqiroq sekin.

– E, battar bo‘lsin! Xudo urdi-ketdi, bir qorindan tushgan jigar-a! Mayli, hech tashvish qilma, akang bo‘lmasa, mana, men – ammang bor! Yetsa – molim, yetmasa – jonim! E, yig‘lamang, kennoyi, sadqayi ko‘z yoshingiz-a! O‘limliksiz qolsam ham mayli, yurt-u el to‘rt gaz kafan topib ko‘mar. Er-tagga siz o‘lsangiz: “Voy, onam”, deyishgayam yaramas ekan bu toshbag‘ir! Aka, qancha yetmayotuvdi?.. Bo‘pti, ertalab men uydan olib beraman! Voy, aka bo‘lmay go‘rga borgur, to‘ng‘izdan to‘q-a!

“Hijja-reja” ertalabgacha davom etdi.

Ertalab ko‘zlar qizargan O‘rinboy uyidan sudralib chiq-di-da, to‘g‘ri kechagi joyga yo‘l oldi. Qor tingan, quyosh yil-tiraydi.

U shaxdam borib tanish eshikni ochdi. Kechasi bilan yana o‘yin bo‘lgan shekilli, xona tamaki va araq isiga to‘lgan edi.

To‘rda yag‘rindor bir kishi maykachan bo‘lib ko‘k duxoba bolishga yonboshlab yotar, dasturxon yonida ikkita yigit mastava ichib o‘tirar edi.

– Hormanglar-r! – dedi O‘rinboy imkoni boricha o‘zini bepisand tutishga urinib.

– E, keldingizmi? – dedi maykachan kishi shiftdan ko‘z uzmay. Xiyoldan so‘ng yonboshiga ag‘darilib, iljaydi. – Yaxshi yotib turdingizmi?

– Mana, olib qo‘ying, – dedi O‘rinboy va qo‘ynidan qora ro‘molga o‘ralgan tugunchak chiqarib, ko‘rpachaga tashladi. Mastava ichayotgan yigitlar unga qarab qolishdi.

– E! – deb qo‘ydi maykachan kishi hamon iljayib. – Shunaqa bo‘luvdimi?

– Shunaqa bo‘luvdi, – dedi O‘rinboy g‘ijinib.

Uning oldiga bir kosa mastava surib qo‘yishdi. Ro‘parasida o‘tirgan xoldor yigit piyolaga araq to‘ldirib uzatdi. O‘rinboy indamay simirib, bir parrak sho‘r bodring tishladi.

– Shu pulni judayam olgim kelmayapti-da, – dedi maykachan kishi yag‘rinini ko‘tarib. – Menga qarang, bir ish qilsak-chi: yana bir ko‘rmaysizmi? Tole-da, “Ol, qulim!” deb yuborsa, tamom-vassalom. Hech narsa ko‘rmagandek bo‘lasiz-qo‘yasiz. A?

– Hammasigami? – deb so‘radi xoldor yigit.

– Bo‘lmasa-chi! A?

O‘rinboy bu gapni bema’ni hazil deb bilgan bo‘lsa-da, zada yuragiga titroq tushdi.

“Yo‘q, yo‘q, yo‘q! Xudo saqlasin!”

...Qasos, lazzatli qasos tuyg‘usi uning yurak-bag‘rini o‘rtab borardi.

Qani endi, hozir, shu lahza, shu daqiqa qo‘lida dasta-dasta pul bo‘lsa-yu to‘g‘ri akasining uyiga bostirib borsa, qo‘ynidan dasta-dasta pul olib oldiga tashlasa, bo‘zraygan yuzi-

ga dasta-dasta pul bilan bir tushirib: "Pul topiladi!" desa-yu jismi jahonini yondirayotgan alangayi otashdan qutulsa!

Qasos, lazzatli qasos!..

Birdan u o'zini idora qilolmay qoldi: qo'llari bo'ysunmay olg'a cho'zildi, qaynoq qon vijir-vijir to'lqin urib, tomirlari bo'ylab yugura ketdi.

Oshiqni kaftiga olib mahkam changalladi, nafasini ichiga yutib, ko'zlarini chirt yumdi:

– Yo, Jamshid!

1981

ONAMNING YURTI

Nihoyat, onamning yurtiga jo'nar bo'ldik.

Onamning yurti!

Esimni tanibmanki, bu so'z xotiramga olis ertak bo'lib, ma'yus alla bo'lib o'mashgan. To hanuz quloqlarim ostida so'nmas bir qo'shiq yanglig' jaranglaydi u.

Shu paytgacha onam tilidan uning ta'rifinigina eshitardik. Shu paytgacha uning qaydaligini, qanday joy ekanini bilmasdik; onamning yurti – onamning o'tli armoni ekanini sezardik, xolos.

Onam yetti-sakkiz yashar go'dak chog'ida yurtidan ayrilgan ekan. "Adog'i yo'q tuproq yo'ldan aravaga tushib kelganim yodimda, – derdi onam va shu zahoti ko'zlaridan duvillab yosh oqib ketardi. – Otam bilan onamni elas-elas eslaysman. Otam soqollari uzun-uzun, qizil yuzli odam edi. Onam judayam novcha edi, o'rnidan turganida, boshini kunga urib olmasaydi, deb qo'rqardim..." Onamning yurti kunchiqardami, kunbotardami, daryo ortidami, tog'lar bag'ridami, dasht-u biyobonlar qo'ynidami – birortamiz bilmas edik. Faqat, uning tengsiz go'zal bir maskan ekanini anglardik. U yurtda osmon – osmon emas, mushfiq ona; tog'lar – tog' emas, mehribon padar; gullar – gul emas, munis hamshira; u yerda odamlarni xo'roz qichqirig'i emas, bulbul navosi uyg'otadi.

Oradan ne bir zamонлар – олтміш олтырт жыл оғаның қа-
рамай, онам хамон тақдирігін бермас, хамон үсқдан
коғыз ішінде көңгілінің үзілімін, хамон үртінің тәріфінің тілден
жоғымасын айтады. Биз хам бұнда оғаның қолғанын жазып.
Ба’зан тоғ-у тошлар аро коғылыштың шу кічкінегін салып-
тады, ба’зан нимадандыр ранжиганымызды, ге-
нән да үрәгімиз бешебаб гүйссага тоғандада онамның
олис, нома’лум және үртіга біш олғанын жазып.
Мана, ниҳоят, унинг дарағынан топылды!.. Онамның құвончи-
ни сизге қандай тасвірлаб берілген? Йоғы, шамалаб коғылдым,
жоғылдан келмас екан. Буның тасаввур құлмоқчи болысандыз,
яксхиси, онаның құвонганан кезларда, аниқтартылғаның
бір оғыз шириң соғыз биланмай, бір савоб іш биланмай құвонтір-
ған дамлар лінгізда аста күзатын. Ағас, мінг ағас, бүндай
онлар үй-күніндегі қанчалар кам: биз – фарзандтар, оналар-
мыздың шодлік оғынға ақсарады да алам жеткізмей, холос.
Хұллас, үртінің дарағынан ешіттілік-ту, онам бер кечада
яшарын кетті. Хар кеңең сирқираб азоб берадынан оғыз-
нан оғыз-тіні хам үнүтіндең болыпты. Енді унинг жеткізмей-
шілдегі кирганыңа ھеч кім, ھатто оғыз хам ишонмасын айтады.
“Наның түгілгінің үртімнің бер кетсең?” деді онам
мудом хоғыснан. Мен да, гең күлін, гең жағдай тортып, енді
мусоғынан мұхажір деңгеліндең қолмаганын, мана шу бе-
пойын мамлекеттің, шу ажырдың барчамаңынан ғана-
танимдың үнүтіндең үтігінан үтірмөқчи болыпты. Онам
гаптарымның жаңынан тінгілділік-ту, оғыз хам ишонмасын айтады.

Биларым, унинг дарді пінхон, оғылдың жарын, биріншінде
түн құлмоққа оғыз атады: урушда нобуд болыпты. Иккіншінде
тірілтірлемесім, на үрәгідегі, на оғыз-тіндең оғыз-тіндең
ололасам...

Онам хадемей чевара көрді, лекин әнуш мені хи-
моясиз жағдайда – жүдінде түштік-түштік үшіншінде
тәжіб-тергейді; ھали-хозир жіндек кеңең қолсын, یа-
ғынан үстіккіңа тиражанча үлкіннен қолсын, қорамның көріші
білінбейз көйіп жағын: “Намозшом арвохдай шу

paytgacha tentirab yuribsanmi? Soat necha bo‘ldi?” “Bir”, deyman bamaylixotir ust-boshimni yecharkanman. “E, gapirma-ye! – deydi onam ranjib. – Bir qoldimi, allaqachon o‘n bo‘lgandir!” Onam soatni bilmasdi – yurtini, nasl-u nasabini bilmaganidek.

Avvallari yosh edim, onamning dardi dilini anglamas ekanman. Faqat ko‘p yillar keyin, boshimdan turli savdolar kechib, oq oralagan sochlarmi bir-bir to‘kila boshlagandagi na bu haqda bot-bot o‘laydigan bo‘lib qoldim.

Va shundan so‘ng onamning yurtini izlashga kirishdim.

Onam yoshlik yillari, jamalaksoch qizcha paytida el qatori burchaq tergani chiqqan. Burchoq terib yurib adashgan. Adashgan-u qaytib na ota-onasini, na yurtini ko‘rgan. Yodida qolgani – baland arava-yu uzun tunroq yo‘l.

Onamning yurtini goh intizor bo‘lib, goh umidsizlikka tushib, sabr-chidam bilan uzoq izladim. Qo‘srimizning Razzoq degan bir o‘g‘li Toshkentda, radioda ishlardi. Shu yigit ko‘p yordam qildi. Birgalashib yozdik, birgalashib kutdik. Astoydil yig‘lagan ekanmizmi, nihoyat, so‘qir ko‘zdan ham yosh chiqdi – onamning yurtidan darak keldi!

Shunda men onam uzoq yillar mobaynida xo‘rsinib so‘z-lagan yurtni xayolan aniq-taniq ko‘rdim, o‘zimni go‘yo ming yillardan buyon o‘sha yerda yashagandek, yashaydigandek his qildim – shunchalar qon-qonimizga singib ketgan edi u. “Joy bo‘lmay qurib ketsin, – derdi onam ba’zan zorlanib, – loaqlar yuz yuvarga suvi bo‘lmasa-ya! Esiz-esiz, yurtimdagidaryo-daryo suvlar...”

Uning ranj-u koyishlari bejiz emasdi. Tang-u tor, tog‘-u tosh qishlog‘imizda bir tomchi suv gavharga teng, gavhar nima, odamning xuni bilan baravar edi: ichkilik suvni ham yetti-sakkiz chaqirim olisdan tashib keltirardik. Lekin, taaj-jubki, onamdan bo‘lak hech kimsaga buning og‘irligi bilinmasdi. Bilsam, onamning yurti chindan ham ulug‘ daryo sohillarida ekan.

“Do‘zax bo‘lib ketdi-ku, – deb nolirdi onam ba’zan. –
Hah, yurtimning shamollari-ya...”

Bu atrof-javonibda bizning qishloqdan ko‘ra salqinroq
joyni topmoq amrimahol, saraton kunlari ne-ne shaharliklar
shu yerda jon saqlaydi, har nechuk, onamning bu gapi no-
shukrlik emasmikan?

Bilsam, onamning yurti hur shamollar maskani – zumrad
vodiylar qo‘ynida ekan...

Xushxabar kelgan kuni uyimizda to‘y bo‘lib ketdi.
Faqat, onamning ko‘z yoshlarigina bu tantanani xiyol buzib
turardi.

Maktub janubiy vohalardagi qishloqlarning biridan jo‘na-
tilgan, uni onamning ota urug‘i – amakivachchasi Omonqul
degan kishi bitgan edi.

“...Tog‘amning Ulbo‘sini otliq bir qizi mundan ko‘p yil-
lar burun yo‘qolib edi. Bizning xeshlar bari, dom-daraksiz
ketgan, deb yurgich edi. Qay bir kun radiodan aytib qoldi.
Avlodimizdagi qari-qartanglar o‘y o‘ylab, o‘scha Ulbo‘sini
bo‘lsa kerak, dedi. Agar chindan ham egachimiz Ulbo‘sini
bo‘lsa, keling, diydor ko‘rishaylik, biz boraylik, topishaylik,
qaytadan xesh bo‘laylik”.

So‘ng, onamning qay yo‘sini adashgani-yu qanday g‘oyib
bo‘lgani xususidagi bizga yod bo‘lib ketgan tafsilotlar hijja-
lab bayon etilgan edi.

Onamga qolsa, hoziroq – ko‘z yoshi qurimasdanoq qanot
bog‘lab uchmoqqa shay. Ammo Razzoq ikkalamiz masla-
hatlashib, gapni bir joyga qo‘ydik: u ishxonasidan ikki-uch
kunga ijozat olib, biz bilan birga boradigan bo‘ldi. “Ajoyib
taqdirlar” degan ocherk yozaman, zo‘r chiqadi”, dedi.

Indini tong saharda yo‘lga tushdik.

Poyezdda yurdik, avtobusda yurdik, yengil mashinalarda
yurdik, yo‘l yursak ham mo‘l yurdik, dasht-u biyobonlardan,
shahr-u qishloqlardan o‘tdik, poyonsiz paxtazorlar, yashil
tutzorlar, bog‘-u bog‘chalar, qadimiylardan sardobalar, past-balando
qirlar ortda qoldi va bir kuni choshgoh chog‘i onamning yur-

tiga kirib keldik. Shalog'i chiqqan taksi shag'al karyerining ko'hna binosi oldida to'xtadi. Birin-ketin tushdik.

– Shu yerdan so'rarsizlar, – dedi zanjidek qop-qora shofyor va mashinasini ortiga burib, yov quvgandek jo'nab qoldi.

Ko'z o'ngimda ufq qadar cheksiz, sarg'ishtob bir yalanglik yastanib yotardi. Unda-bunda pastak ihota daraxtlari yak-kam-dukkam tikkaygan.

Avtobus bekati ham shu yerda ekan. Maydoncha kimsasiz. Oislarda hovur jimirlaydi, ko'z tinadi. Yog'och o'rindiqa qalpog'ini bostirib kiygan bir chol qopchig'ini yonboshiga qo'yib mudraydi.

Asta onamga razm soldim: to'rt tomonga hayron boqadi, mijjalari nam, lablari titrab-titrap qo'yadi.

– Keldik, ona! – dedim atay bardam tovushda.

Onam shoshib bosh irgadi, kulimsiragandek bo'ldi.

Bekat maydonchasida bir zum gangib turdik. Qo'limdag'i manzilda bundan boshqa gap yo'q edi. Boshim qotib Razzoqqa qaradim, Razzoq menga. Shu payt yerdan chiqdimi, osmondan tushdimi, bilmayman, qarshimizda bir to'da odam paydo bo'ldi-da, olag'ovur boshlanib ketdi. Darrov ko'nglim sezdi: onamning qarindoshlari... qarindoshlarim!

Mudrab o'tirgan chol cho'chib tushdi, ko'zlarini ochib, norozi xo'mraydi, so'ng shartta ters o'girilib oldi.

Shovqin qanday boshlangan bo'lsa, birdaniga shunday tindi. Hamma bir-biriga alanglar, gap-gapga qovusha qolmas, yotsirash hukmron edi. Onam Omonqul amaki bilan ko'rishayotganida barcha o'zini tutolmadni, ayollar oshkora yig'ladi, erkaklar ko'z yoshini yashirib, teskari qaradi.

Onam asta engashdi, qoqsuyak kaftini yerga tekkizib, yuz-ko'zlariga surtdi:

– Yetkazganiga shukr! – dedi o'pkasi to'lib.

Onamning avlodi o'ziga o'xshash suyagi buzuq, daliq'uli odamlar ekan. Omonqul amaki ayniqsa menga ma'qul bo'ldi: qizilmag'iz, barvasta, yurt so'ragan odamligi ko'rinib turibdi.

Boya negadir payqamagan ekanmiz: bekatning shundoq orqasida chog'roq bir qishloq bor ekan. Qirq-ellik uy qator tizilgan. Hovlilar tegrasida devor-tosh yo'q, na eshik, na qulf ko'rindi.

Yangi topishgan qarindoshlarimiz bizni shovqin-suron, izzat-ikrom bilan olib ketishdi. Hayhotdek bir hovliga kirdik. Tumonat odam, qo'ylar so'yilgan, doshqozonlar qaynagan... Bu – Omonqul amakimizning hovlisi ekan.

Uyma-uy, xonadonma-xonadon tinmay ziyofat.

To'rtinchı kuniga borib men charchadim, Razzoq zerikdi. Biroq onam... Ertalab choydan keyin asta hovliga chiqdik. Omonqul amakimning o'g'li – o'ttiz beshlar chamasidagi malla yigit, yo'lakdagı "Belorus"ni kavlashtirayotgan ekan, bizni ko'rib, xush-xandon iljaydi.

– Ha, bo'la?

– Bo'lar endi, Fayziqul, – dedim horg'in kulimsirab. – Safarimiz ham qaridi.

– E, qo'ying-e, bo'la! – Fayziqul qo'lini moylattaga shosha-pisha artib, yugurgilab oldimga keldi. – Nima bu! Hali munday bir gurung qilganimiz ham yo'q.

– Mana, topishib oldik, gurunglashaveramiz-da. Bu yoq ishga boradigan, – dedim Razzoqqa imo qilib.

– Ish bo'laveradi-da, aka, – dedi Fayziqul Razzoqqa yuzlanib. – Hali sizlar uxlاب yotganingizda Bobonazar aka bilan Mahkam kelib aytib ketdi. Bir piyola choy ichib chiqmasangizlar, uyat bo'ladi.

Yana "bir piyola choy!" Yana ziyofat! E, tavbangdan ketay! Nahot dunyoning bor gapi dasturxonidan iborat bo'lisa?!

– Menga qarang, bo'la, – dedim bari bir muloyim ohanda, – biz endi bugun qaytamiz. Ha, bo'lak iloji yo'q. Shoshmang-da. Agar bizga juda himmat qilmoqchi bo'lsangiz, bir aylantirib kelmaysizmi?

– E-e, jonim bilan-e, mana hozir! – Fayziqul hovli o'rta-sida turgan sariq "Jiguli"ga qarab yurdi.

– Mashinani qo‘ying, bo‘la, – dedim yengidan tortib. – Ha, shunday bir, piyoda... Yo‘q-yo‘q, shu ma’qul. A, Razzoq?
– Ulbo‘sın xolamni ham olaylik, bo‘lmasa? – dedi Razzoq o‘ylanib.

– Unda, men mashinani opchiqay, – dedi Fayziqul kissasi kavlab.

– Qani, oldin onamdan bir so‘raylik-chi, – dedim.

Onam ichkari uyda, xotin-xalaj davrasida tashvishmand o‘tirgan ekan.

– Bir yurtingizni aylanib kelaylik endi, – dedim.

– Sobiringni tush ko‘rib yuribman, – dedi onam. – Tinchmikan ishqilib? Qaytaqolsak ham bo‘lardi. Ko‘zlarining kirta-yib qopti, issig‘ing bormi? – U qoqsuyak kaftini peshonamga qo‘ydi.

Ona, onajon!

– Bir aylanib kelsak, devdim...

Onam ayvon ustuniga suyanib o‘tirdi.

– O‘tgan kuni Omonqul amaking bilan atroflarni ko‘rib keldim. Onamning qiyofasi, rang-raftorida shu paytgacha ko‘rinmagan xushnudlik bor edi.

– Xursandmisiz, axir?

– Xursand bo‘lmaymanmi, bolam? Otamning mozorini ziyyarat qildim, onamning... Ota avlod, ona avlodimning diydoriga to‘ydim. Yetkazganingga shukr!

Tushdan keyin jo‘nar bo‘ldik.

Fayziqul bizni aylantirib kelgani boshladи.

Qishloq sirdan kattagina ko‘ringan ekan, xolos. Bitta uzun ko‘cha, o‘n besh daqiqada adog‘iga yetdik. Etakdag‘i so‘nggi uydan narida cheksiz-chegarasiz yalanglik.

– Bundan narida nima bor? – deb so‘radim Fayziquldan.

– Dasht.

– Undan narida-chi?

– Men bormaganman. Yetimtog‘ bor, deyishadi.

– Jiydatepa qayerda, Jiydatepa?

- Jiydatepa? Ha, u... huv temiryo‘lning naryog‘ida, – dedi Fayziqul kaftini peshonasiga soyabon qilib.
- Boraylik, – dedim.
- E, ancha uzoq-da?
- Mayli, mayli.

Jiydatepa – do‘ppidek keladigan pastak bir tepalik ekan. Yonboshida o‘tinga aylangan uch tun qari jiyda.

“...bir jiydazor bog‘ki, boshi-adog‘i yo‘q. Jiyda gullaganda ichiga kirsang, adashib qolasan. Gullari sap-sariq, gurkirab yotadi, boshlaring aylanib ketadi...” Onamning yurti!..

Nahot onam shu yaydoq yalangliklarga, shu zebsiz mas-kanlarga umr bo‘yi ta’rif topolmay o‘tgan bo‘lsa? Shu befayzgina ovulning afsonamakon ekaniga nahot o‘zi ham ishongan, bizni ham ishontirgan bo‘lsa?

Daryo-daryo suvlar degani – shu bo‘tana ariqmi?

Hur shamollar degani – shu quturgan garmselmi?

Oydin oqshom degani – chivin to‘la kechalarmi?

Bir jiydazor bog‘ degani...

Onamning qarindoshlari... qarindoshlarim bilan xo‘splashdik.

Sarpo-suruq, izzat-ikrom bilan kuzatib qoldilar. Endi ularning borar va’dasini olib, jo‘nadik. Fayziqul mashinasida poyezd stansiyasigacha kuzatib qo‘ydi.

Poyezd dasht-u biyobonlarni, shahr-u qishloqlarni, po-yonsiz paxtazorlar, yashil tutzorlar, bog‘-u bog‘chalar, qadi-miy sardobalar, past-balandoq qirlarni ortda qoldirib, onamning yurtidan ona yurtim sari yelib bormoqda.

Nega yuragim orziqib ketyapti? Vo ajab! Ona yurt degani – onaning yurtigina emas ekan-da?

Chidayolmadim, onamga ko‘nglimni ochdim:

– Yurtingiz yaxshi ekan, ona lekin baribir o‘zimiznikicha kelmaydi, a?

Onam yarq etib qaradi, shodumon kulib kelayotgan ko‘z-larida g‘alati bir hayrat uchqunlandi, uzoq o‘ylandi:

– Yurtning yaxshi-yomoni bo‘lmaydi, bolam.

Shunda men onamning bezovta ko‘zlariga tikildim va nigohim qarshisida shovillab yotgan hududsiz bug‘doyzorlarni, g‘arq gullagan jiydazor bog‘larni, zumrad adirlar uzra xandon otib kulayotgan baxtiyor bir qizaloqni ko‘rdim!

Razzoq deraza oldida jimgina o‘tirar, taajjub bilan bizga termilib qolgan edi.

...Qishloqqa yarim kechasi yetib keldik. Hammayoq qorong‘i, tog‘lar, bog‘lar sukutda – go‘yo nafasini ichiga yutib, bizni xavotirlanab, intizor kutayotgandek.

1985

TO‘QCHILIK VA YO‘QCHILIK

Rahmatulla xotindan yolchigan edi. Buni do‘satlari ham, dushmanlari ham yakdillik bilan e’tirof etardilar. Chindan ham, Nozimaxon erni er qiladigan ayol edi. U asli marg‘i-lonlik, Kumushbibi yurtidan; kulcha yuz, nozik qad, ko‘zlar doim kulibgina turadi, qop-qora, sunbul sochlarini kestirmanida albatta taqimini o‘pardi. Rahmatulla esa samarqandlik, dasht-u dalalar farzandi. Ular Toshkentda o‘qib yurishganda tasodifan bir ziyofatda tanishib, bitirar yili turmush qurdilar, o‘qishni tugatgach, rizq-nasiba ekan, shaharlik bo‘lib, poytaxti azimda yashab qoldilar.

Har bir narsa kabi mehr-muhabbatning ham avvali, avji va poyoni bo‘lishi tabiiy. Rahmatulla to‘ygacha Nozimaxonni telbadek yaxshi ko‘rardi, to‘ydan so‘ng, ne-ne yigitlarni kuydirib uni degan shundoq suluvin butkul o‘ziniki qilib olganidan keyin, ehtiroslar sovib, aql-hushi tinish o‘rniga xotinini ilgarigidan ko‘ra yuz chandon ko‘proq yaxshi ko‘rib qoldi. Nozimaxonning tili shakar edi, ko‘zi, so‘zi, vujudi pok edi, bir tabassum bilan oddiy, nursiz lahzalarni beqiyos bayramlarga aylantirib yubora olardi.

Rahmatulla serfarzand oilada, tuyg‘ular ko‘z-ko‘z qilinavermaydigan, munosabatlar bir qadar vazmin-sipo xona-

donda o'sgan, mehrga zor edi va shu buloqdan simirgan sari tashnaligi tobora ortib borardi.

To'rtinchi yili – ikkinchi o'g'illari Elzod olti oylik bo'l-ganida Rahmatullaga ishxonasidan kvartira berildi. Shu kungacha u xotini oldida mudom xijolat chekar, shundoq ayolni ijarama-ijara sargardon qilib yurgani uchun o'zini gunohkor sezar edi. Lekin shu choqqacha Nozimaxon unga ta'na-dashnom qilish uyoqda tursin, bu to'g'rida churq etib og'iz ochmagan edi. Hisobsiz ko'ch-ko'chlar, fe'li tor kampirlarning qosh-qovog'i, zulukday so'radigan ijara haqi... bularning barchasiga u matonat bilan dosh berar va shu matonati Rahmatullaga tog'dek yurak bo'lar edi. Behzod, tili endi chiqqan paytda, qo'lchalarini yoniga yozib, boshini qiyshaytirardi-da, ikki gapning birida: "Ana, endi tamom!" deb qo'yardi. Nozimaxon benihoya zavqlanib, o'g'ilchasining shu qilig'ini o'z-lashtirgan, navbatdagi ijara mojarosi chiqqanida, kulimsirab, "Ana, endi tamom!" deb jilmayar, unga qarab Rahmatulla ham kulib yuborar, shu tariqa ko'ngilsizlik kulgiga aylanib ketar edi. Kulgi aralashgach esa, har qanday dahshatning ham dahshatlik yeri qolmaydi.

Nihoyat, hammasi ortda qoldi. Endi ularning o'z uyi – o'lan to'shagi bor. Endi ko'ngillari tusagandek yashaydilar, hech kim ularning mushugini pisht demaydi, deyolmaydi. Ko'chib kelgan kuni Rahmatulla ich-ichidan niyat qildi: o'lmasam, bu uyda biror kun ham xafagarchilik bo'lmaydi!

Darhaqiqat, bu xonadonda to kechagi kungacha biror kishi tovushini ko'tarib gapirmadi, bolalarning xarxashasidan boshqa biror yig'i ovozi eshitilmadi.

Hammasi orastalikdan boshlandi.

Nozimaxon katalakdek hujralarda yashagan paytlarida ham erta-yu kech hammayoqni qatron qilib yotardi, issiq suv, sovuq suvi muhayyo uyg'a yetishgach esa, tag'in xudo berdi: ko'z ko'rgandan ko'z ko'rguncha atrofni chinni-chiroq qilib yalab-yulqash bilan ovora. Rahmatulla ba'zan kechqurun ishdan qaytib, uyini taniyolmay qolardi: divan u yoqqa

surilgan, stol bu yoqqa, guldonlarda anvoyi gullar... Xonalar yorug‘, har tomon orasta, bolalar ozoda, biri-biridan o‘zib salom bergan... Bosh chayqab, miyig‘ida kulimsirab qo‘yardi-da, yuvilingani kirib ketardi. Ostonada sochiq uzatib turgan Nozimaxonga shuning o‘zi kifoya, yashnab yasharib, oyog‘i olti bo‘lib oshxonaga yugurar edi. So‘ng, qutichadek televizorni vag‘illatib qo‘ygancha, ovqatlangani o‘tirishardi. Rahmatulla to‘rda, chug‘urchuqdek chug‘urlashgan ikki o‘g‘ilchasi ikki yonida, dasturxonda hil-hil pishgan taom, poygakda – allaqanday bahoriy libosda o‘n sakkiz yashar paytidagidek ochilib ketgan Nozimaxon... Shunda bu xonadonning havosi baxt bilan to‘lar, eshik-derazalardan saodat yog‘dulari kirib kelayotgandek tuyular edi. Behzod bilan Elzod o‘yinchoq talashib, urishib-kulishib, nihoyat, horib-charchab, tappa tashlagancha uqlab qolar, Rahmatulla ularning paxmoq sochlari dan, peshonasidan suyib, joy-joyiga yotqizar, so‘ng divanga yonboshlab, har xil oldi-qochdilar bitilgan yostiqday-yostiqday kitoblarni o‘qishga tutinar va ularda zikr etilmish voqealarga ishonar edi. Nozimaxon narigi xonadan bolish keltirib uning yonboshiga qo‘yar, zum o‘tmay pastak stolcha ustida bir choynak achchiq choy, taqsimchada to‘rtta qora mayizmi, bir bo‘lak halvomi – biror shirinlik muhayyo qilar edi-da, o‘zi tag‘in kundalik yumushlarini to‘xtagan joyidan davom ettirardi. Rahmatulla asta choy ho‘plab xayol surib yotarkan, qaldirg‘och uyasidek xonadonini, mo‘jazgina baxtini o‘ylar, ko‘ngli yorishib, nimadir yaxshi ishlar qilgisi kelar edi.

Vaqt allamahaldan oqqanda yotoq bo‘lmasiga kirib qo‘shto‘shakka cho‘zilar, xuddi chillali kuyovday entikib, Nozimaxonning kirib kelishini intizor kutib yotar edi.

Kuta-kuta ko‘zi ilinganini sezmay qolardi.

Nozimaxon qushdek yengil qadam bilan, sassiz kirib keldi – shunda u muqarrar ravishda uyg‘onib ketar, yuragi bir shirin titrab, xotiniga mo‘jizaga tikilgandek termilar edi.

Nozimaxonning bo‘ynidan, yuz-ko‘zlaridan, sochlari dan sof, sarin bir is anqirdi – go‘yo hozirgina poyonsiz bir chaman-

zorni oralab, dasta-dasta gul tergandek... Bu muattar, xushbo'y hidlar uni es-hushidan ayirgudek mast qilib qo'yardi. Ikki yil burun Moskvaga komandirovkaga borganida bor puliga o'g'illariga kiyim-kechak bilan xotiniga atab o'nta angishvонадек shishada farangi atir olib kelgan, o'shandan buyon har kechaning o'z tarovati, o'z elitguvchi bo'ylari bor edi.

Biroq, Nozimaxon uni haddidan oshirmas, ko'zlarini, qo'voqlarini silab:

– Uxlang. Ertalab turolmaysiz, – deb muloyim shivirlar edi.

– Mayli, – derdi u quvonchdan, baxtdan, muhabbatdan ko'ksi tog'dek yuksalib. – Mayli...

Hammayoq osuda, qorong'i, faqat xonada tunchiroqning nimiratir za'faron yog'dusi-yu ikki oshiq qalbning bezovta dukuri va suhbat – adoqsiz, aldoqsiz, orzu-xayoldan, kulgi va tabassumlardan, bolalarning shirinligidan, yaxshi kunlar yodi va umididan sharhi hol aylaguvchi suhbat...

Ular kuni kecha qovushgan kelin-kuyov emas, qariyb besh yillik er-xotin, ammo tunlari bir-biriga aytadigan, aytib ado qilolmaydigan gaplari shunchalar ko'p!..

Ana shunday baxtiyor kechalarining birida Rahmatulla shiftga xayolchan tikilib yotgan xotiniga:

– Ishxonadagilarni bir chaqirsak bo'lardi. Men ham ko'p borganman "uy to'ylari"ga... – dedi.

Nozimaxon, ko'zları yulduzdek chaqnab, uning to'zg'ib ketgan sochlarini parishon siladi, allanechuk hazin ohangda:

– Hozir-a? Qo'ying-e, – deb pichirladi.

– Nega?

– Ahvolimizni qarang!

– Ahvolimizga nima qipti?

Nozimaxon beozor kulimsiradi:

– Sal u yoq-bu yog'imizni tuzatib olaylik. Haliyam studentga o'xshaymiz.

Rahmatulla qizardi, lekin sir bermay, iyagini beparvo qashidi:

- E, nima qilardi! Bizning ishxonada bunga e’tibor beradigan odamning o‘zi yo‘q.
- Nega yo‘q bo‘larkan? Muattar Zokirovna-chi? Lobarxon-chi?
- Qiziqmisiz! – dedi Rahmatulla boshini ko‘tarib.
- Bilmaysiz-da, ayol zotining bunga e’tibor bermaydigan ni bo‘lmaydi.

Rahmatulla nimadir deb g‘udrandi.

- Albatta chaqiramiz, chaqirishimiz shart, – dedi Nozimaxon, – men roziman, faqat keyinroq, xo‘pmi? Shu bilan ishxonangizdagilar biznikiga yana qachon kelishadi-yu...

Rahmatulla xotinining haq ekanini ich-ichida tan oldi.

U kichkinagina bir laboratoriyyada ilmiy xodim bo‘lib ishlar, hamkasblari bilan salom-aligi joyida, Nozimaxonning do‘konma-do‘kon yelib-yugurib, chaqmoqdek kiyintirib qo‘ygani uchunmi, ko‘pchilik uni “boyvachcha bolalardan” hisoblar va ochig‘ini aytganda, bu e’tirof ko‘nglining allaqaysi bir joylariga xush yoqar, o‘zgalar nazaridagi shu martabadan tushib qolish hissi xiylagina ko‘ngilsiz tuyular edi. Nozimaxon to‘g‘ri aytadi, mehmon chaqirgandan keyin biryo‘la manzur bo‘ladigan qilib chaqirish kerak. Dunyoda lab burchiga yashirin muruvvatomuz tabassumdan ko‘ra og‘ir narsa yo‘q. Demak, dastavval u yoq-bu yoqni tuzatish lozim, undan keyin...

Ammo Rahmatulla ertasi uyiga razm solib, durustroq mulohaza yuritib ko‘rsaki, u yoq-bu yoqni emas, hammayoqni tuzatish kerak ekan. Eng avval, tuzukroq mebel darkor – uch xonali uy yutaman deb huvillab yotibdi, devorlar yalan-g‘och... Topgan-tutgani hozir oiladan ortmaydi, Nozimaxon yana olti oycha uyda o‘tirishi kerak – sentabrda Elzod bir yarim yoshga to‘lsa, keyin...

O‘sha kundan boshlab Rahmatulla xo‘jalik do‘konlari ning doimiy tomoshabiniga aylandi. Kiradi, ko‘zi yonib, antiqa xorijiy mebellarga termiladi, fikran uyiga qo‘yib, chama-

lab ko'radi, aksi tushib turgan yarqiroq jihozlarni astagina silaydi, so'ng... jimgina chiqib ketadi.

Nihoyat, u xayoliy rejalardan charchab, uzil-kesil qarorga keldi-da, bir kechasi xotiniga niyatini aytdi:

– Bunaqada bo'lmas ekan. Ishimni o'zgartiraman.

Nozimaxon qo'rqib ketdi:

– Nega?

U dilidagi hamma gapni oshkor qildi. Nozimaxon ko'ziga yosh oldi: "Qo'ying, boriga bozor, oz bo'lsayam barakasini bersin, bir kun yaxshi bo'lib ketar..."

– Qachon keladi o'sha yaxshi kun? – dedi Rahmatulla kulimsirab. – Mana, o'ttizdan oshdim, umrning yarmi o'tdi hisob.

– Yaqinda men ham ishga tushaman, hademay, harna... – Nozimaxon yuzini uning ko'ksiga bosdi.

– Men ko'p o'yladim, Nozimaxon, – dedi Rahmatulla xayolchan. – Boshqa iloji yo'q. Mening ham kechqurun baxmal kreslolarda yastanib, rangli televizor tomosha qilgim keladi. Shanba kunlari o'g'llarimni, sizni mashinamga o'tqazib, dalalarga opchiqqim keladi. Uyga to'rtta odam kelsa, sizni uyalmasin, deyman.

– Vaqt-soati bilan bo'lar, – dedi Nozimaxon. – Lekin menga hech narsa kerak emas. Siz-u bolalarim omon bo'lsa bas.

– Bu yurishimda vaqt-soati sirayam kelmaydi, – dedi Rahmatulla qat'iy. – Chol-kampirdan yordam yo'q, bilasiz. Hali nechta ukam-u singillar qatorlashib turibdi. Ilojini topsam, men ularga qo'l qoqishishim kerak. Xullas, ahvol shunaqa. Hamma umid endi o'zimizdan.

– Ilmiy ishingiz nima bo'ladi? – deb so'radi Nozimaxon ancha jimlikdan so'ng.

– E! – deb beparvo iljaydi Rahmatulla. – Ilmiy ish deysiz-a, Nozimaxon! Men dunyoga kelib eng zo'r ikkita kashfiyotimni yaratib bo'ldim: biri Behzod, biri Elzod!

Nozimaxon uning yuziga ohista urib qo'ydi.

– Ochig‘i, mana shu kolbalar meni sira-sira qiziqtirma-gan, – deb davom etdi Rahmatulla. – O‘qishga kirib, shuncha yil shaharda adashib-ulоqib yurishlarim bema’nilikka o‘x-shaydi-yu, lekin aslida bunda katta bir ma’no bor: bo‘lmasa, sizni uchratmasdim-da!

U shunday deb xotinining yelkalaridan qizg‘in mehr bilan quchdi.

– Endi nima bo‘ladi? – dedi Nozimaxon sekingina.

– Endimi? Endi yaxshi bo‘ladi. Armiyadagi kasbimni qilaveraman, birinchi klass shofyori, guldek hunar, hamma joyda jon-jon deb ishga olishadi. Ishlayman, ishdan odam o‘lmagan, siz ham birgalashasiz, uy-joyimizni tuzatib olgandan keyin...

– Pensiyaga chiqamiz, – deb kului Nozimaxon.

– E, yo‘q, shoshmang-da unaqa! Keyin, bitta puchuq qizchamiz tug‘iladi, otini Qunduz qo‘yamiz, menga shu ism judayam yoqadi...

– Bekor aytibsiz! – deb erkalandi Nozimaxon. – Mana shu ikkita bezoringizning o‘ziyam...

– Bezorilarni uylantirib qo‘yamiz – jazosi shu! Men ham sizga uylanguncha qandoq bezori edim, esingizdam? Qarang, mana endi, binoyidek quyulib...

– Ho-o, qayoqda, suyulib ketyapsiz-ku! – dedi Nozimaxon jilmayib va bir zum o‘tgach: – Soat necha bo‘ldiykin-a? – deb so‘radi.

– Soat... ayni vaqt bo‘ldi! – dedi Rahmatulla ko‘zlaricha qaqnab.

– Yo‘q, yo‘q, shoshmang. Shoshmang, rostdan ishni tashlamoqchimisiz?..

– Uf! Tag‘in so‘raydi-ya! Dadangiz temirchimas-ku! Dushanbadan “RAF” minaman, bir qurilish tashkiloti bilan kelishib qo‘yanman. O‘chirmaysizmi chiroqni?

– Menga qarang, – dedi Nozimaxon, – shunchalik zarur bo‘lsa, bitta-yarimtadan qarz olib tura qolaylik? Keyin ishlab-ishlab uzarmiz. Hammayam shunaqa qilsa kerak?

- Kimdan olamiz?
  - Uzoq jimlik cho‘kdi.
  - Oyimlarning oldilariga borib kelsammikan?
  - Oyingiz bizni judayam yaxshi ko‘radilar, – dedi Rahmatulla o‘ylanib. – Hatto jonlarini berishga ham tayyorlar, bilaman. Lekin hozir bizga jon emas, besh-olti ming so‘migma pul kerak, xolos. Ammo oyingizdan olmay man. Nega olmasligimni o‘zingiz yaxshi bilasiz, to‘g‘rimi?
- Nozimaxon indamay, indayolmay qoldi va qaytib bu xususda og‘iz ochmadi.
- Baribir ishingizni tashlamaysiz, – dedi bir mahal. – Shuncha yil o‘qib... Mayli, ko‘p yemasak, oz yermiz, ozgiganan jamg‘arib borsak ham...
  - Yo‘q, – dedi Rahmatulla keskin qilib, – uy-joy deb bola-chaqani sirmayman. Meniyam o‘g‘illarim hammaning bolasidek sog‘-salomat o‘sishi kerak.
  - Ilmiy ishdan ketar ekansiz, unda, shaharda qolib nima qildik? – dedi Nozimaxon picha ranjib. – Qishloqqa keta qolaylik?
  - Qaysi qishloqqa? – deb kului Rahmatulla. – Samarqand-dagi qishloqqa siz arqon bilan bog‘lasa ham bormaysiz, men ham shahri Marg‘ilonga Otobek bo‘lmayman. Demak, o‘z-o‘zidan ravshanki, biz faqatgina neytral zonada yashashimiz mumkin.
- Shunday deb, o‘zining topqirligiga o‘zi ham hayron iljaydi.
- Shu-shu, ularning podyezdi qarshisida havorang “RAF” dam-badam ko‘zga tashlanadigan bo‘lib qoldi.
- Kuzga borib Nozimaxon ham ishga tushdi. Uylaridan ancha olisdagi loyiha idorasida ishlay boshladidi. Endi er-xotining murod-maqsadi yagona – tezroq u yoq-bu yoqni tuza-tib, “odamlarga o‘xshab yashash”. Endi tungi suhbatlar ham qisqargan, soatlab bolalarning og‘ziga zavq bilan termilib o‘tirishga deyarli fursat yo‘q, shoshib ishga borib, shoshib qaytishar edi.

“Dom”chilik, sirtdan hamma o‘zi bilan o‘zi ovoradek ko‘rinsa-da, baribir ayollar qo‘schnisini kiga dam-badam “elak so‘rab” chiqib turar, shu bois to‘qqiz qavat aholining turish-turmushi bir-biriga ayon, havas, hasad, raqobat, g‘iybat, mishmish – barchasi bunda aralash-quralash edi.

– Zahrolar uyini remont qildiribdi, sakkiz mingga tushibdi, – deb qoldi Nozimaxon bir kuni. – Ko‘rsangiz, og‘-zingiz ochilib qoladi.

Rahmatulla piyoladagi choyini ho‘plab, esnadi.

– Og‘zim ochilaverib-ochilaverib, allaqachon yopilmaydigan bo‘lib qolgan. Zahroyingiz kim?

– Beshinchi qavatdagи-chi, Umar akalar?! “Nol sakkiz”i bor-u o‘n yetti-yu yigirma to‘rt?..

Nozimaxonning raqamga xotirasi zo‘r edi, bir eshitgan-ko‘rgani miyasiga muhrdek o‘rnashardi-qolardi.

– Ha-a... – dedi Rahmatulla birozdan so‘ng xayolchan. – Qiziq, odamlar qayerdan toparkin pulni? Shular ham bizga o‘xshagan oila, er-xotin ishlaydi... – deb qo‘ydi.

– E, ishlagan bilan... Harakat qiladi-da, – dedi Nozimaxon ma‘nodor chimirilib.

– Biz ham o‘shalardan kam harakat qilmasmiz?

– Baribir ularga yetib bo‘lmaydi, – dedi Nozimaxon va choynakni olib, oshxonaga chiqdi. Qaytib kelib, choyni shopirdi-da: – Zahroning qulog‘idagi brilliantning o‘zi besh ming turadi, – deb qo‘shimcha qildi.

Rahmatulla boshini eggancha xotinining tovushini, holtini tahlil qilib, yengil tin oldi: xayriyat, ming shukrki, hasad yo‘q, malomat yo‘q, shunchaki... axborot!

– Qayerda ishlarkanlar besh ming so‘mlik brilliant taqib? – deb so‘radi azbaroyi ermak uchun.

– Voy, bilmasmidингиз hali... – Nozimaxon ahli ayolga xos ishtiyoq bilan so‘zlay ketdi.

Zahro asli pedinstitutni tugatgan ekan, yuragi chatoqligidan, shovqin-suron to‘g‘ri kelmay, o‘z sohasida bir kun ham ishlayolmabdi, maoshi oz bo‘lsayam mayli, deb aeroportda

kassirlik qilarkan. Umar aka – jarroh, buyrak kasalliklari bo‘yicha mutaxassis ekan. Ikkita qizlari bormish, Behzod bilan Elzod tengi, xuddi Fotima-Zuhra emish...

– Yaxshi, kelin ham oyog‘imizning tagida ekan, quda bo‘lib qo‘ya qolamiz, – deb kulimsiradi Rahmatulla.

– E, ular... – Nozimaxon birdan gapini yamlab, xomush tortib qoldi, anchadan so‘ng: – Choy ichasizmi? – deb so‘radi allaqanday begona ohangda.

– Yo‘q, – deb bosh chayqadi Rahmatulla horg‘in – xotining tili uchida qolib ketgan gapni u juda yaxshi tushungan edi.

Joyiga kirib yotgach, qattiq charchaganiga qaramay uxlayolmadi – uyqusi o‘chib ketdi. Boyagi gap turib-turib endi nash'a qila boshladi. Xotini: “Ular sizni bir tiyinga olmaydi”, demoqchi edi, demadi – ayadi... Nega bunaqa? Nima uchun bunday? Aslida, u – faqat peshona teri bilan, halol kun ko‘radigan odam, ularni bir tiyinga olmasligi kerak emasmi? U, ularning oldida emas, ular buning oldida uyalishi kerak emasmi? Axloqan, mantiqan shunday bo‘lishi kerak-ku? Nega unda...

Yo‘q, u hech qachon haromxo‘rlar, kazzoblar oldida tili qisiq bo‘lib qolmaydi! Mehnatning, mehnatkashning nimalarga qodirligini ko‘rsatib qo‘yadi! Mehnat – halol va xalos bo‘lishining yagona yo‘li; u hali ishlaydi, vijdonan, qora terga botib ishlaydi va imoni komilki, hademay chekkan zahmatlarining rohatini albatta ko‘radi! Shundagina u hozir salomiga bazo‘r alik oladigan o‘sha beshinchchi qavatdagilar bilan teppa-teng, hatto baland kelib gaplasha oladi. Lekin, buning uchun tezroq, ko‘proq harakat qilish kerak, jon kojutish kerak, tanballikka, beg‘amlikka o‘t ochish kerak!

“Yigit kishi qirq yoshgacha biror nimaga erishsa – erishdi, bo‘lmasa – tamom-vassalom, – deb o‘yladi u, – naryog‘i ma’lum – yo‘l tadorigi...” Bir haftadan keyin o‘t o‘chirish jamoasiga ishga kirdi. Uch kunda bir boradi, kechasi. Kunduzlari “RAF”ni haydab yuraveradi.

Vitya amaki bilan u yangi ishxonasida tanishdi.

Vitya amaki – ellik-ellik besh yoshlar chamasidagi orig, qoqchakak kishi, qorovul. Bu olamda uning qo‘lidan kelmaydigan hunar yo‘q – duradgorlig-u suvoqchilik, chilangarlig-u ustachilik... Ichkilikni xush ko‘rishini va kayf qilgan chog‘larida biroz ezma, maqtanchoq bo‘lib qolishini hisobga olmaganda, beozor, ulfat odam. O‘zining maqtanib aytishi-chi, velosipeddan tortib atom bombasigacha tuzata oladi.

Tanishgan kuniyoq ikkalasi ham bir-biriga benihoya kerakligini angladi. Vitya amaki uch kunda bir navbatchilikka kelar, qolgan vaqt odamlarning shaxsiy buyurtmalarini bajarar edi. Hojatmandlar orqasidan gala-gala bo‘lib yalinib yurishardi: “Viktor Andreyevich, Viktor Andreyevich...” Biroq, Vitya amaki keyingi ikki yil ichida o‘zining xiyla qarib qolganini payqagan, avvalgi kuch-quvvati yo‘q, to‘rt marta randa tortsa, qora terga tushib ketadi. Xullas, unga yosh, baquvvat, mo‘min-qobil bir yordamchi havodek zarur edi. Rahmatullaning ichmasligi ayni muddao bo‘ldi. Sarxush ustaning yonida hushyor shogird tursa yaxshi-da: ish ham unumli bo‘ladi, hisob-kitob ham.

Shanba kuni ular shahar tashqarisiga – bir mansabdor odamning dala-hovlisiga fin hammomi qurishga bordilar. Usta tomoq ho‘llab olgach, ish yurishib, ota-bola bo‘lib ketdilar. Vitya amaki haqiqiy usta edi, har bir qoqqan mixini bir san‘at asari, desa arzirdi.

O‘rkach-o‘rkach adirlar qo‘ynidagi bu mo‘jazgina chorboqqa, qulf urib yotgan turli-tuman gul-chechkalarga termilib turarkan, Rahmatullaning havasi keldi, yana ohista xo‘rsindi, dilidagi qat-qat orzular yoniga tag‘in bir niyat tugun bo‘lib tugildi...

Nozimaxon ziyrak ayol emasmi, erining xatti-harakatlarini ko‘rib, qo‘l qovushtirib o‘tiraversa bo‘lmasligini darhol angladi. Kechqurunlari bichish-tikish kursiga qatnay boshladi va ko‘klamga chiqib, bir kuni kechasi Rahmatullaning qulog‘iga:

– Bozorning ichidagi do‘konga zo‘r tikuv mashinasini kepti, nemislarniki, – dedi. – Bittasini olib berasiz-a?

Rahmatulla chala mudrab yotgan edi, ko‘zlarini ochishga erinib:

– Qo‘ysangiz-chi, – dedi.

– Yo‘q demang, – dedi Nozimaxon uning yelkalariga suykanib, – oberaqoling, menga judayam zarur. Xo‘pmi? Xo‘p, deyqoling endi, maylimi?.. Ayolning tungi g‘amzalariiga qaysi erkak dosh beribdiki, Rahmatulla dosh bersin! Rahmatulla endi uyda kamdan kam bo‘lar, ba’zan u ishxnasidan bunisiga yugurib ketayotib, besh-o‘n daqiqaga bosh suqib o‘tganida, bolalarini mudom hovlida, Nozimaxonni esa mashinasini shaqirlatib o‘tirgan holda ko‘rar edi. Goh uning atrofida notanish ayollar uymalashib turar, Nozimaxon esa birpas ishini qo‘yib, u bilan ikki-uch og‘iz gaplashardi-da, tag‘in mijozlari yoniga shoshilardi. Hademay u zo‘r chevar bo‘lib dong chiqardi, endi shaharning narigi chetlaridan ham qiz-juvonlar, kelinchaklar “Nozimaxon tikkan ko‘ylaklar”ni orzu qila boshladilar. Rahmatulla xotinining bu ishiga boshda shunchaki bir havas deb qaragan edi, ammo kundan kunga uning shuhrati tom baravar oshib borayotganini ko‘rib hayron qoldi-yu, mamnun iljayib qo‘ydi.

Uydagi har bir o‘zgarish, har bir yangi jihozga ular xuddi yosh boladek quvonishar, xonalari to‘lib ko‘rki ochila borgan sari o‘zлari ham tobora ochilib borishmoqda edi.

Bir yakshanba Vitya amaki shamollab, Rahmatulla uyda qoldi. Ertalab xotinining oldida ikkita qiz ko‘ringandek bo‘luvdi, kechga borib ham ular ketmadi. Rahmatulla oshxonada choy ichib o‘tirganida Nozimaxon kirib keldi.

– Jo‘natdingizmi mijozlarni? – deb so‘radi Rahmatulla yarim o‘girilib. Nozimaxon javondan piyola olib, uning ro‘parasiga o‘tirdi.

– Mijozmas ular.

– Iye?

– Sizga aytmadim-a, hali, tunov kuni kechki payt joy so‘rab kelib qolishdi. Biri Bo‘kadan ekan, biri gulistonlik, medtexnikumda o‘qisharkan. Rahmim kelib... Yo‘q deyolmadim... – Nozimaxon unga gunohkorona tikildi.

Rahmatulla qattiq achchiqlandi, to‘ng‘illadi:

– Bir og‘iz maslahat... .

– O‘zingizni bir haftadan beri endi ko‘rib turibman-u, qanday maslahat qilaman? Jahlingiz chiqmasin, vaqtinchha. Kichkina xona baribir bo‘s sh yotibdi-ku... Siz doim ishda bo‘lsangiz, qo‘rqaman ikkita bola bilan...

Rahmatulla indayolmay qoldi.

Nozimaxon, o‘zi ijara azobini ko‘p tortganidanmi, qizlar bilan tinch-totuv yashab ketdi. Faqat, Rahmatulla anchagacha norozi bo‘lib yurdi: “Qizlar eshitadi!” deb, Nozimaxon uni endi yaqiniga yo‘latmas, ijarachilar uyiga ketgan ahyon-ahyon kechalardagina u xotinining visolidan bahramand bo‘lar edi...

Gulsara bilan Dildor ochiq, sodda-samimiyl qizlar edi, bir yil turib, xayr-xo‘splashib chiqib ketishdi. O‘scha kuni kechqurun Nozimaxon unga olti yuz so‘m tutqazib:

– Mana, Gulsara bilan Dildordan esdalik, – dedi...

Umuman, Nozimaxon endi butunlay o‘zgarib ketgan, uni ustma-ust hayratga solmoqda edi: bir oqshom qarasaki, yap-yangi “Optima” mashinkasini chiqillatib o‘tiribdi.

– Ha? – dedi u taajjublanib.

– Muborak bo‘lsin, demaysizmi? – dedi Nozimaxon o‘rnidan turib. – “GUM”dagi bir tanish aylolga tayinlab qo‘ygan edim, kecha ishxonaga telefon qilib qoldi, opkeldim. Qarang, eng zo‘r markasi! – U yarqirab turgan mashinkani mehr bilan silab qo‘ydi.

– Nima qilasiz buni?

– Roman yozaman, – deb piq etib kului Nozimaxon.

– Yo‘q, behazil? Birov so‘raganmidi?

– O‘zimga oldim, o‘rganaman.

– Nega?

– Kerak-da. Voy, qo‘lingizdagini bering, go‘shtmi?.. Bilmas ekanman, hamma pul mashinkada ekan! Bir beti qirq tiyin-a! Xolida opa aytди, o‘rgataman, dedi.

– Xolida opangiz kim tag‘in?

– Siz tanimaysiz, ko‘ylak tiktiruvdi. Redaksiyada ishlaydi.

Rahmatulla nima deyarini bilmay stulga cho‘kdi.

– Charchadingizmi? Hozir ovqat opkelaman.

– Yo‘q, ketaman. Vitya amaki kutib turibdi, Tezikov tomonidan ish olganmiz. Ertalab o‘shanaqasi ishga o‘taman, kechqurun navbatchiman. Bolalar qani?

– Ha-a... – Nozimaxon muhim bir gap esiga tushgandek, unga sinovchan termildi. – Bolalarni bog‘chada qoldirdim, haftalikka.

– Nima-a? – Rahmatulla o‘rnidan turib ketdi.

Nozimaxon uning avzoyini ko‘rib, kapalagi uchdi:

– Ishim ko‘payib ketib... vaqtinchaga...

– Nega unday qildingiz?! Nega?! – deya bo‘g‘ilib shivirladi Rahmatulla. – Yetimchami sizga? Otasi o‘lganmi, onasi o‘lganmi?! Boqmayman, desangiz, mayli, aytинг, detdomga topshirvoray!

Nozimaxon, quralay ko‘zları jiq yoshga to‘lib, yolvordi:

– Meni nimaga qiynaysiz, men...

Rahmatulla o‘zini bosolmay qo‘l siltadi, asabiy tutaqib, oshxonaga kirdi, negadir xolodilnik eshigini ochib-yopdi, ostona oldiga qaytib, tuflisini kiyayotganida, ichkaridan Nozimaxon mung‘ayib chiqdi, indamay, egilib uning tuflisini arta boshladi... Rahmatullaning ko‘ngli buzilib ketdi, bu bechorada ne gunoh, deb o‘yladi, aybi – senga qo‘shilib arava tortayotganimi, o‘zi uchun qilmayapti-ku, shu ro‘zg‘or deb, bola-chaqam deb... Vaqtincha-ku axir bularning barchasi, oz qoldi, keyin hammasi yaxshi bo‘lib ketar...

Biroq, qovog‘ini ochmay, eshikni qarsillatib yopdi.

Payshanba kuni Vitya amaki bilan o‘sha ishni tugatib, kayfi chog‘ qaytdi. Nozimaxon hech gap bo‘lmagandek,

ochiq yuz bilan qarshi oldi, aylanib-o'rgilib, atrofida parvona bo'ldi, bolalar hamon bog'chada ekan, u indamadi – turmush tag'in iziga tushib ketdi.

Shu orada uylarining yonginasida kechki maktab qurilib, foydalanishga topshirildi. Rahmatulla bir kuni shu yerdan shoshib o'tayotib, simyog'ochdag'i e'longa ko'zi tushib qoldi: maktabga zudlik bilan qorovul kerak. E'ltonni yirtib oldi, uyga kirib, Nozimaxonga ko'rsatdi:

– Yana bir kecha bo'shman-ku, shuni sizning nomingizga rasmiylashtirsak, nima deysiz?

Nozimaxon qarshilik qilmadi, vaqtincha bo'lsa, mayli, o'zingiz bilasiz, dedi, agar juda qo'rqsam, yana birorta o'quvchi qizlardan yonimga olarman, kelib yurishuvdi, dedi. Uning hozir bosh ko'tarib qarashga fursati yo'q, stol ustida qo'lyozmalar – birovning kitobi, birovning diplomi, allakimlarning dissertatsiyalari uyulib yotar edi.

Shu tariqa Rahmatulla uyidan ixtiyoriy "badarg'a" bo'ldi. Endi u asosan ishxonada istiqomat qilardi: birida yotib turar, ikkinchisida ovqatlanar, yana birida soqol olar edi. Ba'zan bularning barchasi ko'ziga hirsi dunyo kabi ko'rinish ketar, ammo endi biror nimani o'zgartirishga jur'ati yetmas edi.

Kunlar o'taverdi, oylar o'tdi.

Yozga borib, Rahmatulla ishni katta qilib yubordi: Nozimaxonning nozik didi-yu Vitya amakining oltin qo'llari va o'zining kuch-quvvati qo'shilib, uyida g'aroyib bir mo'jiza ro'y berdi. Pul bo'lsa, miyaning ham yangi-yangi tarhlari ochilib ketarkan. Qariyb to'rt oy davom etgan "fundamental remont"dan so'ng uylari ajoyibxonaning o'ziga aylan-di-qoldi. Hojatxonagacha dub eshiklar o'rnatildi. Rahmatulla joniga tegib ketgan eski qaqr-ququrlarni – almisoqdan qolgan jihozlarni mammuniyat bilan axlat uyumiga uloqtirdi. "Orxid" yugoslav mebeli, uch ming so'mlik yapon stereosistemasi, fransuzcha kineskopli rangli televizor, har bir xonada shiftga qadar qoqlig'an shohona arabi gilamlar – hamma-hammasi naq uning xayolidagidek, balki xayolidan o'n chandon

ziyoda edi. Er-xotinning quvonchi cheksiz. Bularning bar-chasi ularning o‘z mehnati bilan bunyod bo‘lgan, uyqusiz tunlar evaziga, huzur-halovatdan, bola-chaqadan kechib tortgan zahmatlari evaziga kelgan, bundagi har bir buyumning o‘z tarixi bor, bu tarix qon va ter bilan sug‘orilgan, ular uchun benihoya aziz, muqaddas! Endi bu uylarda rohat-farog‘atga cho‘mib, faqat yashash lozim edi, biroq, afsuski, Rahmatullaning bunga vaqt yo‘q: tong sahardan it quvgan mushukdek ishxonadan ishxonaga chopadi, shanba-yakshanba kunlari uni Vitya amaki betoqat kutadi. Kuz oqshomlarining birida “uy to‘yi” qilib berishdi. Juda ko‘p odam keldi: Rahmatullaning uchala ishxonasi, Nozimaxonning kollektivi, laboratoriyadan Muattar Zokirovna boshchiligidagi sakkiz kishi, Samarqand-u Marg‘ilondan qarindosh-urug‘lar, qo‘ni-qo‘shni, mijozlar, ijara chilar... Ziyofat oliymaqom bo‘ldi, hamma ularga havas qildi, hamma ularga qoyil qoldi.

Mehmonlar tarqab, eng yaqin odamlar qolgach, Rahmatullaning otasi aytgan gap shu bo‘ldi:

– Boshqa uyg‘a ko‘chganmisan, o‘g‘lim?

Rahmatulla kulib, Nozimaxonga qaradi, Nozimaxon gul-gul yashnab, dasturxonni noz-ne’mat bilan to‘ldirarkan, jilmaydi:

– O’sha uyimiz, faqat o‘g‘lingiz u yoq-bu yoqni sal tuza-tib berdilar. Ertasiga ota yo‘lga otlandi. Rahmatulla uni pastga kuzatib tushganida, shunchaki aytgandek:

– Zerikdim, o‘g‘lim, – dedi. – Uying xuddi do‘konga o‘xshab qopti. Qandoq yashaysizlar bunda?

Rahmatulla yana kulib qo‘ya qoldi.

– Hay, omon bo‘linglar, – dedi otasi vokzalda, xayrlasha-yotib. – Ishqilib, harom yo‘lga yurma, bolam. Harom buyur-maydi.

– E, nima deyapsiz, ota! – dedi Rahmatulla ranjib.

– Hozir zamon to‘qchilik, – dedi otasi uning gapini eshit-magandek, – hamma narsa bor. Sizlar yo‘qchilikni ko‘rma-

gansizlar, iloyo ko‘rmanglar. Lekin yo‘qchilikka dosh bersa bo‘ladi-yu, to‘qchilikka... Bilmadim-da, bolam.

Rahmatulla ko‘ngli g‘ash bo‘lib qaytdi.

Ertasi kechqurun Nozimaxon mashinkasini chiqillatib o‘tirib, bir gap aytib qoldi:

– Tag‘in ozgina harakat qilsak, yanagi yil ko‘klamga mashina olsak ham bo‘ladi.

– E, bas endi! – dedi Rahmatulla ensasi qotib. – Char-chadim, yashash ham kerak. Necha yildan beri otpuskasiz ishlayman. Siz ham ko‘p urinavermang, bolalarga qarang, o‘zingizga...

– O‘zimga nima qipti? – deb kului Nozimaxon. – Yo... – Boshini ko‘tarib, unga karashma bilan tikildi.

– Tirikchilik deb juda qatordan chiqib qoldik. Qancha bo‘ldi qo‘limga bir kitob olmaganimga.

– Mashinayam juda zarur-da, – dedi Nozimaxon o‘zining gapini ma’qullab.

– Mashina olaylik, keyin, mayli, ilmiy ishingizga qaytasiz. Rahmatulla hushtak chalib yubordi.

– O‘ylab gapiryapsizmi? Ilmiy ish – ilm, hammom qurish emas sizga!

– E, agar siz xohlasangiz...

– Men endi tinchgina yashashni xohlayman.

– Mayli, oldin mashina olib bering.

Rahmatulla, bir ko‘ngli, xotiniga juda ko‘p gaplarni aytmoqchi bo‘ldi. Nozimaxon, yodingizda bo‘lsa, talay qiyin kуллarni ham boshimizdan kechirdik, siz bilmaysiz, Elzodni kasalxonada olib yotganingizda, bir kun ovqat qilib borishga ham pul topolmagan paytim bo‘lgan, yo‘qchilikni ham ko‘rdik, shularga ham dosh berdik, hammasi o‘tdi, endi unday qilmaylik, boriga shukr qilib, tinch-totuv yashaylik, men ham charchadim, jonim temirdan emas, azbaroyi shu uyim-joyim deb, bola-chaqam deb... Lekin hozir Nozimaxonning qulog‘iga “08” markali “Jiguli”ning signalidan boshqa narsa kirmas edi.

Kunlar kunlarni quvib, ular esa dunyo quvib o‘ta boshladilar.

Noyabr bayrami arafasida nihoyat niyatlariga yetishdi: podyezdlari tagida sutrang “Jiguli” paydo bo‘ldi. Ozgina yetmaganiga Vitya amaki qarashib yubordi. Shanba kuni Rahmatulla yillab orzu qilganidek, o‘g‘illarini, xotinini mashinasiga o‘tqazib, dalaga olib chiqdi. Parkent tomonlarga borib, ikki kun rosa maza qilishdi: qimiz ichishdi, tog‘lar-bog‘larни ko‘rishdi, qaytishda bir qog‘oz qutি to‘ldirib husayni olib kelishdi. Shu safarning o‘zidayoq Rahmatullaning hamma charchoqlari tarqab, dildida zig‘irdak ham g‘ubor qolmadи.

Dushanba kuni ertalab stul suyanchig‘idagi jinsi shimini shosha-pisha olib kiyayotgan edi, Nozimaxon to‘xtatdi:

- Qo‘ying, kiymang endi shuni.
- Nega? – dedi Rahmatulla hayron bo‘lib.
- Bearmon kiydingiz-ku, haqqingiz qoldimi!
- E, qo‘ysangiz-chi! – Rahmatulla shimiga qo‘l cho‘zdi.
- Yo‘q, kiymang. Ko‘chada mundoq atrofingizga qaraysizmi o‘zi?
- Nima bo‘pti?
- Hammaning egnida jinsi. Qadriyam qolmadи. Siz kiy mang endi. Boshqa narsa olib beraman o‘zim.
- Ikki kundan keyin Nozimaxon unga xitoyi jujundan o‘zi antiqa qilib tikkan shim sovg‘a qildi. Rahmatullaning boshi ko‘kka yetdi.
  - Narigi hafta uyimizga telefon tushadi, – deb xushxabar aytib qoldi Nozimaxon, u chiqib ketayotganida. – Qiynalmaysiz endi. Suyunchini cho‘zavering.
  - Rostdan-a? Ana bu zo‘r ish bo‘pti! Darrov navbatimiz kepti-da?

Nozimaxon xandon tashlab kuldи:

- Soddasiz-ey, xo‘jayin! Navbatingiz o‘ttiz yildayam kelmaydi.
- Ha-a? – dedi Rahmatulla gangib.
- E, bir xonasi kelib qoldi-da.

Ma'lum bo'lishicha, Nozimaxon telefon idorasida kattakon bo'lib ishlaydigan Susanna Vladimirovna degan bir ayolga "kechki" ko'yak tikan ekan, opa-singil bo'lib qolishibdi, u yordam berishga va'da qilibdi, albatta, ozgina sovg'a-salom ketsa kerak, lekin o'sma ketar, qosh qolar, degandek, bahonada telefonli bo'lib qolishadi.

– Ammo, bizning "dom"ga hali telefon kelmagan-ku? – dedi Rahmatulla boshini qashib.

– Nega kelmas ekan? Zahrolar ikki yil bo'ldi-yu, tushirib olishganiga... E, padariga la'nat! Yana o'sha Zahro! Yana o'sha beshinchi qavatdagilar! Qachon tugarkin bu poyga?!

Rahmatulla shoshib borarkan, o'zicha o'yladi: qarzdan qutulishi bilan o't o'chirishni ham, qorovullikni ham, Vitya amakini ham tashlaydi-yu, to'yib-to'yib u xlabeldi!..

Ammo Nozimaxonning rejalarini butunlay boshqacha ekan, xafa bo'ldi: yotib yeganga Sulaymon tog'i ham chidamaydi, yangini eski asraydi, hali kamchilik ko'p, bu besh yillikda videomagnitofon olamiz, undan keyin ikkalamiz Yaponiyaga sayohatga borib kelamiz, dunyo ko'rish kerak, axir...

Rahmatulla u bilan tortishib o'tirmadi.

Chorshanba kuni bir soat bo'sh vaqtini bor edi, uyiga kirib, endi choy qo'yib turganida, Nozimaxon ishdan kelib qoldi.

– Kecha pechenye pishirgan edim, shanba kuni bolalar kelsa yeishar, – dedi xalatini kiyib chiqqach, uning oldiga dasturxon yozarkan. – Oling. Ovqat qilaymi? Rahmatulla hushi og'ib, xotiniga tikilib qoldi.

– Ochilib ketibsiz... – deb shivirladi uning xipcha belidan quchib.

– Qo'ying, hali bir dunyo ishim bor. Qo'ying...

– Men Qunduzni sog'indim. Judayam... – deb shivirladi Rahmatulla. – Qachon...

– E, nima keragi bor? Endi o'lsam ham tug'mayman.

– Bekorlarni aytibsiz! – Rahmatulla po'pisa qildi. – Hali...

– Tug‘moq osonmi sizga? Bo‘lar, shuncha azob tortganim. Men ham odamdek yashay endi. Ovqat qilaymi, nega indamaysiz?

– Yo‘q, – dedi Rahmatulla allanechuk bo‘shashib, ruhsiz. – Ketaman hozir. Bu voqeа chorshanba kuni bo‘ldi. Payshanba kuni kechqurun Vitya amaki uni Chilonzorga ishga olib ketdi, ertalab o‘shanaqasi ishxonasiga bordi. Kecha ish juda qattiq bo‘lgan, o‘tgan kuni Eski shahardagi yong‘inni tong otguncha o‘chirishgan, boshi cho‘yandek og‘ir edi.

Kechga tomon Yunusoboddan ishchilarni olib kelish uchun yo‘lga chiqdi. Kun qaytgani bilan havo issiq, xuddi qo‘rg‘oshin yog‘ayotgandek, nafas olgan sari kishining ichi yonadi. “Qozog‘iston” kinoteatri yonida svetoferning qizil chirog‘iga to‘g‘ri kelib, mashinani to‘xtatdi, yo‘lga tikilib turarkan, silkib-silkinib, tosh osgandek pastga bosib ketayotgan qovoqlarini ochdi, G‘alaba bog‘i oldiga yetganda, ko‘zi bir lahza, bir lahzagina ilindi-yu...

Uni shanba kuni peshinda chiqarishdi. Samarqanddan ertalabki reys bilan qarindoshlari uchib kelishdi. Qiyomat bo‘lib ketdi. Yig‘lagan ham yig‘ladi, yig‘lamagan ham.

Uchala ishxonasidan odam keldi. Hamma joyda uni niyatda yaxshi ko‘risharkan. Uchala idoraning ham mahalliy komitetlari yordam puli ajratib, Nozimaxonga topshirdi.

Nozimaxon bir kechada adoyi tamon bo‘lgan, ko‘zlar odamga ma’nisiz boqardi, puldan bosh tortdi.

– Hech narsa kerak emas, – deb shivirladi u, – hech narsa...

Erining “uch”i o‘tgach, Nozimaxon qora kiyinib ishga tushdi. Otpuska berishmoqchi edi, rad qildi. Odadtagidek, yana kechqurunlari goh mashinkasini, goh tikuv mashinasini yurgizib allamahalgacha ishlab o‘tiribdi. U Rahmatullaning “yigirma”sini juda katta qilib o‘tkazmoqchi – ikki yuz kilo guruch damlab, yetti mahallaga osh bermoqchi, uchala ishxonasidan, Samarqand-u Marg‘ilondan odam chaqirmoqchi...

1985

MUNDARIJA

Ra'no gulining suvi.....	3
Chayladagi to'rt erkak.....	25
Chollar palatasi	37
Dunyoning siri	56
Tomosha.....	71
Bir oqshom ertagi.....	83
Qog'oz gullar	91
"Yo, Jamshid!".....	113
Onamning yurti	131
To'qchilik va yo'qchilik	139

84(50')6-44

S 96

Xayriddin Sultonov

Onamning yurti [Matn]: Hikoya / Xayriddin
Sultonov – Toshkent: „Turon zamin“ nashriyoti,
M.CH.J. 2023-yil. 160 bet.

ISBN 978-9910-9448-2-6

UO'K 821.512.133-32

KBK 84(50')6-44

hadya
2023y

Xayriddin Sultonov

ONAMNING YURTI

(*Hikoyalar*)

„Turon zamin“ nashriyoti
Toshkent – 2023

Muharrir *Davron Sultonov*

Badiiy muharrir *Shohrux Toshturdiyev*

Komyuterda sahifalovchi *Shahnoza Sobirova*

Bosishga ruxsat etildi 03.10.2023.

Bichimi 84×108^{1/32}, „Times New Roman“ garn.

11 kegl. Shart. b. t. 8,4. Adadi 2 000.

Shartnomा № 22. Buyurtma № 53.

„Turon zamin“ nashriyoti bosmaxonasida chop etildi

25

„TURON ZAMIN“
NASHRIYOTI

ISBN 978-9910-9448-2-6

A standard one-dimensional barcode representing the ISBN number 978-9910-9448-2-6.

9 789910 944826